

ČÁST II

Příručka správce operačního systému

Originál: <http://www.tldp.org/LDP/sag/>

Úvod

Na počátku byl soubor nesličný a pustý, a prázdno se vznášelo nad povrchem bitů. A Ruka Autorova dosedla na povrch klávesnice – i řekl Autor: „Budiž slova!“ A byla slova.

Příručka správce operačního systému Linux popisuje ty aspekty používání operačního systému, jež se vztahují k jeho správě. Je určena lidem, kteří o správě operačního systému neví zcela nic (ptají se tedy, co to je), avšak zvládají přinejmenším základy jeho běžného užívání. Nenaleznete zde návod, jak Linux instalovat. Instalace systému je podrobně popsána v dokumentu „Průvodce instalací a začátky“. Další informace o dokumentaci k systému Linux jsou uvedeny níže.

Administrací (správou) systému rozumíme všechny činnosti, které je nutno pravidelně vykonávat, aby počítačový systém zůstal v provozuschopném stavu. Zahnuje například zálohování souborů (a v případě potřeby jejich obnovování), instalaci nových programů, vytváření uživatelských účtů (a jejich mazání v případě, že jsou nepotřebné), kontroly a opravy případných poškození systému souborů a další. Když si počítač představíte jako dům, pak by správou systému byla jeho údržba. Ta by zahrnovala například úklid, zasklívání rozbitých oken a další podobné věci.

Příručka je strukturována tak, že většinu kapitol můžete číst nezávisle na sobě. Když například hledáte nějaké informace o zálohování, stačí, když si přečtete příslušnou kapitolu. Přesto manuál zůstává především učebnicí a jakýmsi průvodcem, a můžete jej číst od začátku do konce.

Nelze předpokládat, že by tato knížka pokryla celou problematiku administrace systému. Správce systému bude potřebovat řadu další dokumentace operačního systému Linux. Koneckonců, administrátor je v podstatě jenom uživatel, který má zvláštní práva a povinnosti. Velmi významným pramenem jsou manuálové stránky, po kterých by správce měl sáhnout pokaždé, když si není funkcí některého příkazu zcela jist. Nevěte-li, jaký příkaz použít, vyzkoušejte příkaz **apropos**. Další podrobnosti viz manuálová stránka tohoto příkazu.

Tato příručka je zaměřena především na operační systém Linux, ale v obecných principech může být užitečná i pro správce jiných unixových systémů. Bohužel je mezi různými verzemi Unixu tolik rozdílů (a o správě systému to platí dvojnásob), že není prakticky možné postihnout všechny známé varianty. Je totiž obtížné – vezmeme-li v potaz způsob, jakým se Linux vyvíjí – pokrýt i všechny možnosti jen tohoto operačního systému.

Neexistuje jediná oficiální distribuce Linuxu od jediného výrobce. Různí lidé používají různá nastavení a konfigurace. Navíc si řada uživatelů vytváří své vlastní. Proto tato kniha není zaměřená na některou z konkrétních distribucí. V rámci možností se v příručce snažíme upozornit na některé odlišnosti a objasnit i jiné možné alternativy.

¹ Porozumění představuje v případě Linuxu základní podmínkou úspěchu. Tato kniha by mohla být pouhý seznam návodů – jenže co byste dělali tvář v tvář problému, na nějž byste zde návod nenalezli. Pokud vám ale nabídneme vysvětlení principů, nejsou návody nutné – vyplynou samy ze znalosti věci.

Než bychom podali strohý seznam „pěti jednoduchých kroků“ pro řešení každého úkolu, dáváme přednost popisu základních principů, tedy objasnění toho, jak věci doopravdy fungují. V knize proto najdete hodně informací, které nejsou nezbytné pro každého. Takovéto části jsou v textu označeny a v případě, že používáte systém s předem nastavenou konfigurací, můžete je klidně přeskočit. Pochopitelně, přečtete-li si knihu celou, proniknete do systému hlouběji, a pak by pro vás mohly být o něco příjemnější i jeho používání a jeho správa¹.

Tak jako vše ostatní spojené s vývojem Linuxu, byla i tato práce založena na principu dobrovolnosti. Pustili jsme se do ní, protože jsme si mysleli, že by to mohla být zábava. Dalším důvodem byl pocit, že je potřeba tuto práci udělat. Přesto – jako konečně u každé dobrovolné práce – jsou určité hranice nasazení a úsilí, které můžete vynaložit. Navíc vás omezuje také to, kolik vědomostí a zkušeností máte. Přirozeně, manuál není tak dobrý, jak by mohl být v případě, že by přišel někdo s kouzelnou hůlkou a dobře zaplatil za jeho napsání. Pak by bylo možné strávit i několik dalších let jeho zdokonalováním. Samozřejmě si myslíme, že je celkem povedený, nicméně berte to jako varování.

Je jeden konkrétní bod, ve kterém jsme manuál dost „ořezali“ – není v něm vyčerpávajícím způsobem popsána řada věcí, které již jsou podrobně zdokumentované v jiných volně dostupných příručkách. Vztahuje se to zvláště na dokumentaci k jednotlivým programům. Neuvádíme například všechny podrobnosti použití programu **mkfs**. Popisujeme jenom funkci programu a pouze tolik z jeho dalších možností, kolik je potřeba pro dosažení účelu této knihy. Laskavého čtenáře, jenž hledá podrobnější informace, odkazujeme na onu další dokumentaci. Převážná většina dokumentů, na které se odvoláváme v odkazech, je součástí úplné sady dokumentace k operačnímu systému Linux.

O této části

Poděkování

Joanna děkuje

Lars se snažil o napsání co nejlepší příručky a já jako současný správce bych ráda v jeho snaze pokračovala. Budeme vděčni za všechny vaše nápady jak ji vylepšit. Gramatické a věcné chyby, nápady týkající se nových oblastí, o které by bylo možno knihu rozšířit, opakující se části, informace o rozdílech mezi různými verzemi Unixu – to všechno jsou připomínky, které se zájmem očekáváme. Kontaktní informace najdete prostřednictvím služby World Wide Web na adrese <http://www.iki.fi/viu/>.

Při práci na této knize nám přímo či nepřímo pomáhalo mnoho lidí. Rádi bychom zvlášť poděkovali Mattu Welshovi za inspiraci a vedení projektu LDP; Andy Oramovi za to, že nás znovu a znovu zaměstnával řadou velmi podnětných připomínek; Olafu Kirschovi za to, že nám dokázal, že vše lze zvládnout; Adamu Richterovi z Yggdrasil a dalším za to, že nám ukázali, že tato práce může být zajímavá i pro jiné lidi.

Stephen Tweedie, H. Peter Anvin, Rémy Card a Theodore Ts'o odvedli kus práce, kterou jsme si formou odkazů a referencí „zapůjčili“ (tím pádem je naše kniha na pohled tenčí a o to víc působivá) – sem patří porovnání souborových systémů xia a ext2, seznam zařízení nebo popis souborového systému ext2. Tyto části jsme z knihy vyřadili. Za toto jsme vděční vůbec nejvíc a zároveň se velmi omlouváme za předchozí verze manuálu, které občas v některých oblastech postrádaly odpovídající úroveň.

Kromě toho patří náš dík Marku Komarinskému za jeho materiály z roku 1993 i mnoho dalších sloupků v Linux Journalu, jež se týkaly problematiky správy systému. Jsou velmi informativní a inspirující.

Dostali jsme množství užitečných připomínek od velkého počtu dalších lidí. Díky malé černé díře v našem archivu nelze dohledat všechna jména, takže alespoň některá z nich (v abecedním pořadí): Paul Caprioli, Ales Cepek, Marie-France Declerfayt, Dave Dobson, Olaf Flebbe, Helmut Geyer, Larry Greenfield a jeho otec, Stephen Harris, Jyrki Havia, Jim Haynes, York Lam, Timothy Andrew Lister, Jim Lynch, Michael J. Micek, Jacob Navia, Dan Poirier, Daniel Quinlan, Jouni K. Seppänen, Philippe Steindl, G. B. Stotte. Omlouváme se všem, na které jsme zapomněli.

Stephen děkuje

Coby nový správce této příručky bych chtěl poděkovat Larsovi a Joanně za jejich práci.

V příručce jako je tato se téměř vždy najdou přinejmenším drobné nepřesnosti. Kromě toho se v ní objeví části, které postupně zastarávají. Pokud cokoliv z toho postřehnete, pošlete mi laskavě e-mail na adresu bagpuss@debian.org. Akceptuji připomínky v jakémkoliv formátu – diff, text, HTML, cokoliv. Nikomu nechci bránit pomoci mi s prací nad tímto textem.

Mnohokrát děkuji Helen Topping Shawové za práci s červenou tužkou, díky níž je příručka daleko lepší, než by byla jinak.

Aktuální stránky příručky najdete na adrese <http://people.debian.org/~bagpuss>.

Přehled operačního systému Linux

*A viděl Bůh vše, což učinil, a aj, bylo velmi dobré.
Genesis 1:31²*

Tato kapitola podává zevrubný přehled o operačním systému Linux. V první části jsou popsány nejdůležitější ze služeb, jež systém nabízí. Další části se bez přílišných podrobností zabývají programy, které popsané služby realizují. Cílem kapitoly je podat výklad principů systému jako celku s tím, že každá část bude podrobněji probrána později, na jiném místě knihy.

Různé části operačního systému

Operační systém typu Unix se skládá z *jádra* a *systémových programů*. Kromě toho pro různou běžnou práci existují *aplikační programy*. Jádro je srdcem operačního systému². Udržuje záznamy o souborech na disku, spouští programy, řídí jejich současný běh, přiděluje paměť a další technické prostředky různým procesům, přijímá a odesílá pakety z a do počítačové sítě a tak dál. Jádro systému samotné toho dělá velmi málo, ale poskytuje základní služby různým nástrojům, pomocí kterých mohou být realizovány všechny ostatní služby. Jádro rovněž hlídá, aby nikdo nemohl přistupovat k hardwarovým zařízením přímo. Když chtějí uživatelé a procesy používat technické prostředky, musí používat nástroje, které nabízí jádro systému³. Tímto způsobem je zabezpečená i vzájemná ochrana uživatelů. Nástroje jádra systému, o nichž byla řeč, lze využívat prostřednictvím *systémových volání*. Podrobnější informace o systémových voláních uvádí sekce 2 manuálových stránek.

Systémové programy realizují služby, které se vyžadují od operačního systému. Využívají při tom nástroje, které nabízí jádro systému. Systémové i všechny ostatní programy běží jakoby „na povrchu“ jádra. Říká se tomu *uživatelský režim*. Rozdíl mezi systémovými a aplikačními programy je v jejich určení. Pomocí aplikačních programů mohou uživatelé dělat některé užitečné věci (popřípadě se bavit – je-li aplikace, kterou si zrovna spustili, počítačová hra). Systémové programy jsou potřebné k tomu, aby systém vůbec fungoval. Textový editor je aplikace, **mount** je systémový

² Často bývá jádro považováno za celý operační systém, to ale není pravda. Operační systém nabízí mnohem více služeb, než jen čisté jádro.

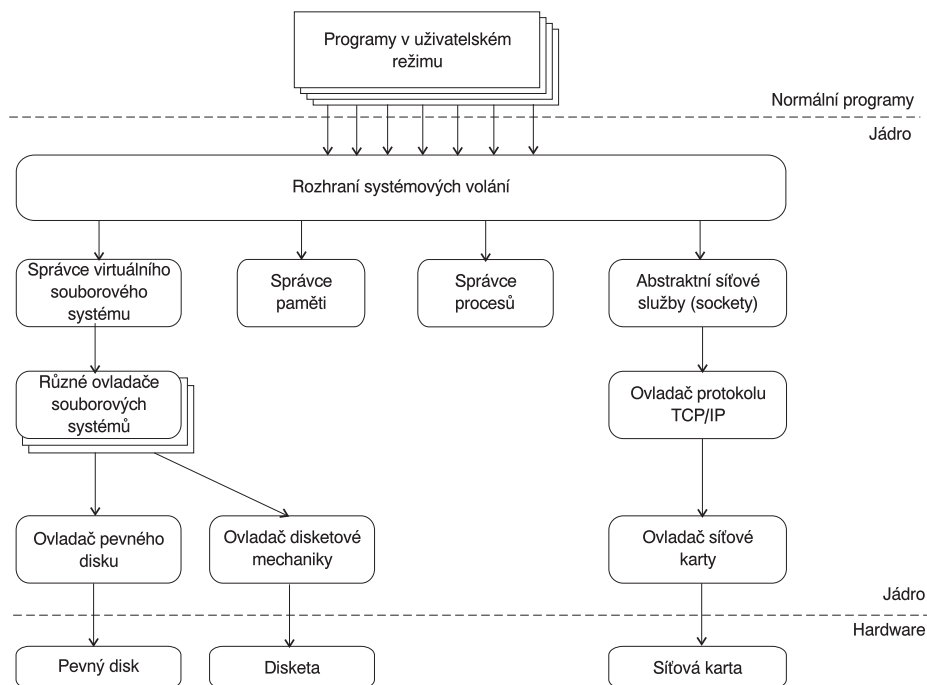
³ Vždycky jsem si to představoval jako jistou formu zapouzdření, což by mohlo být dostatečně názorně vysvětlení pro ty, kteří jsou odkojení objektivě orientovaným programováním.

program. Hranice mezi aplikačními a systémovými programy je často dost neostrá a je důležitá jen pro zásadové „kategorizéry“.

Součástí operačního systému mohou být i překladače programovacích jazyků a jejich knihovny (v případě Linuxu překladač GCC a knihovna jazyka C), nicméně tomu tak nemusí být. Další částí systému je dokumentace, někdy dokonce i některé hry. Tradičně se za operační systém pokládá obsah jeho instalační pásky či instalačních disků. Pokud jde o systém Linux, není uvedená definice zcela jasná, protože na mnoha serverech FTP po celém světě existuje množství různých instalačních systémů.

Důležité části jádra systému

Jádro Linuxu sestává z několika důležitých subsystémů. Jsou to části řízení procesů, správy paměti, ovladačů technických prostředků, ovladačů souborových systémů, správy sítě a různé další kusy a kousky. Některé z nich jsou zobrazeny na obrázku 2.1.

Obrázek 2.1 – Důležité části jádra Linuxu

Snad nejdůležitějšími subsystémy (bez nichž nic jiného nefunguje) jsou správce paměti a správce procesů. Subsystém správy paměti zajišťuje přidělování paměťových oblastí a odkládacího prostoru jednotlivým procesům, částem jádra a vyrovnávací paměti. Subsystém správy procesů vytváří procesy a přepínáním mezi aktivními procesy, které využívají procesor, zabezpečuje multitasking.

Jádro systému na nejnižší úrovni obsahuje ovladače pro všechny druhy technických zařízení, které operační systém podporuje. Vzhledem k tomu, že na světě existuje celá řada různých typů hardwaru, je počet ovladačů zařízení velký. Je ale mnoho jinak podobných zařízení, která se často liší pouze v tom, jak spolupracují s programy. Takovéto podobnosti umožňují definovat obecné třídy ovladačů, jež podporují podobné operace. Každý člen takovéto třídy má stejné rozhraní k ostatním částem jádra. Liší se v tom, jak tyto operace implementuje. Například všechny ovladače disků vypadají pro zbytek jádra podobně. To znamená, že všechny znají operace jako „inicilizuj diskovou jednotku“, „čti sektor N“ a „zapiš sektor N“.

Některé softwarové služby, jež poskytuje jádro samotné, mají rovněž podobné vlastnosti. Proto mohou být také rozdělené do tříd. Kupříkladu různé síťové protokoly byly vyčleněny do jednoho programového rozhraní – knihovny „BSD socket library“. Dalším příkladem je vrstva *virtuálního souborového systému* (VFS). Ta odděluje operace souborového systému od jejich implementace. Každý typ souborového systému obstarává implementaci určité množiny operací, společně všem systémům souborů. Když se některý z prvků systému pokouší využít určitý souborový systém, žádost jde přes VFS. Ten ji směřuje k požadovanému ovladači konkrétního systému souborů.

Nejdůležitější služby v unixovém systému

Tato část popisuje některé významnější služby systému Unix, avšak opět bez větších podrobností. Všechny služby budou později podrobně vysvětleny v dalších kapitolách.

Proces `init`

Nejdůležitější služby v systému Unix poskytuje **Proces `init`**. Spuštění **Procesu `init`** jako prvního z procesů je v každém unixovém systému posledním krokem, který provede jádro systému při zavádění. Po spuštění **Proces `init`** pokračuje v proceduře zavádění systému. Vykonává různé úkoly, které se při spouštění systému obvykle provádí (kontroluje a připojuje souborové systémy, spouští démony a tak dále).

Přesný seznam úloh, které **Proces `init`** při zavádění dělá, závisí na verzi tohoto programu i operačního systému. **Proces `init`** často obstarává takzvaný *jednouživatelský režim*. V jednouživatelském režimu se do systému nemůže nikdo přihlásit a příkazový interpret může z konzoly používat pouze `root`. Běžným režimem práce je *víceuživatelský režim*. Tyto režimy práce některé systémy Unix zobecňují do takzvaných *úrovní běhu*. Jednouživatelský a víceuživatelský režim tak představují dvě různé úrovně, na kterých může systém běžet. Kromě nich mohou existovat i další, například úroveň, při které se na konzole spustí grafické rozhraní X Window a podobně.

Linux povoluje až 10 úrovní běhu, 0 – 9, standardně však bývají definovány jen některé. Úroveň 0 představuje zastavení systému. Úroveň 1 je jednouživatelský režim. Úroveň 6 je restart systému. Chování dalších úrovní závisí na tom, jak je definuje vámi používaná distribuce a v různých distribucích se výrazně liší. Podíváte-li se na soubor `/etc/inittab`, může vám napovědět, jaké jsou předdefinované úrovně a jak jsou nastaveny.

V běžné situaci **Proces `init`** kontroluje, zda fungují procesy **getty** (umožňující uživatelům připojit se do systému) a adoptuje procesy – sirotky. Sirotci jsou procesy, jejichž rodičovské procesy byly z různých důvodů ukončeny – říká se, že umřely. V systému Unix *musí* být *všechny* procesy součástí jediné hierarchické stromové struktury. Proto musí **Proces `init`** sirotky adoptovat.

Když se systém vypíná, **Proces `init`** zodpovídá za ukončení všech ostatních procesů, odpojení všech souborových systémů, zastavení procesoru a za vše ostatní, co má podle dané konfigurace udělat.

Přihlášení z terminálů

Přihlášení uživatelů prostřednictvím terminálů (připojených na sériové linky) a konzoly (v případě, že neběží X Window) obstarává program **getty**. **Proces init** spouští zvláštní instanci **getty** pro každý terminál, ze kterého se bude možno do systému přihlásit. Program **getty** dále čte zadávané uživatelské jméno a spouští program **login**, jenž čte přístupové heslo. Jestli jsou uživatelské jméno a heslo správné, spustí program **login** příkazový interpret neboli *shell*. Když je příkazový interpret ukončen – jakmile se uživatel odhlásí ze systému, nebo když je program **login** ukončen proto, že nesouhlasí uživatelské jméno a heslo – **Proces init** to zjistí a spustí pro daný terminál novou instanci programu **getty**. Samotné jádro systému nemá vůbec přehled o přihlašování uživatelů do systému. Všechno kolem toho obstarávají systémové programy.

Syslog

Jádro systému i mnoho systémových programů hlásí různé chyby, vypisuje varování a jiná hlášení. Velmi často je důležité, aby bylo možno tyto zprávy prohlížet později, dokonce i s velkým časovým odstupem. Je tedy vhodné je zapisovat do nějakých souborů. Program, který to má na starosti, se jmenuje **syslog**. Lze jej nastavit tak, aby třídil zprávy a hlášení do různých souborů, a to podle původce, případně stupně významnosti. Hlášení jádra systému jsou obvykle směřována do jiného souboru než hlášení jiných procesů a programů. Jsou většinou významnější a je potřeba číst je pravidelně, aby bylo možné rozeznat případné problémy v zárodku.

Periodické vykonávání příkazů: cron a at

Uživatelé i správci systému často potřebují spouštět některé programy pravidelně. Například administrátor systému, který musí sledovat zaplněnost disku, by mohl chtít pravidelně spouštět příkaz, jenž by „vyčistil“ adresáře dočasných souborů (`/tmp` a `/var/tmp`). Program by odstranil starší dočasné soubory, které po sobě programy z různých důvodů korektně nesmazaly.

Takovéto služby nabízí program **cron**. Každý uživatel má vlastní soubor `crontab`, jenž obsahuje seznam příkazů, které chce vlastník spustit, a časy, kdy se mají tyto příkazy provést. Démon **cron** má na starosti spouštění těchto příkazů v požadovaném čase.

Služba **at** je podobná službě **cron**, provede se ale jenom jednou. Příkaz je vykonán v určeném čase, ale jeho spouštění se neopakuje.

Podrobnější informace viz manuálové stránky `cron(1)`, `crontab(1)`, `crontab(5)`, `at(1)` a `atd(8)`.

Grafické uživatelské rozhraní

Unix a Linux nezačleňují uživatelská rozhraní do jádra systému. Místo toho je implementují pomocí programů uživatelské úrovně. To se týká jak textového módu, tak grafického uživatelského prostředí.

Díky takovémuto řešení je samotný systém flexibilnější. Má to ale nevýhodu v tom, že je na druhé stranu velmi jednoduché implementovat pro každý program různá uživatelská rozhraní. Důsledkem je, že se takovýto systém uživatelé pomaleji učí.

Grafické prostředí, které Linux používá primárně, se nazývá „X Window System“ (zkráceně X). Ale ani X přímo neimplementuje uživatelské rozhraní. X Window pouze zavádí systém oken, tedy sadu nástrojů, pomocí kterých může být grafické uživatelské rozhraní implementované. Nad tímto systémem pracují správci oken, populární jsou například `fvwm`, `icewm`, `blackbox` a `windowmaker`. Dále existují dva rozšíření správci pracovního prostředí – `Gnome` a `KDE`.

Komunikace prostřednictvím počítačové sítě

Komunikace pomocí počítačové sítě je propojení dvou nebo více počítačů tak, že mohou komunikovat navzájem každý s každým. V současnosti používané metody propojování a komunikace jsou docela komplikované, ale výsledný efekt stojí za to.

Operační systémy Unix mají řadu síťových funkcí. Většinu základních služeb – služby souborových systémů, tisky, zálohování a podobně, lze využívat i prostřednictvím sítě. To ulehčuje správu systému a umožňuje centralizovanou administraci. Zachovávají se výhody mikropočítačové technologie i přínos distribuovaných systémů (nižší náklady a lepší odolnost vůči poruchám).

Tato kniha se komunikací prostřednictvím počítačové sítě zabývá jenom zběžně. Podrobnosti o této problematice, včetně základního popisu principů počítačových sítí, přináší *Příručka správce sítě*.

Přihlášení do systému ze sítě

Přihlášení do systému ze sítě funguje trochu odlišně než běžné přihlášení přes terminál. Pro každý terminál, prostřednictvím kterého je možné se přihlásit, je vyhrazená samostatná fyzická sériová linka. Pro každého uživatele, který se přihlašuje prostřednictvím sítě, existuje jedno samostatné virtuální síťové spojení, nicméně těchto spojení může být velký počet⁴. Proto není možné, aby běžely samostatné procesy **getty** pro všechna možná virtuální spojení. Kromě toho existuje několik různých způsobů přihlášení prostřednictvím sítě. Dva nejdůležitější způsoby v sítích TCP/IP jsou **telnet** a **rlogin**⁵.

Síťová přihlášení mají místo řady procesů **getty** jednoho démona pro každý ze způsobů připojení (**telnet** a **rlogin** mají každý vlastního démona). Tento démon vyřizuje všechny přicházející žádosti o přihlášení. Dostane-li takovouto žádost, spustí svou novou instanci. Nová instance pak obsluhuje tuto jedinou žádost a původní instance nadále sleduje další příchozí žádosti o přihlášení. Nová instance pracuje podobně jako program **getty**.

Síťové souborové systémy

Jednou z nejužitečnějších věcí, kterou lze využít díky síťovým službám, je sdílení souborů pomocí *síťového souborového systému*. Jeden z nejběžněji používaných typů se nazývá Network File System, zkráceně NFS, a byl vyvinut společností Sun.

V síťovém souborovém systému jsou všechny operace se soubory, které dělá program na jednom počítači, odesílány prostřednictvím počítačové sítě na jiný počítač. Pro program, který běží na lokálním počítači, vzniká iluze, že soubory, které se nachází na vzdáleném počítači, jsou ve skutečnosti umístěny na počítači, na němž tento program běží. Takovýmto způsobem je velmi jednoduché sdílet informace, navíc lze používat již existující programy bez toho, že by je bylo potřeba měnit.

Další oblíbenou metodu sdílení souborů představuje Samba, <http://www.samba.org>. Tento systém umožňuje sdílet soubory i s Microsoft Windows (prostřednictvím „Okolních počítačů“), a nabízí i sdílení tiskáren.

⁴ Přinejmenším jich může být hodně. Propustnost sítě je stále choulostivý rys, takže existují praktické limity maximálního počtu síťových připojení.

⁵ V současnosti považuje většina správců programy **telnet** a **rlogin** za nepřilíš bezpečné a upřednostňují **ssh** (secure shell), který přenášená data šifruje a znesnadňuje tak odposlechnutí citlivých informací, jako jmen a hesel. Rozhodně doporučujeme tento program použít.

Pošta

Elektronická pošta je obvykle tím nejdůležitějším způsobem počítačové komunikace. Elektronický dopis je uložený v textovém souboru se zvláštním formátem. K jeho odeslání nebo přečtení se používají speciální programy.

Každý uživatel systému má vlastní *schránku na příchozí poštu*. Je to soubor určitého formátu, ve kterém jsou uloženy všechny nově příchozí zprávy. Když někdo odesílá poštu, program zjistí adresu poštovní schránky příjemce a připojí dopis k jeho souboru s příchozí poštou. Jestli je schránka příjemce na jiném počítači, je dopis odeslán na tento stroj a ten se bude snažit doručit jej do schránky příjemce.

Systém elektronické pošty se skládá z několika typů programů. Doručení pošty do místních nebo vzdálených poštovních schránek má na starosti první z nich – *agent pro přenos pošty* (MTA), například **sendmail** nebo **smail**. Uživatelé používají ke čtení pošty množství různých programů, takzvaných *uživatelských poštovních agentů* (MUA), například **pine**, **mutt** nebo **elm**. Poštovní schránky uživatelů jsou obvykle uloženy v adresáři `/var/spool/mail`.

Tisk

Tiskárnu může současně využívat pouze jeden uživatel. Nesdílet tiskárny mezi uživateli je ale dost neekonomické. Tiskárnu proto řídí program, jenž realizuje takzvanou *tiskovou frontu*. Všechny tiskové úlohy všech uživatelů systému jsou zařazeny do fronty. Hned, jak tiskárna ukončí jednu úlohu, automaticky se jí odesílá další v pořadí. Uživatelé si nemusí zabezpečovat frontu požadavků na tisk organizačně a odpadá i nutnost soupeřit a handrkovat se o přístup k tiskárně⁶.

Program pro obsluhu tiskové fronty navíc *ukládá* (takzvaný *spool*) všechny tiskové výstupy na disk, takže pokud je tisková úloha ve frontě, je text uložen v nějakém souboru. Tento mechanismus aplikačním programům umožňuje rychle odeslat tiskové úlohy programu, jenž tiskovou frontu obsluhuje. Aplikace sama tak může pokračovat ve své práci. Nemusí čekat, než se úloha, která se právě tiskne, ukončí. To je v mnoha případech skutečně výhodné. Umožní vám to například zahájit tisk jedné verze dokumentu, přičemž nemusíte čekat, než se tisk ukončí, a můžete mezi tím pracovat na nové, zcela pozměněné verzi.

Organizace systému souborů

Souborový systém je rozdělen na mnoho částí. Obvykle jsou hierarchicky uspořádané a nejvýše stojí kořenový souborový systém `root`. Souborový systém `root` obsahuje adresáře `/bin`, `/lib`, `/etc`, `/dev` a několik dalších; souborový systém `/usr`, který obsahuje programy a data, jež se nemění. Souborový systém `/var` obsahuje data, jež se naopak často mění (například logovací soubory). Posledním je souborový systém `/home`. Svá data a soubory si v něm ukládají uživatelé systému. Rozdělení souborového systému na jednotlivé svazky může být jiné. Závisí zejména na hardwarové konfiguraci systému a rozhodnutích jeho správce. Všechna data a soubory mohou být nakonec uloženy i v jediném systému souborů.

O něco podrobněji je organizace souborového systému popsána v kapitole 4, velmi podrobně ji definuje Filesystem Hierarchy Standard, <http://www.pathname.com/fhs>.

Některé další detaily týkající se uspořádání systému souborů popisuje kapitola 3. Ještě více podrobností o tomto tématu přináší dokument Linux Filesystem Standard.

⁶ Místo toho vytvoří novou frontu u tiskárny, kde čekají, až se jejich úloha vytiskne, protože ještě nikdo nedokázal napsat tiskový systém, který by přesně věděl, kdy co vytiskne. Pro mezilidské vztahy na pracovišti to představuje jednoznačný přínos.

Přehled adresářové struktury

*Dva dny nato seděl Pú na své větvi, pobuřoval nobama a tam,
vedle něj, stály čtyři brníčky medu. . .*

A. A. Milne

Kapitola popisuje důležité části standardní struktury adresářů operačního systému Linux, která je založená na standardu Filesystem Hierarchy Standard. Načrtne v ní také běžný způsob rozdělení struktury adresářů do samostatných souborových systémů (svazků) s odlišnými účely a tento způsob rozdělení zdůvodníme. Ne všechny distribuce Linuxu tento standard dodržují, je však dostatečně univerzální, aby stačil pro základní přehled.

Pozadí

Tato kapitola volně vychází z normy Filesystem Hierarchy Standard (FHS)⁷ verze 2.1, která je pokusem zavést jisté konvence do organizace adresářového stromu operačního systému Linux⁸. Výhodou přijetí takovéto normy je, že když bude vše na svém obvyklém místě, bude jednodušší psát programy a přenášet na Linux software z jiných platforem. Zároveň to ulehčí správu počítačů, na kterých běží operační systém Linux. I když neexistuje autorita, která by vývojáře, programátory a distributory donutila přizpůsobit se této normě, je její podpora v současnosti součástí většiny (ne-li všech) distribucí Linuxu. Není vhodné se neřídit standardem FHS, nejsou-li pro to velmi závažné důvody. Norma FHS se snaží sledovat tradice Unixu i současné trendy jeho vývoje. Motivací je snaha o usnadnění přechodu na Linux pro uživatele, kteří mají zkušenosti s jinými systémy Unix a naopak.

Tato kapitola není tak detailní jako samotná norma FHS. Správce systému – chce-li plně proniknout do problematiky systémů souborů – by si měl přečíst i normu FHS.

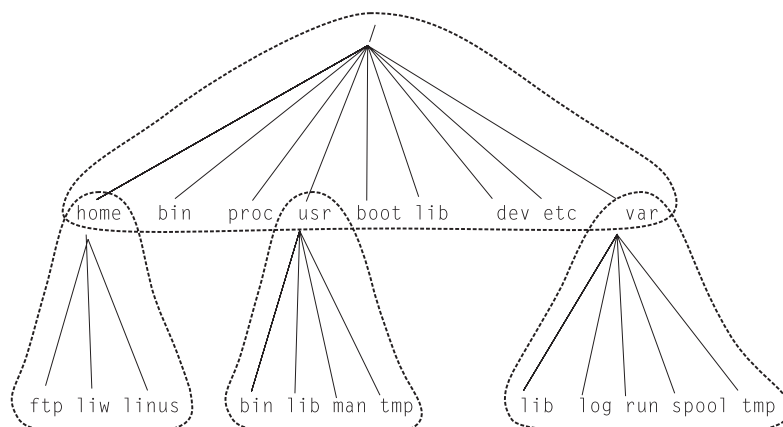
Kapitola rovněž nepopisuje podrobnosti týkající se všech typů souborových systémů. Nebylo také cílem popsat všechny adresáře a soubory, ale nabídnout čtenáři přehled o celém systému z perspektivy systému souborů. Podrobnější informace o popisovaných souborech jsou k dispozici na jiných místech této knihy, případně na manuálových stránkách.

Celou stromovou strukturu adresářů je možné rozdělit na menší části, každá z těchto částí může být umístěna na vlastním disku nebo samostatné diskové oblasti. Tak se lze jednoduše přizpůsobit omezením velikosti disků a zároveň usnadnit zálohování i ostatní úkoly spojené se správou systému. Nejdůležitější z těchto částí jsou kořenový souborový systém a dále souborové systémy `/usr`, `/var` a `/home` (viz obrázek 3.1). Každý systém souborů má jiné určení. Adresářová stromo-

⁷ <http://www.pathname.com/fhs>

⁸ A všech dalších unixových systémů.

vá struktura byla navržena tak, aby fungovala i v síti počítačů s operačním systémem Linux. Uživatelé a programy tak mohou pomocí sítě sdílet některé části systémů souborů, a to buď prostřednictvím zařízení určených pouze pro čtení (například CD-ROM), nebo pomocí sítě se systémem NFS.

Obrázek 3.1 – Části adresářové struktury Unixu. Přerušované čáry označují hranice diskových oblastí

Smysl jednotlivých částí adresářové struktury je popsán v dalším textu.

- Kořenový souborový systém je specifický pro každý počítač. Obecně je uložen na lokálním disku (avšak může to být i virtuální disk v paměti RAM – takzvaný „ramdisk“, nebo síťová disková jednotka). Kořenový svazek obsahuje soubory nutné pro zavedení systému a jeho uvedení do stavu, ve kterém mohou být připojeny ostatní souborové systémy. Obsah kořenového souborového systému postačuje pro práci v jednouzivatelském režimu. Na tomto svazku jsou rovněž uloženy nástroje pro opravy poškozeného souborového systému a pro obnovení ztracených souborů ze záloh.
- Souborový systém `/usr` obsahuje všechny příkazy, knihovny, manuálové stránky a jiné soubory, jejichž obsah se nemění a které uživatel potřebuje při běžném provozu. Žádný ze souborů na tomto svazku by neměl být specifický pro daný počítač. Rovněž by se neměl při normálním provozu měnit. Tyto podmínky zaručují, že soubory uložené v souborovém systému `/usr` bude možné efektivně sdílet v síti. Sdílení tohoto svazku je výhodné jak z hlediska nákladů – šetří se tím místo na disku (v souborovém systému `/usr` mohou být uloženy stovky megabajtů dat), tak z hlediska usnadnění správy systému (například při instalaci novější verze aplikace se pak mění pouze systém `/usr` na hostitelském počítači a ne na každé stanici zvlášť). Je-li souborový systém `/usr` na lokálním disku, může být připojen pouze pro čtení. To snižuje pravděpodobnost poškození systému souborů při havárii systému.
- Souborový systém `/var` obsahuje soubory, které se v čase mění. Tedy především sdílené adresáře pro elektronickou poštu, systém news, tiskárny, logovací soubory, formátované manuálové stránky a dočasné soubory. Historicky bývaly všechny soubory, které jsou nyní uloženy v systému `/var`, v souborovém systému `/usr`. To však znemožňovalo připojit svazek `/usr` pouze pro čtení.
- Souborový systém `/home` obsahuje domovské adresáře uživatelů, tedy všechna „reálná data“. Vyčlenění uživatelských domovských adresářů do vlastní adresářové stromové struktury

ry nebo samostatného souborového systému ulehčuje zálohování. Ostatní části adresářového stromu totiž buď nevyžadují zálohování vůbec, nebo – vzhledem k tomu, že se nemění tak často – se zálohují jenom zřídka. Velký souborový systém `/home` je dobré rozdělit na několik menších částí hierarchicky nižší úrovně a rozlišit je jménem, například `/home/students` a `/home/staff`.

Různé části, na které je hierarchická adresářová struktura rozčleněna, byly v našem přehledu označeny jako souborové systémy. Není ale žádný zvláštní důvod k tomu, aby ve skutečnosti ležely na samostatných oddělených svazcích. Všechny by mohly být nakonec i v jediném souborovém systému. Takové řešení má význam hlavně pro malé jednouživatelské systémy, kdy je prioritou jednoduchost. Celá stromová adresářová struktura může být rozdělena na souborové systémy i jinak. Způsob jejího rozčlenění závisí na tom, jak velký je disk a jak velký diskový prostor bude vyhrazen pro různé účely. Jedinou věcí, na kterou je potřeba dbát, jsou standardní unixová *jména*. Ta je potřeba zachovat. I když bude adresář `/var` a `/usr` ve stejné diskové oblasti, musí být zachována standardní jména, jako např. `/usr/lib/libc.a` nebo `/var/log/messages`. Totéž platí i v případě, že se například přesune adresář `/var` do adresáře `/usr/var` a na původním místě přesunutého adresáře bude symbolický odkaz na adresář `/usr/var`.

Struktura souborového systému Unixu sdružuje soubory podle jejich účelu, tedy všechny příkazy na jednom místě, data na jiném, dokumentace na dalším a tak dál. Alternativou by bylo sdružovat soubory podle toho, ke kterému programu patří. Pak by mohly být například všechny soubory pro program Emacs v jednom adresáři, všechny soubory pro TEX v jiném a podobně. Problém druhého přístupu je v tom, že je velmi obtížné sdílet soubory (adresář určitého programu často obsahuje jak statické soubory, které lze sdílet, tak soubory, jejichž obsah se mění, a ty sdílet nelze). Rovněž by bylo velmi složité dohledávat v rámci celého systému soubory určitého typu, například manuálové stránky aplikací uložené na mnoha různých místech. Programátory by jistě strašila noční můra – jak v takovémto případě vytvořit programy, které by byly schopné v případě potřeby manuálové stránky všech aplikací nalézt.

Souborový systém `root`

Kořenový svazek `root` by obecně měl být malý, protože obsahuje velmi kritické soubory. U malého souborového systému, který se mění jenom zřídka, je menší pravděpodobnost poškození. Poškození souborového systému `root` většinou znamená, že operační systém nebude možné zavést. Tento problém lze řešit pouze pomocí speciálních opatření (například zavedením systému z diskety), a to by chtěl riskovat asi málokdo.

Obecně by kořenový adresář neměl obsahovat žádné soubory, snad kromě standardního obrazu systému. Ten se obvykle jmenuje `/vmlinuz`. Všechny ostatní soubory by měly být uloženy v podadresářích kořenového adresáře, obvykle tímto způsobem:

<code>/bin</code>	Příkazy potřebné při zavádění systému, které mohou použít i normální uživatelé.
<code>/sbin</code>	Stejně jako <code>/bin</code> , příkazy ale nejsou určeny pro normální uživatele, i když i ti je mohou použít, je-li to nutné a je-li to povoleno. Tento adresář se obvykle nenachází v cestě normálních uživatelů, má jej ale v cestě <code>root</code> .
<code>/etc</code>	Konfigurační soubory specifické pro daný počítač.
<code>/root</code>	Domovský adresář superuživatele, obvykle nepřístupný ostatním uživatelům.
<code>/lib</code>	Sdílené knihovny pro programy v kořenovém souborovém systému.

<code>/lib/modules</code>	Zaveditelné moduly jádra systému – zvláště ty, které jsou potřeba pro zavedení systému při zotavení po havárii (například síťové ovladače a ovladače pro souborový systém).
<code>/dev</code>	Soubory zařízení. O některých nejběžnějších souborech zařízení hovoříme v kapitole 5.
<code>/tmp</code>	Dočasné soubory. Programy, které se spouští až po zavedení systému, by měly používat místo adresáře <code>/tmp</code> adresář <code>/var/tmp</code> , protože je velmi pravděpodobné, že leží na větším disku.
<code>/boot</code>	Soubory, jež používá zavaděč operačního systému, například LILO. Často se zde ukládají obrazy jádra (místo v kořenovém adresáři). V případě, že jich máte víc, může obsah adresáře <code>/boot</code> značně narůst a pak bude lepší mít jej v samostatném souborovém systému. Tím se také zajistí, že obrazy jádra budou uloženy na prvních 1 024 cylindrech disku IDE ⁹ .
<code>/mnt</code>	Přípojně místo pro dočasná připojení dalších systémů souborů správcem systému. Nepředpokládá se, že by tento adresář využívaly pro automatická připojení souborových systémů programy. Adresář <code>/mnt</code> může být rozdělen na podadresáře (například <code>/mnt/dosa</code> pro disketovou mechaniku používanou v souborovém systému MS-DOS a <code>/mnt/exta</code> pro tutéž mechaniku využívanou se souborovým systémem ext2 a podobně).
<code>/proc</code> , <code>/usr</code> , <code>/var</code> , <code>/home</code>	Přípojná místa pro další souborové systémy ¹⁰ .

Adresář `/etc`

Adresář `/etc` obsahuje mnoho souborů. Některé z nich jsou popsány v dalším textu. Pokud jde o ostatní, měli byste nejdřív zjistit, ke kterému programu patří, a pak si přečíst manuálové stránky k tomuto programu. V adresáři `/etc` je uloženo také hodně síťových konfiguračních souborů, které jsou popsány v *Příručce správce sítě*.

`/etc/rc` nebo `/etc/rc.d` nebo `/etc/rc?.d`

Skripty nebo adresáře skriptů, které se spouští při startu, nebo v případě, že se mění úroveň běhu systému. Podrobnosti viz kapitola 9.

`/etc/passwd`

Databáze uživatelů systému s položkami, v nichž je uloženo uživatelské jméno i skutečné jméno uživatele, domovský adresář, šifrované heslo a některé další informace. Formát je popsán v manuálové stránce programu **passwd**. V moderních systémech se zašifrovaná hesla obvykle nacházejí v souboru `/etc/shadow`. V souboru `passwd` se tedy nacházejí kdejaké informace *vyjma* hesel – z historických a praktických důvodů ale není přejmenování žádoucí.

`/etc/fdprm`

Tabulka parametrů disketové jednotky. Popisuje, jak vypadají různé formáty disket. Používá ji program **setfdprm**. Více informací uvádí manuálová stránka programu **setfdprm**.

`/etc/fstab`

Seznamy souborových systémů připojovaných automaticky při startu příkazem **mount -a** (ve skript `/etc/rc`, nebo nějakém ekvivalentu). V systému Linux obsahuje rovněž informace o od-

⁹ Omezení na prvních 1 024 cylindrů dnes už většinou neplatí. Moderní BIOSy a nové verze LILO umožňují tento limit obejít prostřednictvím logického adresování bloků (LBA). Viz manuálová stránka programu **lilo**.

¹⁰ Konkrétně systém `/proc` ovšem fyzicky na disku neexistuje, viz dále část věnovaná tomuto souborovému systému.

kládacích oblastech, které používá příkaz **swapon -a**. Podrobnější informace viz část 6.8.5 a manuálové stránky příkazu **mount**. Samotný soubor `fstab` má typicky svou vlastní manuálovou stránku v sekci 5.

`/etc/group`

Soubor podobný souboru `/etc/passwd`, ale místo uživatelů popisuje pracovní skupiny. Podrobnější informace viz manuálová stránka **group**.

`/etc/inittab`

Konfigurační soubor **Procesu init**.

`/etc/issue`

Soubor obsahuje výstup programu **getty**, který se zobrazí před výzvou pro přihlášení uživatele. Obvykle obsahuje stručný popis systému nebo uvítací hlášení. Obsah určuje správce systému.

`/etc/magic`

Konfigurační soubor programu **file**. Obsahuje popisy různých formátů souborů, podle kterých pak program **file** tyto typy rozpoznává. Více informací najdete v manuálových stránkách pro **magic** a **file**.

`/etc/motd`

Takzvaná *zpráva pro tento den* – automatický výstup na terminál uživatele po úspěšném přihlášení do systému. Obsah volí správce systému. Často se využívá pro předávání informací (například upozornění na plánovaná zastavení systému apod.) všem uživatelům systému.

`/etc/mtab`

Seznam aktuálně připojených souborových systémů. Jeho obsah po zavedení systému a připojení určených souborových systémů prvotně nastavují inicializační skripty, v běžném provozu pak automaticky příkaz **mount**. Používá se v případech, kdy je potřeba zjistit, které souborové systémy jsou připojené, například při zadání příkazu **df**.

`/etc/shadow`

Soubor stínových hesel uživatelů v systémech, které mají nainstalovanou podporu stínových hesel. Kódovaná stínová hesla jsou z bezpečnostních důvodů přenesena ze souboru `/etc/passwd` do souboru `/etc/shadow`, který může číst pouze superuživatel. Snižuje se tak pravděpodobnost odhalení některého z přístupových hesel. Pokud vám systém umožňuje tento soubor použít (většina to umožňuje), pak to rozhodně udělejte.

`/etc/login.defs`

Konfigurační soubor příkazu **login**. Obvykle bývá popsán v sekci 5 manuálu.

`/etc/printcap`

Podobně jako u souboru `/etc/termcap`, až na to, že soubor je určený pro tiskárny. Odlišná je i jeho syntaxe. Bývá popsán v sekci 5 manuálu.

`/etc/profile`, `/etc/csh.login`, `/etc/csh.cshrc`

Soubory spouštěné při přihlášení uživatele nebo při startu systému interprety příkazů Bourne shell nebo C shell. Umožňují správci systému stanovit globální nastavení stejná pro všechny uživatele. Viz manuálové stránky k příslušným interpretům příkazů.

/etc/security

Soubor identifikuje zabezpečené terminály, tedy terminály, ze kterých se může přihlašovat superuživatel. Typicky jsou v seznamu uvedeny pouze virtuální konzoly, takže je nemožné (nebo přinejmenším těžší) získat oprávnění superuživatele přihlášením se po modemu nebo ze sítě. Nepovolujte přihlášení superuživatele přes síť. Rozumnější je přihlásit se jako běžný uživatel, a pak získat práva superuživatele příkazem **su** nebo **sudo**.

/etc/shells

Soubor, jenž uvádí seznam důvěryhodných interpretů příkazů. Příkaz **chsh** umožňuje uživateli změnit příkazový interpret spuštěný při přihlášení, a to pouze na některý z interpretů uvedený v tomto souboru. Proces **ftpd**, jenž běží na hostitelském počítači a poskytuje služby FTP pro klientské počítače, rovněž kontroluje, zda je uživatelův příkazový interpret uveden v tomto souboru a nedovolí připojit se klientům, jejichž příkazový interpret v tomto seznamu uveden není.

/etc/termcap

Databáze vlastností terminálu. Popisuje, kterými escape sekvencemi se řídí různé typy terminálů. Každý program je napsán tak, že místo přímého výstupu escape sekvence, jež by fungovala pouze s konkrétním typem terminálu, hledá v tabulce /etc/termcap sekvenci, která odpovídá tomu, co chce program na terminálu zobrazit. Pak může většina programů správně obsluhovat většinu typů terminálů. Více informací uvádí manuálové stránky pro termcap, curs-termcap a terminfo.

Adresář /dev

Adresář /dev obsahuje speciální soubory všech zařízení. Speciální soubory jsou pojmenované podle určitých konvencí, které popisujeme v kapitole 5. Speciální soubory se vytváří v průběhu instalace operačního systému, v běžném provozu pak skriptem /dev/MAKEDEV. Podobný je skript /dev/MAKEDEV.local. Ten upravuje a používá správce systému, když vytváří čisté lokální speciální soubory a odkazy. Lokální speciální soubory jsou ty, které nejsou vytvořeny standardním postupem pomocí skriptu MAKEDEV, typicky například speciální soubory pro některé nestandardní ovladače zařízení.

Souborový systém /usr

Souborový systém /usr je často dost velký, protože jsou v něm instalované všechny programy. Všechny soubory v systému /usr jsou obvykle instalované přímo z distribuce systému Linux. Všechny další lokálně instalované programy se ukládají do adresáře /usr/local. To umožňuje správci systému instalovat vyšší verze Linuxu z nové verze distribuce nebo i úplně jiné distribuce operačního systému bez toho, že by bylo potřeba současně instalovat všechny programy znovu. Některé z podadresářů adresáře /usr jsou popsány níže, ty méně významné neuvádíme. Více informací přináší popis standardu FHS.

/usr/X11R6

Všechny soubory systému X Window. Soubory pro X nejsou integrální součástí operačního systému z důvodů zjednodušení vývoje a instalace X. Adresářová struktura /usr/X11R6 je podobná stromu, který je vytvořen pod adresářem /usr samotným.

`/usr/bin`

Zde se nachází téměř všechny uživatelské příkazy. Některé další příkazy jsou uloženy v adresáři `/bin` nebo `/usr/local/bin`.

`/usr/sbin`

Obsahuje ty příkazy pro správu systému, které nejsou potřeba přímo v kořenovém souborovém systému (například převážná většina serverových programů).

`/usr/share/man`, `/usr/share/info`, `/usr/share/doc`

Manuálové stránky, informační dokumenty GNU, případně různé jiné soubory s dokumentací.

`/usr/include`

Hlavičkové soubory pro programovací jazyk C. Z důvodů zachování konzistence by měly být spíš v adresáři `/usr/lib`, ale z historických důvodů jsou umístěny ve zvláštním adresáři.

`/usr/lib`

Datové soubory pro programy a subsystemy, které se nemění. Jsou zde rovněž uloženy některé globální konfigurační soubory. Jméno `lib` je odvozeno od anglického slova „library“ (knihovna). Původně totiž byly v adresáři `/usr/lib` uloženy knihovny podprogramů.

`/usr/local`

Místo pro lokálně instalovaný software a další soubory. Originální distribuce by zde neměla nic instalovat, tento adresář slouží čistě správci systému. Díky tomu si může být jistý, že aktualizace distribuce mu nepřepíše žádné jím instalované programy.

Souborový systém `/var`

Systém `/var` obsahuje data, která se při běžném provozu systému mění. Soubory jsou specifické pro každý systém, a proto se data mezi jinými počítači v síti nesdílí.

`/var/cache/man`

Vyrovňovací paměť pro manuálové stránky, které jsou formátovány na požádání. Zdrojové texty manuálových stránek jsou obvykle uloženy v adresáři `/usr/share/man/man?` (kde ? je příslušná sekce manuálu, viz manuál pro příkaz `man`, sekce 7). Některé stránky se dodávají v předem formátované verzi a jsou pak uloženy v adresáři `/usr/share/man/cat*`. Jiné stránky je třeba při prvním prohlížení naformátovat. Formátované verze jsou pak uloženy právě v adresáři `/var/cache/man`. Další uživatel, který si chce stejné stránky prohlížet, tak nemusí čekat na jejich opakované formátování.

`/var/games`

Jakákoliv proměnná data her instalovaných v adresáři `/usr` – pro případ, že by byl svazek `/usr` připojen jen pro čtení.

`/var/lib`

Soubory, které se při normálním provozu systému mění.

`/var/local`

Měnící se data pro programy instalované v adresáři `/usr/local` (tedy programy instalované správcem systému). Upozorňujeme, že lokálně instalované programy by měly podle potřeby používat i ostatní podadresáře nadřazeného adresáře `/var`, například `/var/lock`.

`/var/lock`

Soubory zámků. Většina programů dodržuje určitou konvenci a vytváří v adresáři `/var/lock` zámky. Tím dávají ostatním programům najevo, že dočasně využívají některé zařízení nebo soubor. Jiné programy, které by chtěly stejné zařízení či soubor ve stejném okamžiku používat, se o to nebudou pokoušet.

`/var/log`

Adresář obsahuje logovací soubory různých programů, zejména programu **login** (do souboru `/var/log/wtmp` se zaznamenávají všechna přihlášení a odhlášení uživatelů systému) a **syslog** (do souboru `/var/log/messages` ukládá všechna hlášení jádra systému a systémových programů). Velikost souborů v adresáři `/var/log` dost často nekontrolovaně roste, proto se musí v pravidelných intervalech mazat.

`/var/mail`

Standardem FHS navrhované umístění poštovních schránek. Podle toho, nakolik váš systém respektuje FHS, mohou být schránky stále umístěny ve `/var/spool/mail`.

`/var/run`

Adresář, do něhož se ukládají soubory obsahující informace o systému, jež platí až do jeho dalšího zavedení. Tak například soubor `/var/run/utmp` obsahuje informace o momentálně přihlášených uživatelích systému.

`/var/spool`

Adresáře pro elektronickou poštu, systém news, tiskové fronty a další subsystemy, které využívají metodu spoolingu a princip řazení úloh do fronty. Každý z těchto subsystemů má v tomto adresáři svůj vlastní podadresář, například news se ukládají do `/var/spool/news`. Pokud systém není plně kompatibilní s FHS, může ukládat poštovní schránky ve `/var/spool/mail`.

`/var/tmp`

Do adresáře `/var/tmp` se ukládají velké dočasné soubory a dočasné soubory, které budou existovat déle než ty, které se ukládají do adresáře `/tmp`. (Avšak správce systému by měl dbát na to, aby stejně jako v adresáři `/tmp`, ani v adresáři `/var/tmp` nebyly uloženy velmi staré dočasné soubory.)

Souborový systém `/proc`

Systém souborů `/proc` je vlastně imaginárním souborovým systémem. Ve skutečnosti na disku neexistuje. Místo toho jej v paměti vytváří jádro systému. Ze systému souborů `/proc` lze získávat různé aktuální informace o systému (původně o procesech – z toho je odvozeno jeho jméno). Některé z významnějších souborů a adresářů popisujeme níže. Samotný souborový systém `/proc` je podrobněji popsán na manuálové stránce *proc*.

`/proc/1`

Adresář s informacemi o procesu číslo 1. Každý z procesů má v adresáři `/proc` vlastní podadresář, jehož jméno je stejné jako identifikační číslo procesu.

`/proc/cpuinfo`

Různé informace o procesoru. Například typ, výrobce, model, výkon a podobně.

`/proc/devices`

Seznam ovladačů zařízení konfigurovaných pro aktuálně běžící jádro systému.

`/proc/dma`

Informuje o tom, které kanály DMA jsou právě využívány.

`/proc/filesystems`

Souborové systémy konfigurované v jádru systému.

`/proc/interrupts`

Informuje o tom, která přerušení jsou využívána a kolikrát nastala.

`/proc/ioports`

Informuje o tom, které ze vstupně-výstupních portů se momentálně využívají.

`/proc/kcore`

Obraz fyzické paměti systému. Má velikost odpovídající velikosti fyzické paměti systému. Ve skutečnosti ale samozřejmě nezabírá takovéto množství paměti, protože jde o soubor generovaný „na požádání“, tedy pokaždé jenom v okamžiku, kdy k němu různé programy přistupují. Uvědomte si, že soubory souborového systému `/proc` nezabírají ve skutečnosti (než je zkopírujete na nějaké jiné místo na disku) vůbec žádný diskový prostor.

`/proc/kmsg`

Výstupní hlášení jádra systému. Zde uložená hlášení dostává i program **syslog**.

`/proc/ksyms`

Tabulka symbolů jádra systému.

`/proc/loadavg`

Statistika zatížení systému – tři celkem nic neříkající indikátory toho, kolik práce systém momentálně má.

`/proc/meminfo`

Informace o využití paměti, jak fyzické, tak virtuální.

`/proc/modules`

Informuje o tom, které moduly jádra jsou právě zavedeny v paměti.

`/proc/net`

Informace o stavu síťových protokolů.

`/proc/self`

Symbolický odkaz do adresáře procesů toho programu, který zrovna přistupuje k souborovému systému `/proc`. Když k systému souborů `/proc` současně přistupují dva různé procesy, budou mít přidělené dva různé odkazy. Tímto způsobem se mohou programy pohodlně a jednoduše dostat k vlastnímu adresáři.

`/proc/stat`

Různé statistiky týkající se systému. Například počet výpadků stránek od zavedení systému a podobně.

`/proc/uptime`

Informuje o tom, jak dlouho systém běží.

`/proc/version`

Verze jádra systému.

Všechny výše uvedené soubory jsou normálně čitelné textové soubory, ne vždy jsou ale formátovány příliš přehledně. Existuje celá řada programů, které nedělají prakticky nic jiného, než že načtou některý z těchto souborů a zobrazí jej v přehlednějším formátu. Například program **free** přečte soubor `/proc/meminfo` a v něm uvedené údaje převede z bajtů na kilobajty (a ještě něco málo přidá).

Soubory zařízení

V této kapitole popisujeme, co jsou to soubory zařízení, a jak se vytvářejí. Uvádíme také některé běžné soubory zařízení. Kanonický seznam souborů zařízení najdete v souboru `/usr/src/linux/Documentation/devices.txt` v případě, že máte nainstalovány zdrojové kódy jádra. Dále uvedené informace platí pro jádro 2.2.17.

Skript MAKEDEV

Po instalaci operačního systému bude většina souborů zařízení již vytvořena a budou připraveny k použití. Pokud byste náhodou potřebovali nějaký, který neexistuje, vyzkoušejte nejprve skript **MAKEDEV**. Obvykle jej najdete jako `/dev/MAKEDEV`, případná kopie (nebo odkaz) může být i v `/sbin/MAKEDEV`. Pokud se nenachází ve spouštěcí cestě, budete muset cestu definovat explicitně.

Typicky se tento skript používá následujícím způsobem:

```
# /dev/MAKEDEV -v ttyS0
create ttyS0 c 4 64 root:dialout 0660
```

Tímto příkazem vytvoříte znakové zařízení `/dev/ttyS0` s hlavním číslem 4 a vedlejším číslem 64, jehož vlastníkem bude root, skupina dialout, a práva budou 0660.

Konkrétně `ttyS0` je sériový port. Podle hlavního a vedlejšího čísla zařízení se orientuje jádro. Jádro přistupuje k zařízením výhradně pomocí čísel, což by znesnadňovalo orientaci normálních smrtelníků – proto používáme soubory s určitými názvy. Práva 0660 znamenají právo pro čtení a zápis vlastníkov (root) a skupině (dialout). Ostatní uživatelé žádná práva k souboru nemají.

Příkaz mknod

Jako preferovaný způsob vytváření neexistujících zařízení se doporučuje skript **MAKEDEV**. V některých případech ale tento skript nemusí znát zařízení, které chcete vytvořit. Pak použijete příkaz **mknod**. Abyste jej mohli použít, musíte znát hlavní a vedlejší číslo zařízení, které chcete vytvořit. Základní zdroj těchto informací představuje soubor `devices.txt` v dokumentaci zdrojových kódů jádra.

Předpokládejme pro ilustraci, že naše verze skriptu **MAKEDEV** neumí vytvořit zařízení `/dev/ttyS0`, proto je budeme vytvářet příkazem **mknod**. Z dokumentace k jádru se dozvíme, že má mít hlavní číslo 4 a vedlejší číslo 64. Teď už tedy víme všechno, abychom mohli zařízení vytvořit:

```
# mknod /dev/ttyS0 c 4 64
# chown root.dialout /dev/ttyS0
# chmod 0644 /dev/ttyS0
# ls -l /dev/ttyS0
crw-rw---- 1 root dialout 4, 64 Oct 23 18:23 /dev/ttyS0
```

Jak vidíte, v tomto případě je vytvoření zařízení o dost složitější. Ukázali jsme si nicméně celý potřebný postup. Je velmi nepravděpodobné, že byste někdy museli ručně vytvářet zařízení `/dev/ttyS0`, nicméně princip je stejný pro libovolná zařízení.

Seznam zařízení

Následující seznam není v žádném případě vyčerpávající ani podrobný. Řada následujících zařízení bude fungovat pouze v případě, že jádro obsahuje přeložené moduly pro jejich podporu. Podrobnosti o konkrétních zařízeních se dozvíte v dokumentaci jádra.

`/dev/dsp`

Digital Signal Processor. V zásadě jde o rozhraní mezi programy, produkujícími zvuk, a mezi zvukovou kartou. Jde o znakové zařízení s hlavním číslem 14 a vedlejším 3.

`/dev/fd0`

První disketová mechanika. Pokud máte to štěstí a vlastníte více disketových mechanik, budou číslovány sekvenčně. Jde o blokové zařízení s hlavním číslem 2 a vedlejším 0.

`/dev/fb0`

První framebuffer. Framebuffer je abstrakční vrstva mezi programy a grafickým hardwarem. Znamená to, že programy se nemusejí starat o to, jaký konkrétní grafický hardware používáte, stačí jim umět komunikovat s API framebufferu, které je dobře definováno a standardizováno. Jde o znakové zařízení s hlavním číslem 29 a vedlejším 0.

`/dev/hda`

Master disk na primárním IDE řadiči. Slave disk na primárním řadiči bude `/dev/hdb`. `/dev/hdc` a `/dev/hdd` jsou master a slave na sekundárním IDE řadiči. Každý disk je rozdělen na oddíly. Oddíly 1 – 4 jsou primární, oddíly 5 a výše jsou logické oddíly na rozšířených oddílech. Zařízení, popisující jednotlivé oddíly, jsou tedy pojmenována poněkud složitěji – například `/dev/hdc9` je 9. oddíl (logický oddíl na rozšířeném oddílu) master disku na sekundárním IDE rozhraní. Přidělení hlavních a vedlejších čísel je také trochu složitější. Na prvním IDE řadiči představují všechny oddíly zařízení s hlavním číslem 3. Master disk `hda` má vedlejší číslo 0, slave disk `hdb` vedlejší číslo 64. U každého oddílu se pak jeho číslo přičítá k vedlejšímu číslu zařízení, tedy například `/dev/hdb5` má hlavní číslo 3 a vedlejší 69 (64+5). Disky na sekundárním IDE se obsluhují stejně, hlavní číslo je ale 22.

`/dev/ht0`

První pásková IDE jednotka. Další jednotky se číslují `ht1` atd. Jsou to znaková zařízení s hlavním číslem 37 a vedlejším počínaje 0 pro `ht0`, 1 pro `ht1` atd.

`/dev/js0`

První analogový joystick. Další joysticky se číslují `js1`, `js2` atd. Digitální joysticky se označují `djs0`, `djs1` atd. Jde o znaková zařízení s hlavním číslem 13. Analogové joysticky pak mají vedlejší číslo 0 až 127 (což je dost i pro toho nejfanatičtějšího hráče). Digitální joysticky začínají vedlejší číslem 128.

`/dev/lp0`

První paralelní tiskárna. Další tiskárny jsou `lp1`, `lp2` atd. Jde o znaková zařízení s hlavním číslem 6 a vedlejším počínaje 0.

/dev/loop0

První loopback zařízení. Tato zařízení slouží k připojování souborových systémů, které nejsou umístěny na nějakém blokovém zařízení, například na disku. Pokud budete například chtít připojit obraz CD ve formátu iso9660 aniž byste jej napřed vypalovali na CD, můžete to udělat pomocí loopback zařízení. Obvykle je tento postup pro uživatele transparentní a provádí se příkazem **mount**. Podívejte se na manuálové stránky příkazů **mount** a **losetup**. Loopback zařízení jsou bloková zařízení s hlavním číslem 7 a vedlejším číslem počínaje 0.

/dev/md0

První skupina metadisků. Metadisky se týkají zařízení RAID (Redundant Array of Independent Disk). Podrobnosti naleznete v různých dokumentech LDP, které se vztahují k RAID. Metadisky jsou bloková zařízení s hlavním číslem 9 a vedlejším počínaje 0.

/dev/mixer

Součást zvukového ovladače OSS (Open Sound System). Podrobnosti viz dokumentace k OSS, <http://www.opensound.com>. Jde o znakové zařízení s hlavním číslem 14 a vedlejším 0.

/dev/null

Černá díra, kam můžete posílat data, která už nechcete nikdy vidět. Cokoliv zapsaného do /dev/null se ztratí. Toto zařízení může být užitečné, pokud například chcete spustit nějaký příkaz a nezajímá vás jeho výstup. Jde o znakové zařízení s hlavním číslem 1 a vedlejším 3.

/dev/psaux

Port myši PS/2. Znakové zařízení s hlavním číslem 10 a vedlejším 1.

/dev/pda

IDE disk na paralelním rozhraní. Pojmenovávají se podobně jako disky na interním IDE rozhraní (/dev/hd*). Jde o bloková zařízení s hlavním číslem 45. Vedlejší čísla si zasluhují trochu vysvětlení. První zařízení je /dev/pda a má vedlejší číslo 0. Oddíly na tomto disku získáte přičtením čísla oddílu k vedlejšímu číslu. Jednotlivá zařízení mohou obsahovat maximálně 15 oddílů (na rozdíl od 63 u interních IDE disků). Vedlejší čísla oddílů na /dev/pdb začínají od 16, na /dev/pdc od 32 a na /dev/pdd od 48. Vedlejší číslo zařízení /dev/pdc6 tedy bude 38 (32+6). Tento mechanismus nás omezuje na maximálně 4 paralelní disky po patnácti oddílech.

/dev/pcd0

CD-ROM mechanika na paralelním rozhraní. Mechaniky se číslují od 0 nahoru. Všechny mají hlavní číslo 46, /dev/pcd0 má vedlejší číslo 0, další mechaniky pak 1, 2 atd.

/dev/pt0

Pásková jednotka na paralelním rozhraní. Pásky nemají oddíly a číslují se tedy prostě sekvencně. Jsou to znaková zařízení s hlavním číslem 96, vedlejší číslo je 0 pro pt0, 1 pro pt1 atd.

/dev/parport0

Nízkoúrovňový paralelní port. Většina zařízení připojených na paralelní port používá vlastní ovladač. Toto zařízení slouží k přímému přístupu na paralelní port. Jde o znakové zařízení s hlavním číslem 99 a vedlejším číslem od 0 nahoru.

`/dev/random` a `/dev/urandom`

Generátory náhodných čísel. `/dev/random` je nedeterministický generátor, takže následující vygenerovanou hodnotu není možné odvodit z hodnot předchozích. Náhodná čísla se generují na základě hardwarové „entropie“ systému. Pokud momentálně není entropie systému dostatečná, zařízení se zablokuje a nedovolí přečíst další hodnotu, než se nasbírá dostatek entropie. Zařízení `/dev/urandom` funguje podobně. Standardně generuje náhodná čísla na základě entropie systému, pokud ale není dostatek entropie, použije algoritmus generování pseudonáhodných čísel. Tento přístup je považován za méně bezpečný pro významné funkce, například při generování kryptografických klíčů. Pokud vyžadujete vysokou bezpečnost, použijte zařízení `/dev/random`, pokud vám jde o rychlost, použijte `/dev/urandom`. Jde o znaková zařízení s hlavním číslem 1 a vedlejším 8 (`/dev/random`) a 9 (`/dev/urandom`).

`/dev/zero`

Generátor nul. Při každém čtení z tohoto zařízení dostanete nulu. Může to být užitečné například tehdy, chcete-li vytvořit soubor určité délky a nezáleží vám na jeho obsahu. Jde o znakové zařízení s hlavním číslem 1 a vedlejším číslem 5.

Disky a jiná média

Na prázdném disku lze bledat věčně.

Při instalaci a aktualizaci systému vás u disků čeká hodně práce. Je potřeba vytvořit souborové systémy, do kterých se budou ukládat soubory, a vyhradit na discích prostor pro různé části systému.

Tato kapitola popisuje všechny tyto úvodní činnosti. Když tuto práci jednou podstoupíte a systém nastavíte, obvykle to už nebudete muset dělat znovu. Výjimkou je používání disket. K této kapitole se také budete vracet pokaždé, když budete přidávat nový pevný disk nebo pokud budete chtít optimálně vyladit diskový subsystém.

Mezi základní úkoly při správě disků patří:

- Formátování pevného disku. Formátování disku je posloupností několika různých dílčích činností (jako je například kontrola výskytu vadných sektorů), které tento disk připravují na další použití. (V současnosti je většina nových pevných disků formátovaná výrobcem a jejich formátování není nutné.)
- Rozdělení pevného disku na oblasti. Když chcete disk využívat pro několik činností, o kterých se nepředpokládá, že by se vzájemně ovlivňovaly, můžete jej rozdělit na samostatné diskové oblasti. Jedním z důvodů pro rozdělení disku na oblasti je instalace a provozování různých operačních systémů na jednom disku. Jinou výhodou rozdělení pevného disku na oblasti je oddělení uživatelských souborů od souborů systémových. Tím se zjednoduší zálohování a sníží se pravděpodobnost poškození systémových souborů.
- Vytvoření souborového systému (vhodného typu) na každém disku nebo diskové oblasti. Z pohledu operačního systému nestačí disk pouze zapojit, Linux jej může používat až poté, co na něm vytvoříte nějaký souborový systém. Pak lze na disk ukládat soubory a přistupovat k nim.
- Vytvoření jediné stromové struktury připojením různých souborových systémů. Systémy souborů se připojují buď automaticky, nebo manuálně – podle potřeby. (Ručně připojené souborové systémy se obvykle musí také ručně odpojit.)

Kapitola 7 obsahuje informace o virtuální paměti a diskové vyrovnávací paměti. Pracujete-li s disky, měli byste být s jejich principy obeznámeni.

Dva druhy zařízení

Unix, a tedy i Linux, zná dva různé typy zařízení. Jednak bloková zařízení s náhodným přístupem (například disky) a jednak znaková zařízení (například pásky a sériové linky), která mohou být buď sériová, nebo s náhodným přístupem. Každému z podporovaných zařízení odpovídá v systé-

mu souborů jeden soubor zařízení. Když se čtou či zapisují data z anebo do souboru zařízení, přenáší se ve skutečnosti na zařízení, které tento soubor reprezentuje. Takže pro přístup k zařízení nejsou nutné žádné zvláštní programy a žádné zvláštní programovací techniky (jako například obsluha přerušení nebo cyklické dotazování sériového portu). Když například chcete vytisknout nějaký soubor na tiskárně, stačí zadat:

```
$ cat jméno_souboru > /dev/lp1
$
```

a obsah souboru se vytiskne (soubor musí mít přirozeně nějakou formu, kterou tiskárna zná). Avšak vzhledem k tomu, že není příliš rozumné, aby několik uživatelů současně kopírovalo soubory na jedinou tiskárnu, pro tiskové úlohy se běžně používá zvláštní program (nejčastěji `lp`). Tento program zajistí, že se v určitém okamžiku bude tisknout pouze jeden soubor. Ihned po ukončení jedné tiskové úlohy automaticky pošle na tiskárnu další úlohu. Podobný mechanismus přístupu vyžaduje většina zařízení. Takže ve skutečnosti se běžný uživatel o soubory zařízení skoro vůbec nemusí zajímat.

Protože se zařízení chovají jako soubory souborového systému (uložené v adresáři `/dev`), lze velmi lehce zjistit, které soubory zařízení existují. Lze použít například příkaz `ls` nebo jiný vhodný program. V prvním sloupci výstupu příkazu `ls -l` je uveden typ souboru a jeho přístupová práva. Chcete-li si prohlédnout sériové zařízení systému, zadáte:

```
$ ls -l /dev/ttyS0
crw-rw-r-- 1 root dialout 4, 64 Aug 19 18:56 /dev/ttyS0
$
```

Podle prvního písmene prvního sloupce, tedy písmene „c“ v řetězci „crw-rw-r--“, informovaný uživatel pozná o jaký typ souboru jde. V tomto případě se jedná o znakové zařízení. U běžných souborů je prvním písmenem „-“, u adresářů je to „d“ a pro bloková zařízení se používá písmeno „b“. Podrobnější informace uvádí manuálová stránka k příkazu `ls`.

Všimněte si, že všechny speciální soubory obvykle existují, i když zařízení samotné není nainstalované. Takže například pouhý fakt, že v systému souborů je soubor `/dev/sda`, neznamená, že skutečně máte pevný disk SCSI. Díky tomu, že všechny speciální soubory po instalaci operačního systému existují, lze zjednodušit instalační programy. Méně složité je tím pádem i přidávání nových hardwarových komponent (pro nově přidávané součásti již není třeba hledat správné parametry a vytvářet speciální soubory).

Pevné disky

Tato část zavádí terminologii, která se v oblasti pevných disků používá. Znáte-li tyto pojmy a principy, můžete ji přeskočit.

Na obrázku 6.1 jsou schematicky znázorněny důležité části pevného disku. Disk se skládá z jedné nebo více kruhových *desek*¹¹, jejichž *povrchy* jsou pokryty magnetickou vrstvou, na kterou se zaznamenávají data. Každý povrch má svou *čtecí a zapisovací hlavu*, která čte nebo zaznamenává údaje. Desky rotují na společné hřídeli, typická rychlost otáčení je 5 400 nebo 7 200 otáček za minutu. (Pevné disky s vysokým výkonem používají i vyšší rychlosti.) Hlavy se pohybují podél roviny povrchu, spojením tohoto pohybu s rotací povrchu může hlava přistupovat ke všem částem magnetických povrchů.

Procesor a disk spolu komunikují prostřednictvím *řadiče disku*. Díky řadiči se zbytek systému nemusí zajímat o to, jak pracovat s diskem, protože lze použít pro různé typy disků řadiče, jež ma-

¹¹ Ty jsou vyrobeny z nějakého pevného materiálu, například hliníku. Odtud vzaly pevné disky svůj název.

jí pro ostatní součásti počítače stejné rozhraní. Takže počítač může disku (místo zadávání sérií dlouhých a složitých elektrických signálů, podle nichž se hlava nejdřív přesune na odpovídající místo disku, pak čeká, až se pod ni dostane žádaná pozice a dělá další nepříjemnosti, které jsou pro danou operaci potřeba) jednoduše vzkázat: „Hele, milý disku, dej mně to, co potřebuji“. (Ve skutečnosti je sice rozhraní řadiče stejně dost složité, ale rozhodně ne tak složité, jako by bylo v případě, kdyby ostatní prvky systému přistupovaly k disku přímo.) Řadič navíc může dělat některé další operace, obsluhuje například vyrovnávací paměť, automaticky nahrazuje vadné sektory a podobně.

Výše uvedené obvykle každému postačí k pochopení toho, jak hardware pevného disku funguje. Existuje pochopitelně ještě řada dalších částí, například motory, které otáčejí diskem a přemísťují hlavy, elektronika, jež řídí operace dalších mechanických částí a tak dále, jež ale většinou nejsou pro pochopení principu práce pevného disku tak důležité.

Magnetické vrstvy disku jsou obvykle rozděleny do soustředných kružnic, kterým se říká *stopy*. Stopy se dělí na *sektory*. Toto rozdělení se používá pro určování místa na disku a přidělování diskového prostoru souborům. Když například chcete na disku najít určité místo, zadáte „souřadnice“: vrstva 3, stopa 5, sektor 7. Počet sektorů je většinou pro všechny stopy stejný, ale některé pevné disky mají na vnějších stopách víc sektorů (všechny sektory mají stejnou fyzickou velikost, takže většina z nich je umístěna na delších, vnějších stopách). Typicky bude v jednom sektoru uloženo 512 bajtů dat. Disk samotný pak neumí pracovat s menším množstvím dat, než je jeden sektor.

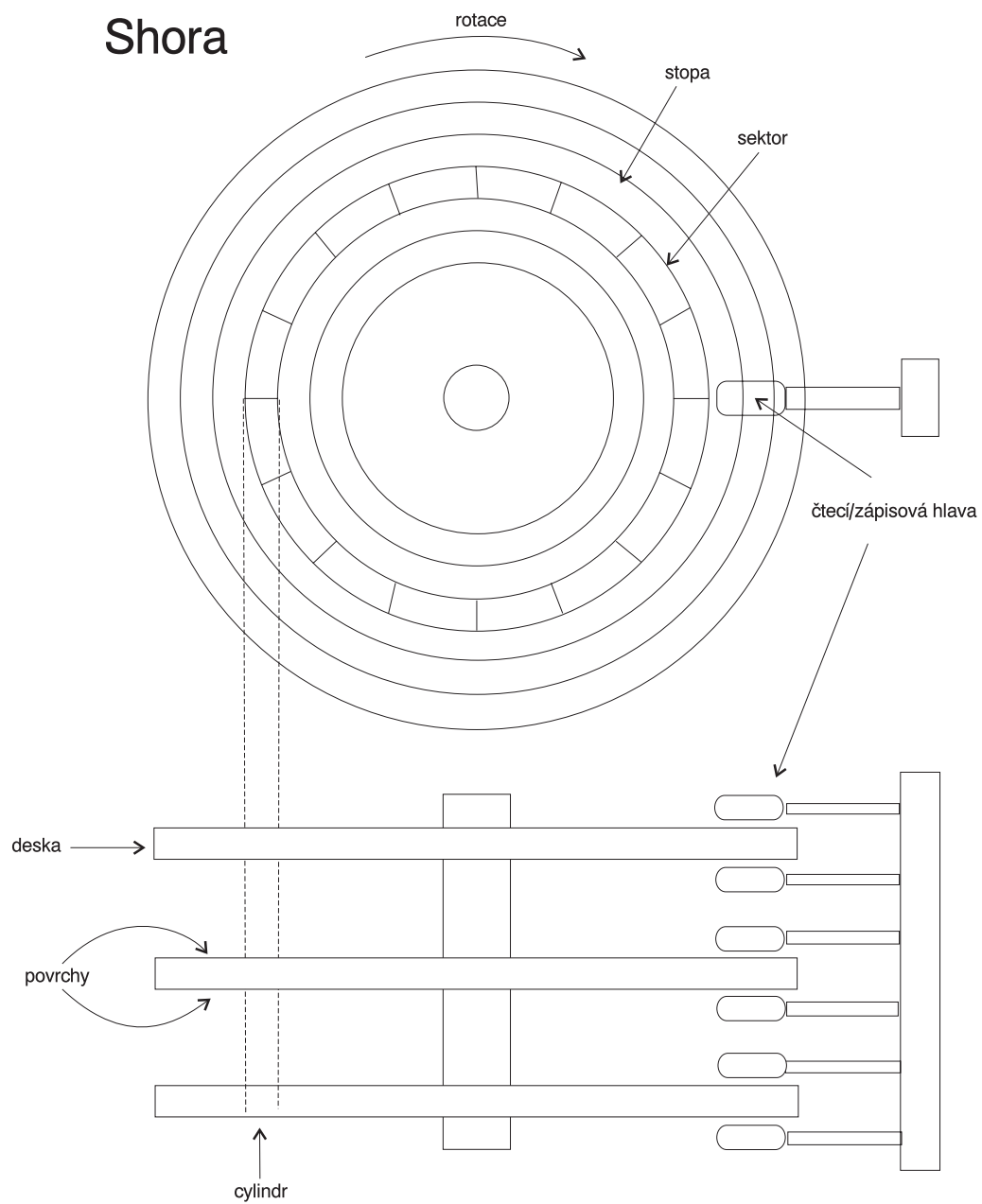
Každý povrch je rozdělen na stopy a sektory stejným způsobem. Takže když je hlava jednoho povrchu nad určitou stopou, hlavy ostatních povrchů se také nachází nad odpovídajícími stopami. Všem těmto stopám dohromady se říká *cylindr*. Přemístění hlavy z jedné stopy (cylindru) na jinou trvá jistou dobu. Takže ukládáním dat, ke kterým se často přistupuje najednou (například data jednoho souboru) na stejný cylindr, se zamezí zbytečnému přesouvání hlav při jejich pozdějším čtení. Snižuje se přístupová doba a zvyšuje výkon. Není ale vždycky možné uložit data na disk tímto způsobem. Souborům, které jsou na disku uloženy na několika místech, se říká *fragmentované*.

Počet povrchů (respektive hlav, což je to samé), cylindrů a sektorů se dost liší. Specifikace jejich počtu se nazývá *geometrií* pevného disku. Geometrie je obvykle uložena ve zvláštní baterii zálohované oblasti paměti, které se říká *CMOS RAM*, odkud si ji operační systém načítá vždy během zavádění nebo inicializace ovladače disku.

Naneštěstí má BIOS¹² omezení, které neumožňuje zadat v paměti CMOS počet stop větší než 1 024, což je pro pevné disky velké kapacity příliš málo. Uvedené omezení lze obejít tak, že řadič pevného disku bude lhát ohledně skutečné geometrie disku a bude *překládat adresy* požadované systémem na adresy, které odpovídají realitě. Představme si například pevný disk, jenž má 8 hlav, 2 048 stop a 35 sektorů na stopu¹³. Řadič tohoto disku bude zbytku systému lhát a tvrdit, že má 16 hlav, 1 024 stop a 35 sektorů na stopu, což nepřekračuje omezení v počtu stop. Pak bude při každém požadavku systému na přístup k disku překládat adresu, kterou dostane tak, že počet hlav vydělí dvěma a počet stop dvěma vynásobí. Matematické úpravy budou v praxi složitější, protože skutečná čísla nejsou tak „pěkná“, jako v uvedeném příkladě. Ale nezbývá než zopakovat, že detaily nejsou tak důležité pro pochopení principu. Překládání adres zkresluje pohled operačního systému na to, jak je disk ve skutečnosti organizovaný. To je nepraktické, protože nelze pro snížení přístupové doby a zvýšení výkonu použít „trik“ s ukládáním všech souvisejících dat na jeden cylindr.

¹² BIOS je speciální software pro řízení počítače, uložený v paměti RAM. Mimo jiné má na starosti počáteční fáze zavádění systému.

¹³ Čísla jsou vymyšlená.

Obrázek 5.1 – Schematické znázornění disku

Překlady adres jsou výlučně problémem disků typu IDE. Disky typu SCSI používají sekvenční čísla sektorů. To znamená, že řadič disku SCSI překládá každé sekvenční číslo sektoru na trojici [hlava, cylinder, sektor]. Navíc používá úplně jinou metodu komunikace s CPU, a proto jsou disky SCSI těchto problémů ušetřeny. Uvědomte si ale, že ani u disků SCSI počítač nezná jejich skutečnou geometrii.

Vzhledem k tomu, že operační systém Linux obvykle nezná skutečnou geometrii disku, nebudou se ani jeho souborové systémy pokoušet ukládat soubory na stejné cylindry. Místo toho se pokouší souborům přidělit sekvenčně řazené sektory. Tato metoda téměř vždy zaručí podobný výkon, jakého lze dosáhnout při ukládání souvisejících dat na jeden cylinder. Celá problematika je o něco složitější, řadiče například využívají vlastní vyrovnávací paměti, nebo mechanismus automatického, řadičem řízeného „přednačítání“ sekvenčně řazených sektorů.

Každý pevný disk je v systému reprezentován samostatným speciálním souborem. Typicky mohou být v systému maximálně dva nebo čtyři pevné disky IDE. Zastupují je pak speciální soubory `/dev/hda`, `/dev/hdb`, `/dev/hdc` a `/dev/hdd`. Pevné disky SCSI reprezentují speciální soubory `/dev/sda`, `/dev/sdb` a tak dále. Podobné konvence týkající se názvů speciálních souborů platí i pro pevné disky jiných typů, podrobnosti najdete v kapitole 5. Pamatujte na to, že speciální soubory zastupující pevné disky umožňují přístup k disku jako celku, bez ohledu na diskové oblasti (o kterých budeme hovořit za chvíli). Není proto těžké při práci s disky pochybit. Neopatrnost může v tomto případě vést ke ztrátě dat. Speciální soubory disků se obvykle používají pouze pro přístup k hlavnímu zaváděcímu sektoru disku, o kterém se také zmíníme později.

Diskety

Disketa sestává z pružné membrány pokryté z jedné nebo obou stran podobnou magnetickou substancí, jako pevný disk. Pružný disk samotný nemá čtecí a zápisovou hlavu, ta je součástí disketové mechaniky. Disketa vlastně odpovídá jedné desce pevného disku, ale na rozdíl od pevného disku je vyměnitelná. Jednu disketovou mechaniku lze využít pro přístup k různým disketám, kdežto pevný disk je jedinou nedílnou jednotkou.

Podobně jako pevný disk se i disketa dělí na stopy a sektory. Dvě korespondující si stopy každé strany diskety tvoří cylinder. Počet stop a sektorů je ale pochopitelně o hodně nižší než u pevného disku.

Disketová jednotka umí obvykle pracovat s několika různými typy disket. Například 3,5palcová disketová mechanika může pracovat jak s disketami o velikosti 720 kB, tak 1,44 MB. Vzhledem k tomu, že disketová jednotka musí zacházet s každým typem diskety trochu jinak, musí i operační systém vědět, který typ diskety je zrovna zasunutý v mechanice. Proto existuje pro jednotky pružných disků množství speciálních souborů, a to vždy jeden pro každou kombinaci typu disketové jednotky a typu diskety. Takže soubor `/dev/fd0H1440` pak reprezentuje první disketovou jednotku (`fd0`). Musí to být 3,5palcová mechanika pracující s 3,5palcovými disketami vysoké hustoty záznamu (proto `H` v názvu zařízení) s kapacitou 1 440 kB (proto `1440`). To jsou běžné 3,5palcové diskety HD.

Konstrukce tvorby názvů speciálních souborů zastupujících disketové jednotky je poměrně složitá. Proto má Linux pro diskety i zvláštní typy zařízení. Tato zařízení automaticky detekují typ diskety zasunutý v mechanice. Fungují tak, že se při požadavku na přístup pokouší přečíst první sektor vložené diskety, přičemž postupně zkouší jejich různé typy, až se jim podaří najít ten správný. Samozřejmě, podmínkou je, aby vložená disketa byla nejdříve naformátovaná. Automatická zařízení zastupují speciální soubory `/dev/fd0`, `/dev/fd1` a tak dále.

Parametry, které tato automatická zařízení používají pro přístup k disketám, lze nastavit také programem **setfdprm**. To se může hodit jednak v případě, že používáte diskety, jež nemají běžnou

kapacitu, to znamená, že mají neobvyklý počet sektorů, dále v případě, že autodetekce z neznámých důvodů selže a nebo když vlastní speciální soubor chybí.

Kromě toho, že Linux zná všechny standardní formáty disket, umí pracovat i s množstvím nestandardních formátů. Některé z nich ale vyžadují speciální formátovací programy. Touto problematikou se teď nebudeme zabývat a doporučíme projít si soubor `/etc/fdprm`. Ten blíže specifikuje nastavení, která program **setfdprm** podporuje.

Operační systém musí vědět o tom, že byla disketa v mechanice vyměněna. Jinak by totiž mohl například použít data z dříve vložené diskety, uložená ve vyrovnávací paměti. Bohužel, vodič, jenž se používá k signalizaci výměny diskety, bývá někdy poškozený. Při používání disketové jednotky v systému MS-DOS nebude mechanika vůbec schopná indikovat systému výměnu média, což je ještě horší situace. Jestli jste se někdy setkali s podivnými, zdánlivě nevysvětlitelnými problémy při práci s disketami, jejich příčinou mohla být právě nefunkční indikace výměny média. Jediným způsobem, jak lze tyto problémy odstranit, je nechat disketovou mechaniku opravit. *Pozn. korektora: Vzhledem k dnešním cenám je lepší koupit novou.

Jednotky CD-ROM

Jednotky CD-ROM čtou opticky data z plastických disků. Informace jsou zaznamenány na povrchu těchto disků¹⁴ jako miniaturní „dolíčky“ seřazené v husté spirále, jež začíná uprostřed disku a končí na jeho okraji. Jednotka vysílá laserový paprsek, který čte data z disku tak, že sleduje tuto spirálu. Od hladkého povrchu disku se odráží jinak, než když narazí na dolík. Tímto způsobem lze jednoduše kódovat binární informace. Ostatní je prostě pouhá mechanika.

Ve srovnání s pevnými disky jsou jednotky CD-ROM pomalé. Pevné disky mají průměrnou přístupovou dobu typicky menší než 15 milisekund, kdežto rychlá jednotka CD-ROM bude data vyhledávat s přístupovou dobou řádově v desetinách sekundy. Skutečná rychlost přenosu dat je ale celkem vysoká, zhruba stovky kilobajtů za sekundu. To, že je jednotka CD-ROM „pomalá“, znamená, že ji nelze pohodlně využít jako alternativu pevných disků, i když to samozřejmě možné je. Některé distribuce Linuxu totiž nabízejí takzvané „live“ souborové systémy na CD-ROM. Ty fungují tak, že část souborů se při instalaci nakopíruje na pevný disk a v případě potřeby se čtou přímo z kompaktního disku. Instalace je pak jednodušší, méně časově náročná a ušetří se také značná část diskového prostoru. Jednotky CD-ROM lze s výhodou využít při instalaci nového programového vybavení, protože při instalování není vysoká rychlost určujícím faktorem.

Je několik způsobů, jak se data na disky CD-ROM ukládají. Nejrozšířenější z nich upravuje mezinárodní standard ISO 9660. Tato norma definuje minimální souborový systém, který je ještě o něco primitivnější než systém souborů používaný systémem MS-DOS. Na druhou stranu je souborový systém ISO 9660 tak jednoduchý, že by jej měly bez potíží dokázat mapovat na svůj vlastní souborový systém všechny operační systémy.

Pro běžnou práci v Unixu je ale souborový systém ISO 9660 prakticky nepoužitelný. Proto se zavdlo rozšíření tohoto standardu, kterému se říká „Rock Ridge“. Rock Ridge například umožňuje používat dlouhá jména souborů, symbolické odkazy a mnoho dalších vymožeností, díky kterým se disk CD-ROM tváří víceméně jako unixový souborový systém. Navíc, rozšíření Rock Ridge zachovává kompatibilitu se souborovým systémem ISO 9660, takže je použitelné i v jiných než unixových systémech. Operační systém Linux podporuje jak ISO 9660, tak Rock Ridge. Rozšíření rozezná a dále používá zcela automaticky.

Souborový systém je ale pouze jednou stranou mince. Většina disků CD-ROM často obsahuje data, ke kterým lze přistupovat výhradně pomocí zvláštních programů. Bohužel, většina těchto pro-

¹⁴ Přesněji řečeno na kovovém povrchu uvnitř disku, chráněném vnějším plastickým povrchem.

gramů není určena pro Linux (možná s výjimkou některých programů, jež běží pod **dosemu**, linuxovým emulátorem systému MS-DOS, nebo pod **wine**, emulátorem Windows¹⁵). Existuje také komerční program VMWare, který softwarově emuluje celý virtuální počítač¹⁶.

K jednotce CD-ROM se také přistupuje prostřednictvím odpovídajícího speciálního souboru. Je několik způsobů, jak připojit jednotku CD-ROM k počítači: buď rozhraním SCSI, nebo pomocí zvukové karty, nebo rozhraním EIDE. Popis dalších podrobností technického řešení jednotlivých způsobů připojení jednotky CD-ROM je nad rámec této knihy. Pro nás je podstatné, že podobně jako u jednotek pružných disků určuje způsob připojení vždy jiný speciální soubor.

Pásky

Magnetopáskové jednotky používají pásky podobné¹⁷ těm, které se používají pro záznam zvuku na magnetofonových kazetách. Páska je již svou povahou sériovým zařízením – aby bylo možné dostat se k některé její části, je nejdřív nutné projít všechny předchozí záznamy. K údajům na disku lze přistupovat náhodně, takže je možné „skočit“ přímo na kterékoli místo na něm. Sériový přístup k datům na páskách je příčinou toho, že jsou pomalé.

Na druhou stranu jsou pásky relativně levné, což kompenzuje nedostatky v rychlosti. Bez problému je lze vyrobit dost dlouhé, takže je na ně možno uložit velké množství dat. To vše předurčuje pásková zařízení k archivaci a zálohování, u nichž se nevyžaduje vysoká rychlost, ale naopak, využívá se nízkých nákladů a velké kapacity.

Formátování

Formátování je procedura zápisu značek, které se používají na označení stop a sektorů na magnetickém médiu. Předtím, než je disk naformátován, jsou magnetické signály na jeho povrchu neuspořádané, chaotické. Formátování do tohoto chaosu vnáší určitý řád. Načtnou se – obrazně řečeno – linie, ve kterých vedou stopy a ty se pak rozdělí na sektory. Skutečné podrobnosti jsou trochu jiné, ale to není pro tuto chvíli podstatné. Důležité je to, že disk nelze používat bez toho, že by byl naformátován.

Pokud jde o formátování, je terminologie mírně zavádějící. V systémech MS-DOS a Windows se pod pojmem „formátování“ rozumí i proces vytvoření souborového systému (o němž bude řeč později). Takže se obě tyto procedury označují jediným pojmem – obzvláště u disket. Když je nutné je rozlišit, používá se pro formátování v pravém slova smyslu termín *nízkoúrovňové formátování* a pro vytvoření souborového systému označení *vysokoúrovňové formátování*. Terminologie používaná v unixovém světě označuje obě tyto činnosti tradičními pojmy „formátování“ a „vytvoření souborového systému“. Nejinak tomu bude i v této knize.

Disky IDE a některé disky SCSI jsou formátovány ve výrobě a není třeba je po připojení formátovat znovu, takže většina lidí se o formátování disků nestará. Vlastní naformátování disku dokonce může disku uškodit, protože některé disky vyžadují zvláštní způsob formátování, který pak umožňuje například automatické přemísťování vadných sektorů.

Disky, které je potřeba formátovat (a jež lze formátovat), vyžadují obvykle speciální formátovací programy, protože rozhraní formátovací logiky zabudované v jednotce se liší od jednoho typu disku k druhému. Takovéto formátovací programy jsou často buď součástí řadiče BIOS, nebo běží pouze pod systémem MS-DOS. Ani jeden z těchto prostředků tedy nelze bez problémů použít v systému Linux.

¹⁵ Je ironií, že název *wine* znamená „Wine Is Not a Emulator“. Přísně vzato je *wine* pouze náhradou API. Podrobnosti viz <http://www.winehq.com>.

¹⁶ Viz <http://www.vmware.com>.

¹⁷ Nicméně zcela odlišné.

V průběhu formátování můžete narazit na chybná místa na disku, kterým se říká *vadné bloky* nebo *vadné sektory*. S vadnými bloky si někdy poradí samotný řadič pevného disku, ale v případě, že se jich objeví víc, je potřeba nějakým opatřením zamezit možnému použití těchto vadných částí disku. Mechanismus, který problém vadných bloků řeší, je součástí souborového systému. Způsob, jakým systém souborů pracuje s informacemi o vadných sektorech, je popsán v dalších částech této kapitoly. Jinou alternativou je vytvoření malé diskové oblasti, která by obsahovala pouze vadné bloky disku. Takovýto alternativní postup je vhodný zejména v případě, že je rozsah vadných sektorů velmi velký. Souborové systémy totiž mohou mít s rozsáhlými oblastmi vadných bloků problémy.

Diskety se formátují programem **fdformat**. Speciální soubor, který se má formátovat, se zadává jako jeho parametr. Následujícím příkazem bychom například zformátovali 3,5palcovou disketu s vysokou hustotou záznamu, vloženou do první disketové jednotky:

```
$ fdformat /dev/fd0H1440
Double-sided, 80 tracks, 18 sec/track. Total capacity 1440 kB.
Formatting ... done
Verifying ... done
$
```

Pamatujte si, že když chcete použít zařízení s autodetekcí (například /dev/fd0), *musíte* nejdříve nastavit parametry zařízení pomocí programu **setfdprm**. Stejný výsledek jako v prvním příkladě mají příkazy:

```
$ setfdprm /dev/fd0 1440/1440
$ fdformat /dev/fd0
Double-sided, 80 tracks, 18 sec/track. Total capacity 1440 kB.
Formatting ... done
Verifying ... done
$
```

Je obvykle výhodnější vybrat správný speciální soubor, jenž odpovídá typu diskety. Zapamatujte si, že není rozumné formátovat disketu na vyšší kapacitu, než je ta, pro kterou je určena.

Program **fdformat** zároveň prověří disketu – zkontroluje, zda neobsahuje vadné bloky. Pokud narazí na vadný blok, opakovaně se pokusí vadný blok použít (obvykle to uslyšíte – zvuky, které jednotka při formátování vydává, se dramaticky změní). Je-li na disketě pouze „dočasná“ chyba (špatná úroveň signálu po zápisu znečištěnou zápisovou hlavou, planý poplach a podobně), program **fdformat** nic neřekne. Naopak skutečná chyba – fyzicky poškozený sektor, přeruší proces kontroly povrchu diskety a jejího formátování. Jádro systému zapíše hlášení do logovacího souboru po každé vstupně-výstupní chybě, na kterou při formátování narazí. Tato hlášení se zároveň objeví na konzole. Když běží program **syslog**, zapisují se tato hlášení také do souboru /var/log/messages. Samotným programem **fdformat** uživatel nezjistí, kde přesně se vadný blok nachází (obvykle to ani nikoho nezajímá – diskety jsou tak levné, že se ty vadné automaticky vyhazují).

```
$ fdformat /dev/fd0H1440
Double-sided, 80 tracks, 18 sec/track. Total capacity 1440 kB.
Formatting ... done
Verifying ... read: Unknown error
$
```

Vadné bloky na disku nebo diskové oblasti (i disketě) lze vyhledat pomocí příkazu **badblocks**. Neprovádí formátování disku, takže je možné kontrolovat i disky, na nichž již existuje souborový systém. Níže uvedený příklad hledá chyby na 3,5palcové disketě se dvěma vadnými bloky:

```
$ badblocks /dev/fd0H1440 1440
718
719
$
```

Výstupem příkazu `badblocks` jsou čísla vadných sektorů. Většina souborových systémů umí takovéto vadné bloky označit jako nepoužitelné. Systémy souborů udržují seznam, tabulku vadných sektorů, která se zakládá, když se systém souborů vytváří. Tento seznam pak lze kdykoliv měnit. První kontrola vadných bloků se dělá příkazem `mkfs`, jímž se vytváří souborový systém. Další kontroly se dělají programem `badblocks` a nové chybné bloky se přidávají do seznamu vadných bloků příkazem `fsck`. Příkazy `mkfs` a `fsck` popíšeme později.

Řada moderních disků umí automaticky zjistit výskyt vadných bloků a pokouší se „opravit“ je tak, že místo nich použije k těmto účelům zvlášť vyhrazené správné sektory. Mechanismus náhrady chybného bloku správným je pro operační systém transparentní. Pokud se zajímáte o podrobnosti, měly by být popsány v návodu k disku. Avšak i disky tohoto typu by teoreticky mohly selhat, kdyby počet vadných bloků výrazně vzrostl, nicméně s největší pravděpodobností disk „umře“ z jiných důvodů daleko dříve.

Diskové oblasti

Pevný disk může být rozdělen na několik *diskových oblastí*. Každá disková oblast se chová tak, jako by byla samostatným diskem. Diskové oblasti mají smysl v případě, že máte jeden pevný disk a chcete na něm používat například dva operační systémy – pak disk rozdělíte na dvě diskové oblasti a každý operační systém bude používat vlastní diskovou oblast a nebude zasahovat do druhé. Takto mohou oba operační systémy v klidu a míru koexistovat na jediném disku. Kdybyste nepoužili rozdělení disku na samostatné diskové oblasti, museli byste zakoupit pevný disk pro každý z operačních systémů.

Diskety se na diskové oblasti nerozdělují. Z technického hlediska to možné je, ale vzhledem k tomu, že mají malou kapacitu, by oblasti byly prakticky využitelné jenom v ojedinělých případech. Ani disky CD-ROM se obvykle nedělí na oblasti, protože je praktičtější je používat jako jeden velký disk a skutečně málokdy je potřeba mít na jednom disku CD-ROM uloženo několik operačních systémů.

Hlavní zaváděcí sektor, zaváděcí sektory a tabulka diskových oblastí

Informace o tom, jak je pevný disk rozdělen na diskové oblasti, je uložena v prvním sektoru (to jest, prvním sektoru první stopy první vrstvy disku). Tento sektor obsahuje takzvaný *hlavní zaváděcí záznam* (master boot record, MBR). Je to sektor, který se načítá a spouští systémem BIOS pokaždé, když se počítač spustí. Zaváděcí sektor disku obsahuje krátký program, jenž načte tabulku diskových oblastí a zjistí, která oblast disku je aktivní (tedy označená jako zaváděcí). Pak přečte první sektor této oblasti, takzvaný *zaváděcí sektor*. (MBR je také zaváděcí sektor, ale má zvláštní postavení, a proto i zvláštní označení.) Zaváděcí sektor na diskové oblasti obsahuje další krátký program, který načítá první část operačního systému, jenž je na této diskové oblasti uložený (samozřejmě za předpokladu, že je disková oblast bootovatelná), a spouští jej.

Metoda dělení disku na diskové oblasti není hardwarově implementovaná a není ani součástí systému BIOS. Jde čistě o konvenci podporovanou většinou operačních systémů. Ale ne všechny operační systémy se chovají podle těchto konvencí, jsou i výjimky. Některé operační systémy si ce podporují dělení disku na diskové oblasti, ale v rámci své diskové oblasti používají svou vlastní interní metodu dělení. Tyto typy operačních systémů mohou bez jakýchkoliv zvláštních prostředků spolupracovat s jinými systémy (včetně operačního systému Linux). Naopak, takový ope-

rační systém, jenž rozdělení disku na diskové oblasti nepodporuje, nemůže koexistovat na stejném pevném disku s jiným operačním systémem.

Je dobré si na kousek papíru vypsát tabulku rozdělení disku na oblasti. Kdyby pak náhodou v budoucnu došlo k poškození některé oblasti, nemusíte díky tomuto jednoduchému bezpečnostnímu opatření přijít o všechna data. (Poškozenou tabulku oblastí lze opravit programem **fdisk**.) Důležité informace získáte příkazem **fdisk -l**:

```
$ fdisk -l /dev/hda
```

```
Disk /dev/hda: 15 heads, 57 sectors, 790 cylinders
Units = cylinders of 855 * 512 bytes
```

Device	Boot	Begin	Start	End	Blocks	Id	system
/dev/hda1		1	1	24	10231+	82	Linux swap
/dev/hda2		25	25	48	10260	83	Linux native
/dev/hda3		49	49	408	153900	83	Linux native
/dev/hda4		409	409	790	163305	5	Extended
/dev/hda5		409	409	744	143611+	83	Linux native
/dev/hda6		745	745	790	19636+	83	Linux native

```
$
```

Rozšířené a logické diskové oblasti

Původní schéma dělení disků počítačů PC na diskové oblasti umožňuje vytvořit pouze čtyři oblasti. To se záhy v praxi ukázalo jako nedostatečné. Zčásti například proto, že někteří uživatelé chtěli mít na svém počítači i víc než čtyři operační systémy (Linux, MS-DOS, OS/2, Minix, FreeBSD, NetBSD nebo Windows/NT, a to jsme vyjmenovali jenom některé), ale především proto, že je výhodné mít několik diskových oblastí i pro jeden operační systém. Například z důvodů zlepšení odezvy operačního systému je lepší nevyužívat pro odkládací prostor systému Linux hlavní diskovou oblast operačního systému, ale mít odkládací prostor na samostatné diskové oblasti (viz dále).

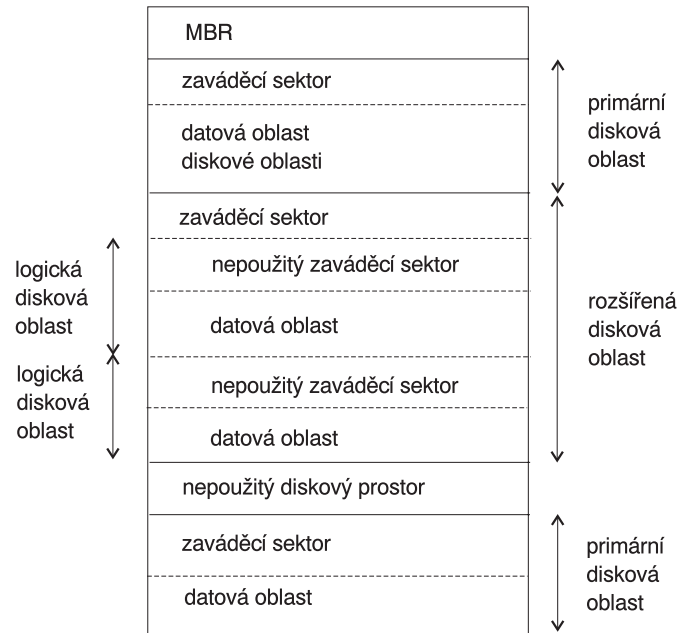
Aby bylo možné omezení počtu diskových oblastí obejít, byly zavedeny takzvané *rozšířené diskové oblasti*. Tento trik umožňuje rozdělit *primární diskové oblasti* na podoblasti. Takto rozdělená primární oblast je onou rozšířenou oblastí a její části (podoblasti) jsou takzvané *logické diskové oblasti*. Chovají se stejně jako primární, ale jsou vytvořeny jiným způsobem. Není mezi nimi ale žádný rozdíl v rychlosti.

Struktura oblastí pevného disku by mohla vypadat například tak, jak je uvedeno na obrázku 5.2. Disk je rozdělen na tři primární diskové oblasti. Druhá z nich je rozdělena na dvě logické. Část disku nepatří vůbec žádné diskové oblasti. Disk jako celek a každá primární oblast má svůj zaváděcí sektor.

Typy diskových oblastí

Tabulky rozdělení disku (jedna v MBR a další na rozšířených diskových oblastech) mají vyhrazený jeden bajt pro každou diskovou oblast a ten identifikuje její typ. Snaží se popsat operační systém, který diskovou oblast používá, nebo její účel. Informační bajt by měl zamezit tomu, aby dva operační systémy pracovaly s jednou diskovou oblastí. Avšak ve skutečnosti většina operačních systémů označení typu diskové oblasti ignoruje. I Linux se například vůbec nezajímá o to, jak je určitá disková oblast označena. Dokonce – což je ještě horší, některé operační systémy tento bajt

používají nesprávně. Například přinejmenším některé verze systému DR-DOS ignorují nejvyšší bit tohoto bajtu.

Obrázek 5.2 – Příklad rozdělení pevného disku na diskové oblasti

Žádný z úřadů pro normalizaci nespécifikoval, co která hodnota bajtu znamená. Některé obecně přijaté hodnoty a odpovídající typy uvádí tabulka 5.1. Obsáhlejší seznam vypíše linuxový program **fdisk**.

0	prázdný	40	Venix 80286	94	Amoeba BBT
1	DOS 12-bit FAT	51	Novell?	a5	BSD/386
2	XENIX root	52	Microport	b7	BSDI fs
3	XENIX usr	63	GNU HURD	b8	BSDI swap
4	DOS 16-bit FAT (<32 M)	64	Novell	c7	Syrinx
5	Extended	75	PC/IX	db	CP/M
6	DOS 16-bit FAT (>= 32 M)	80	Old MINIX	e1	DOS access
7	HPFS/NTFS	81	Linux/MINIX	e3	DOS R/O
8	AIX	82	Linux swap	f2	DOS secondary
9	AIX bootable	83	Linux native	ff	BBT
a	OS/2 Boot Manag	93	Amoeba		

Tabulka 5.1 – Typy diskových oblastí (podle programu fdisk)

Dělení pevného disku na diskové oblasti

Je mnoho programů, které umí vytvářet a mazat diskové oblasti. Součástí většiny operačních systémů je nějaký takový a bývá rozumné používat program, jenž je součástí operačního systému, v jehož prostředí s diskovými oblastmi pracujete, hlavně proto, kdyby dělal něco speciálního, co jiné nedělají. Většinou se tyto programy jmenují **fdisk** (včetně toho, který je součástí distribuce systému Linux) nebo nějak podobně. Detaily týkající se možnosti linuxového programu **fdisk** podrobně popisuje jeho manuálová stránka. Podobný je příkaz **cdisk**, který má hezčí, celoobrazovkové uživatelské rozhraní.

V případě, že používáte disky IDE, musí být celá zaváděcí disková oblast (tedy disková oblast, na které jsou uloženy soubory obrazů jádra) na prvních 1 024 cylindrech. To proto, že při zavádění operačního systému (předtím, než systém přechází do chráněného režimu) se k disku přistupuje přes BIOS a ten neumí pracovat s více než 1 024 cylindry. V některých případech je možné používat zaváděcí diskovou oblast, která leží na prvních 1 024 cylindrech jenom částečně. To je možné jenom když na prvních 1 024 cylindrech budou uloženy všechny soubory, které při inicializaci čte systém BIOS. Vzhledem k tomu, že takového uspořádání je velmi obtížné dosáhnout, *je lepší je vůbec nepoužívat* – nikdy si totiž nemůžete být jistí, zda změna parametrů jádra systému nebo defragmentace disku nepůsobí, že systém nebude vůbec možné zavést. Proto se raději vždy ujistěte, že je zaváděcí disková oblast vašeho systému celá na prvních 1 024 cylindrech¹⁸.

Některé nové verze systémů BIOS a disků IDE již umí pracovat i s disky, které mají více než 1 024 cylindrů. Máte-li takovýto systém, můžete na tento problém zapomenout. Jestli si v tom nejste zcela jistí, umístěte raději podle doporučení zaváděcí diskovou oblast na prvních 1 024 cylindrů.

Každá disková oblast by měla mít sudý počet sektorů, protože souborové systémy Linuxu používají diskové bloky o velikosti 1 kB, tedy dva sektory. Lichý počet sektorů diskové oblasti způsobí, že poslední sektor bude nevyužitý. Nemělo by to způsobit žádné zvláštní problémy, ale není to příliš elegantní. Některé verze programu **fdisk** vás budou na tento stav upozorňovat.

Při změně velikosti diskové oblasti je nejlepší vytvořit zálohu všeho, co chcete na diskovou oblast zachránit (a ještě lepší je zálohovat úplně všechno), pak diskovou oblast smazat, vytvořit novou a obnovit na ní soubory ze zálohy. Chcete-li zvětšit velikost nějaké diskové oblasti, budete muset pravděpodobně upravit i velikosti (tedy vytvořit zálohy a obnovit soubory) sousedních diskových oblastí.

Vzhledem k tomu, že změny velikostí diskových oblastí jsou dost pracné, je lepší nastavit je správně hned napoprvé. Jinak budete potřebovat efektivní a jednoduchý systém zálohování. Instalujete-li poprvé systém z médií, jež nevyžadují časté zásahy obsluhy (například z CD-ROM – protikladem jsou diskety), je často jednodušší si nejdřív pohrát s různými konfiguracemi. Jelikož zatím na disku nemáte žádná data, která by bylo potřeba zálohovat, není natolik bolestné několikrát změnit velikosti diskových oblastí.

Existuje program pro systém MS-DOS, který se jmenuje **fips**, a ten umí změnit velikosti diskových oblastí systému MS-DOS bez toho, že by bylo potřeba zálohovat, mazat a obnovovat soubory z těchto diskových oblastí. Pro jiné souborové systémy je to zatím nadále nevyhnutelné¹⁹.

Speciální soubory a diskové oblasti

Každá disková oblast a rozšířená disková oblast má svůj vlastní soubor zařízení. Podle konvence pro konstrukci názvů souborů zařízení se číslo diskové oblasti připojí za jméno celého disku s tím,

¹⁸ Toto omezení neplatí pro novější verze programu LILO, které umí pracovat s LBA (Logical Block Addressing). V dokumentaci vaší distribuce byste měli zjistit, zda vaše verze LILO tento mechanismus podporuje.

¹⁹ Program **fips** je součástí většiny distribucí Linuxu. Podobnou funkci, ale s pěknějším rozhraním, nabízí i komerční program Partition Magic. Mějte na paměti, že manipulace s oddíly je vždy riziková – než začnete měnit velikost oddílů, *vždy* si zálohujte důležitá data. Velikosti různých typů oddílů umí změnit i GNU program **parted**, někdy však s jistými omezeními. Než se do této operace pustíte, přečtěte si dokumentaci.

že 1–4 budou primární disková oblast (podle toho, kolik primárních diskových oblastí bylo vytvořeno) a 5–8 jsou logické diskové oblasti (bez ohledu na to, na které z primárních diskových oblastí jsou vytvořeny). Například `/dev/hda1` je první primární disková oblast prvního pevného disku IDE a `/dev/sdb7` je třetí rozšířená disková oblast na druhém pevném disku SCSI.

Souborové systémy

Co jsou to souborové systémy?

Souborový systém tvoří metody a struktury dat, pomocí kterých operační systém udržuje záznamy o souborech na discích a diskových oblastech. Jde tedy o způsob, jakým jsou soubory na disku organizované. Tento termín se ale používá i k označení diskové oblasti nebo disku, na kterém se ukládají soubory, nebo ve významu typu souborového systému. Takže když někdo řekne „mám dva souborové systémy“, může mít na mysli to, že má disk rozdělen na dvě diskové oblasti, nebo to může znamenat, že používá „souborový systém ext2“, tedy určitý typ souborového systému.

Rozdíl mezi diskem či diskovou oblastí a souborovým systémem, který je na nich vytvořený, je dost podstatný. Jen některé programy (mezi nimi – zcela logicky – programy, pomocí kterých se souborové systémy vytváří) pracují přímo se sektory disku nebo diskové oblasti. Jestli na nich byl předtím vytvořený systém souborů, bude po spuštění takovýchto programů zničen nebo vážně poškozen. Většina aplikací ale pracuje se souborovým systémem. Proto je nelze použít na diskové oblasti, na které není vytvořen žádný systém souborů (nebo na které je vytvořen souborový systém nesprávného typu).

Předtím, než bude možné diskovou oblast nebo disk použít, je potřeba je inicializovat – musí se na ně zapsat určité datové struktury. Tento proces se označuje jako *vytvoření souborového systému*.

Většina unixových souborových systémů má podobnou obecnou strukturu, v dalších podrobnostech se ale celkem dost liší. Mezi ústřední pojmy patří *superblok*, *inode*, *datový blok*, *adresářový blok* a *nepřímý blok*. Superblok obsahuje informace o souborovém systému jako celku, například jeho velikost (zrovna u této položky závisí přesné hodnoty na konkrétním souborovém systému). Inode obsahuje všechny informace o souboru kromě jeho jména. Jméno souboru je uloženo v adresáři společně s odpovídajícím číslem inode. Adresářová položka obsahuje jména souborů a čísla inodů, které tyto soubory reprezentují. Inode dále obsahuje čísla datových bloků, v nichž jsou uložena data souboru, který daný inode zastupuje. V inode je ale místo jenom pro několik čísel datových bloků. Když je jich potřeba víc, je dynamicky alokováno víc místa pro další ukazatele na datové bloky. Tyto dynamicky alokované bloky jsou uloženy v nepřímém bloku. Jak jejich název naznačuje, v případě, že je potřeba najít datový blok, musí se nejdřív najít jeho číslo v nepřímém bloku.

Unixové souborové systémy obvykle umožňují vytvořit v souboru *díru*, a to pomocí systémového volání `lseek()` (podrobnosti uvádí příslušná manuálová stránka). Vypadá to tak, že souborový systém předstírá, že je na konkrétním místě souboru uložen blok nulových bajtů, nicméně pro něj není vyhrazen žádný sektor pevného disku (to znamená, že takovýto soubor zabírá o něco méně diskového prostoru). S tím se můžete setkat zvláště často u malých binárních souborů, sdílených knihoven Linuxu, některých databází a v několika dalších speciálních případech. (Díry jsou implementovány prostřednictvím speciální adresy datového bloku v nepřímém bloku nebo inode. Tato zvláštní adresa znamená, že pro určitou část souboru není alokováno žádný datový blok, tedy že je v tomto souboru díra.)

Galerie souborových systémů

Linux podporuje několik typů souborových systémů. Mezi nejdůležitější patří:

minix

Je nejstarší a je považován za nejspolehlivější. Má ale několik omezení – chybí časová razítka, jména souborů mohou být nejvíce 30 znaků dlouhá, souborový systém může mít maximálně 64 MB a další.

xia

Modifikovaná verze souborového systému minix. Nemá omezení v délce jmen souborů a velikosti souborového systému, jinak nepřináší žádné nové rysy. Mezi uživateli není příliš oblíbený, ale jinak má pověst velmi spolehlivého systému.

ext2

Souborový systém, který má nejvíce různých možností ze všech zde uvedených původních souborových systémů pro Linux. V současnosti je také nejpobulárnější. Byl navržen tak, aby byl zpětně kompatibilní, takže nové verze kódu souborového systému nevyžadují nové, opakované vytváření již existujících souborových systémů.

ext

Starší verze ext2, která nebyla zpětně kompatibilní. Lze ji jenom stěží používat v nových instalacích Linuxu – většina uživatelů již přešla na systém souborů ext2.

Kromě toho je podporováno několik souborových systémů jiných operačních systémů, což umožňuje přenášet soubory mezi různými operačními systémy. Tyto cizí, nepůvodní souborové systémy jinak fungují jako původní systémy souborů pro Linux, ale obvykle postrádají některé rysy typické pro Unix, případně mají některá neobvyklá omezení nebo jiné zvláštnosti.

msdos

Souborový systém kompatibilní se souborovým systémem FAT operačního systému MS-DOS (také OS/2 a Windows NT).

umsdos

Rozšiřuje možnosti ovladače souborového systému msdos pro systém Linux. Umí pracovat s dlouhými názvy souborů, zná vlastníky souborů, přístupová práva, odkazy a speciální soubory. To umožňuje používat běžný souborový systém msdos jako by byl originálním linuxovým souborovým systémem. Rovněž není potřeba mít oddělené diskové oblasti pro systémy Linux a MS-DOS.

iso9660

Standardní souborový systém disků CD-ROM. Oblíbené rozšíření „Rock Ridge“ tohoto standardu automaticky zavádí delší jména souborů a další možnosti.

nfs

Síťový souborový systém, který umožňuje sdílení souborových systémů mezi větším počtem počítačů a jednoduchý přístup k souborům každého z nich.

smbfs

Síťový souborový systém pro sdílení dat s MS Windows. Používá síťové protokoly kompatibilní s Windows.

hpfs

Souborový systém operačního systému OS/2.

sysv

Souborové systémy operačních systémů SystemV/386, Coherent a Xenix.

Výběr konkrétního souborového systému závisí na dané situaci. V případě, že jsou kompatibilita nebo jiná omezení nutnou podmínkou výběru některého souborového systému jiného operačního systému, nezbyvá než použít tento nepůvodní systém souborů. Pokud nejste ve výběru omezení, bude pravděpodobně nejrozumnější používat ext2, protože má ze všech uvedených systémů souborů nejvíce možností a nemá nedostatky z hlediska výkonu.

Dalším ze souborových systémů je systém souborů `proc`, nejčastěji dostupný prostřednictvím adresáře `/proc`. Ve skutečnosti ale není souborovým systémem v pravém slova smyslu, i když tak na první pohled vypadá. Systém souborů `proc` umožňuje přístup k určitým datovým strukturám jádra systému, například k seznamu procesů (odtud jeho jméno). Přizpůsobuje tyto datové struktury tak, že se navenek chovají jako soubory souborového systému. K systému souborů `proc` pak lze přistupovat všemi běžnými nástroji, které se soubory běžně pracují. Takže kdybyste chtěli znát například seznam všech procesů, zadali byste příkaz:

```
$ ls -l /proc
total 0
dr-xr-xr-x  4 root      root      0 Jan 31 20:37 1
dr-xr-xr-x  4 liw      users     0 Jan 31 20:37 63
dr-xr-xr-x  4 liw      users     0 Jan 31 20:37 94
dr-xr-xr-x  4 liw      users     0 Jan 31 20:37 95
dr-xr-xr-x  4 root      users     0 Jan 31 20:37 98
dr-xr-xr-x  4 liw      users     0 Jan 31 20:37 99
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 devices
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 dma
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 filesystems
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 interrupts
-r-----  1 root      root 8654848 Jan 31 20:37 kcore
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 11:50 kmsg
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 ksyms
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 11:51 loadavg
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 meminfo
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 modules
dr-xr-xr-x  2 root      root      0 Jan 31 20:37 net
dr-xr-xr-x  4 root      root      0 Jan 31 20:37 self
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 stat
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 uptime
-r--r--r--  1 root      root      0 Jan 31 20:37 version
$
```

(V seznamu bude vždy několik souborů, které neodpovídají žádným procesům. Výstup ve výše uvedeném příkladu byl zkrácen.)

Je důležité si uvědomit, že i když se pro systém `proc` používá označení „souborový systém“, žádná z jeho částí neleží na žádném z disků. Existuje jenom „v představách“ jádra systému. Kdykoliv k některé části souborového systému `proc` přistupuje uživatel systému nebo některý z procesů, jádro „předstírá“, že je tato část uložena na disku, ale ve skutečnosti tomu tak není. Takže i když je v souborovém systému `proc` uložený několikamegabajtový soubor `/proc/kcore`, ve skutečnosti nezabírá na disku žádné místo.

Který souborový systém použít?

Obvykle není moc důvodů používat několik různých souborových systémů. V současné době je nejoblíbenějším souborový systém ext2fs a to je současně pravděpodobně ta nejrozumnější volba. Ve vztahu ke zmiňovaným účetním strukturám, rychlosti, (pochopitelně) spolehlivosti, kompatibilitě a vzhledem k různým jiným důvodům by mohlo být vhodné zvolit i jiný systém souborů. Takovéto požadavky je třeba posuzovat případ od případu²⁰.

Vytváření souborového systému

Souborové systémy se vytváří a inicializují příkazem **mkfs**. Je to vlastně vždy jiný program pro každý typ souborového systému. Program **mkfs** je jenom koncové rozhraní, program, který spouští některé další programy, podle typu požadovaného souborového systému. Typ souborového systému se volí přepínačem `-t fstype`.

Programy volané příkazem **mkfs** mají nepatrně odlišné rozhraní příkazové řádky. Běžně používané a nejdůležitější volby jsou uvedeny níže. Více informací najdete v manuálových stránkách.

- `-t fstype` Typ souborového systému.
- `-c` Vyhledat a ošetřit chybné bloky.
- `-l filename` Přečíst seznam vadných bloků ze souboru.

Kdybyste chtěli vytvořit souborový systém ext2 na disketě, zadali byste následující příkazy:

```
$ fdformat -n /dev/fd0H1440
Double-sided, 80 tracks, 18 sec/track. Total capacity 1440 kB.
Formatting ... done
$ badblocks /dev/fd0H1440 1440 / bad-blocks
$ mkfs -t ext2 -l bad-blocks /dev/fd0H1440
mke2fs 0.5a, 5-Apr-94 for EXT2 FS 0.5, 94/03/10
360 inodes, 1440 blocks
72 blocks (5.00%) reserved for the super user
First data block=1
Block size=1024 (log=0)
Fragment size=1024 (log=0)
1 block group
8192 blocks per group, 8192 fragments per group
360 inodes per group
Writing inode tables: done
Writing superblocks and filesystem accounting information: done
$
```

V prvním kroku se disketa formátuje (volba `-n` zakáže její validaci, tedy kontrolu vadných sektorů). Vadné bloky pak vyhledává program **badblocks**, a to s výstupem přeměřovaným do souboru `bad-blocks`. Nakonec se vytvoří souborový systém a mezi účetní struktury se uloží seznam vadných bloků, ve kterém budou všechny vadné sektory, jež našel program **badblocks**.

Místo příkazu **badblocks** je možno použít parametr `-c` programu **mkfs** tak, jak to uvádí následující příklad:

```
$ mkfs -t ext2 -c /dev/fd0H1440
mke2fs 0.5a, 5-Apr-94 for EXT2 FS 0.5, 94/03/10
360 inodes, 1440 blocks
```

²⁰ V současné době existuje několik kandidátů, kteří mohou nahradit systém ext2, například reiserfs nebo ext3. Oba tyto souborové systémy podporují „žurnálování“. Definice a popis žurnálování je mimo (stávající) rozsah této příručky, velmi stručně řečeno jde ale o mechanismus, který zajišťuje výrazně vyšší odolnost souborového systému proti výpadkům napájení nebo jiným nekorektním formám vypnutí počítače. Snižuje se tak pravděpodobnost ztráty dat a je velmi pravděpodobné, že některý z těchto souborových systémů se v brzké době stane novým standardem.

```

72 blocks (5.00%) reserved for the super user
First data block=1
Block size=1024 (log=0)
Fragment size=1024 (log=0)
1 block group
8192 blocks per group, 8192 fragments per group
360 inodes per group
Checking for bad blocks (read-only test): done
Writing inode tables: done
Writing superblocks and filesystem accounting information: done
$

```

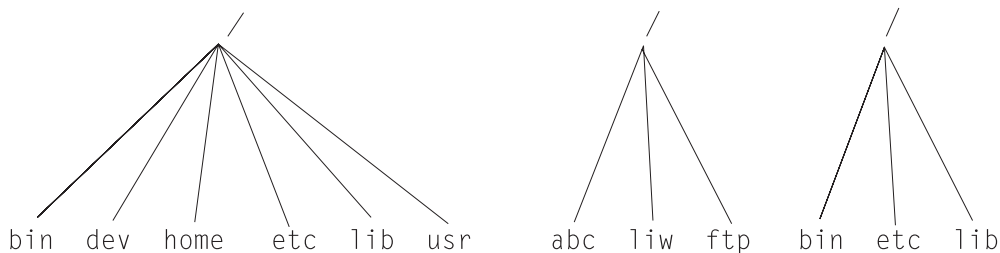
Volba `-c` programu `mkfs` je sice výhodnější než `pbadbblocks` pro kontrolu vadných bloků je vždy nutné použít po vytvoření souborového systému.

Postup, kterým se vytváří souborové systémy na pevných discích a diskových oblastech, je stejný jako naznačený postup inicializace souborového systému na disketě, s tím rozdílem, že není nutné je formátovat.

Připojení a odpojení

Souborový systém se musí před použitím *připojit*. Po připojení systému souborů dělá operační systém některé účetní operace, kterými se ověřuje funkčnost připojení. Protože všechny soubory v Unixu jsou součástí jediného hierarchického adresářového stromu, operace připojení souborového systému začlení obsah připojovaného souborového systému do některého z adresářů dříve připojeného systému souborů.

Na obrázku 5.3 jsou například zobrazeny tři samostatné souborové systémy, každý se svým vlastním kořenovým adresářem. Když budou poslední dva souborové systémy připojeny pod adresáře `/home` a `/usr` prvního systému souborů, dostaneme jeden adresářový strom, který je vyobrazen na obrázku 5.4.

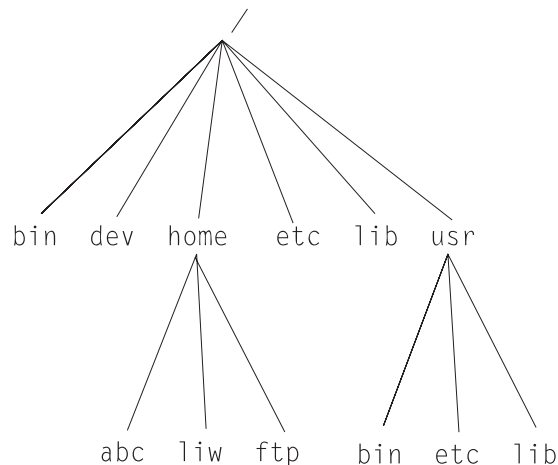
Obrázek 5.3 – Tři samostatné souborové systémy

Souborové systémy lze připojit například zadáním následujících příkazů:

```

$ mount /dev/hda2 /home
$ mount /dev/hda3 /usr
$

```


Obrázek 5.4 – Připojené souborové systémy /home a /usr

Příkaz **mount** má dva parametry. Prvním je soubor zařízení odpovídající disku nebo diskové oblasti, na které leží připojovaný souborový systém. Druhým parametrem je adresář, pod nímž bude souborový systém připojen. Po provedení těchto příkazů vypadá obsah obou připojovaných systémů souborů tak, jako by byl součástí hierarchického stromu adresářů /home a /usr. Říkáme, že „/dev/hda2 je připojený do adresáře /home“ a podobně to platí i pro adresář /usr. Když si pak chcete prohlédnout některý ze souborových systémů, procházíte strukturou adresářů, do nichž jsou připojené, jako by to byly jakékoliv jiné adresáře. Je důležité si uvědomit rozdíl mezi souborem zařízení /dev/hda2 a adresářem /home, ke kterému je systém souborů připojen. Speciální soubor zařízení umožňuje přístup k „syrovému“ obsahu pevného disku, kdežto prostřednictvím adresáře /home se přistupuje k souborům, které jsou na tomto disku uloženy. Adresář, ke kterému je souborový systém připojený, se nazývá *bod připojení*.

Operační systém Linux podporuje mnoho typů souborových systémů. Příkaz **mount** se vždy pokusí rozeznat typ připojovaného systému souborů. Lze také použít přepínač `-t typ_fs`, který přímo specifikuje typ připojovaného souborového systému. Někdy je to potřeba, protože heuristika programu **mount** nemusí vždy pracovat správně. Chcete-li například připojit disketu systému MS-DOS, zadáte příkaz:

```
$ mount -t msdos /dev/fd0 /floppy
$
```

Adresář, ke kterému se souborový systém připojuje, nemusí být prázdný, ale musí existovat. Nicméně v něm uložené soubory budou po dobu připojení nového souborového systému nedostupné prostřednictvím svých názvů. (Soubory, které byly v době připojení otevřené, budou nadále přístupné. Soubory, na něž směřují pevné odkazy z jiných adresářů, budou přístupné prostřednictvím těchto odkazů.) Nehrozí žádné nebezpečí poškození těchto souborů a někdy to navíc může být i užitečné. Někteří uživatelé například rádi používají synonyma /tmp a /var/tmp. Proto si dělají symbolický odkaz adresáře /tmp do adresáře /var/tmp. Předtím, než se při zavádění systému připojí souborový systém /var, je adresář /var/tmp v kořenovém souborovém systému. Po připojení systému /var, bude adresář /var/tmp v kořenovém souborovém systému nepřístupný. V pří-

padě, že by adresář `/var/tmp` v kořenovém souborovém systému neexistoval, bylo by použití dočasných souborů před připojením systému souborů `/var` nemožné.

Jestli nemáte v úmyslu v připojovaném souborovém systému cokoli zapisovat, zadejte programu `mount` přepínač `-r`. Tím se vytvoří připojení pouze pro čtení. Jádro systému pak zabráni každému pokusu o zápis do tohoto souborového systému a nebude ani aktualizovat časy posledního přístupu v inodech souborů. Připojení systému souborů pouze pro čtení je podmínkou u médií, na která nelze zapisovat, například u disků CD-ROM.

Pozorný čtenář si již uvědomil drobný logistický problém. Jakým způsobem se připojuje první souborový systém, tedy kořenový souborový systém (obsahující kořenový adresář celé stromové struktury), když zjevně nemůže být připojený na jiný souborový systém? Odpověď je jednoduchá – je to kouzlo²¹. Kořenový souborový systém se magicky připojuje při zavádění systému a lze se spolehnout na to, že bude připojený vždy. Kdyby z nějakých důvodů souborový systém `root` nebylo možné připojit, systém se vůbec nezavede. Jméno souborového systému, jenž se připojuje jako kořenový, je buď zkompileované přímo v jádře systému, nebo se nastavuje zavaděčem LILO, případně programem `rdev`.

Kořenový svazek se obvykle nejdříve připojí pouze pro čtení. Pak inicializační skripty spustí program `fsck`, který jej zkontroluje. Když se neobjeví žádný problém, kořenový svazek se připojí znovu, a to tak, že na něj bude možno i zapisovat. Program `fsck` se nesmí spouštět na připojeném souborovém systému s možností zápisu, protože jakékoliv změny v souborovém systému, ke kterým by došlo při kontrole (a opravách) chyb v souborovém systému), způsobí *vážné* potíže. Když je kořenový souborový systém při kontrole připojený pouze pro čtení, program `fsck` může bez obav opravovat všechny chyby, protože operace opětovného připojení souborového systému vyprázdní všechna metadata, která má souborový systém uložená v paměti.

Na řadě systémů se při startu automaticky připojují i jiné souborové systémy. Jsou specifikované v souboru `/etc/fstab`. Podrobnosti týkající se formátu tohoto souboru najdete v manuálové stránce k souboru `fstab`. Přesné detaily procesu připojování dalších souborových systémů závisí na množství faktorů a je-li potřeba, může je správce systému nastavit, viz kapitola 8.

Když už není třeba mít souborový systém připojený, je možno jej odpojit příkazem `umount`²². Program `umount` má jediný parametr, buďto soubor zařízení, nebo bod připojení. Například odpojení adresářů připojených v předchozím příkladu lze provést příkazy:

```
$ umount /dev/hda2
$ umount /usr
$
```

Podrobnější instrukce jak používat příkaz `umount` najdete na manuálové stránce k tomuto programu. Je nutné vždycky odpojit disketovou mechaniku! *Nestačí jenom vytáhnout disketu z mechaniky!* Vzhledem k použití vyrovnávacích pamětí nemusí být data fyzicky zapsána, dokud není disketa odpojena. Předčasné vytažení diskety z mechaniky by mohlo způsobit poškození jejího obsahu. Když z diskety pouze čtete, není její poškození moc pravděpodobné, ale když zapisujete – byť třeba jen omylem – důsledky mohou být katastrofální.

Připojování a odpojování souborových systémů vyžaduje oprávnění superuživatelé, takže ho může dělat pouze uživatel `root`. Je tomu tak například proto, že kdyby měl kterýkoliv z uživatelů právo připojit si jednotku pružných disků na libovolný adresář, nebylo by velmi těžké připojit disketu s vírem typu trójského koně „přestrojeného“ za program `/bin/sh`, nebo jiný často používaný příkaz. Avšak dost často je potřeba, aby uživatelé mohli s disketami pracovat. Je několik způsobů, jak jim to umožnit:

²¹ Podrobnosti viz zdrojové kódy jádra nebo Kernel Hacker's Guide.

²² Původně to samozřejmě mělo být `unmount`, nicméně v 70. letech *n* záhadně zmizelo. Pokud byste je našli, prosíme o vrácení do Bell Labs, NJ.

- Sdílet uživatelům heslo superuživatele. To je z hlediska bezpečnosti zjevně špatné, avšak to nejjednodušší řešení. Funguje dobře v případě, že vůbec není potřeba zabývat se zabezpečením systému. To se týká řady osobních systémů – tedy systémů, které nejsou připojeny do počítačové sítě.
- Používat programy jako je **sudo**, jenž umožní uživatelům používat příkaz **mount**. Toto je z hlediska bezpečnosti rovněž špatné řešení, avšak tímto způsobem přímo nepředáváte privilegia superuživatele každému²³.
- Umožnit uživatelům používat balík programů **mttools**, jenž umožňuje manipulovat se souborovými systémy MS-DOS bez toho, že by je bylo potřeba připojovat. Řešení funguje dobře pouze v případě, že jsou diskety systému MS-DOS vším, co budou uživatelé systému potřebovat. V ostatních případech je nevyhovující.
- Zapsat všechny disketové jednotky a pro ně přípustné přípojné body spolu s dalšími vhodnými volbami do seznamu připojovaných systémů v souboru `/etc/fstab`.

Posledně uvedenou alternativu lze realizovat přidáním níže uvedeného řádku do souboru `/etc/fstab`:

```
/dev/fd0 /floppy msdos user,noauto 0 0
```

Význam jednotlivých položek (zleva doprava): soubor zařízení, které se má připojit; adresář, kam se má toto zařízení připojit; typ souborového systému; parametry; četnost zálohování (používá program **dump**); posledním parametrem je pořadí kontroly programem **fsck** (určuje pořadí, ve kterém by měly být souborové systémy prověřovány při startu systému; 0 znamená nekontrolovat).

Přepínač `noauto` zakáže automatické připojení při startu systému (tedy nepovolí příkazu **mount -a** toto zařízení připojit). Parametr `user` umožní kterémukoliv uživateli připojit si souborový systém. Z důvodů bezpečnosti zamezí možnosti spouštět programy (jak běžné, tak programy s příznakem `setuid`) a interpretaci souborů zařízení z připojeného souborového systému. Pak si každý uživatel může připojit disketovou jednotku se souborovým systémem `msdos` tímto příkazem:

```
$ mount /floppy
$
```

Disketu lze odpojit (a musí být odpojena) odpovídajícím příkazem `umount`.

Chcete-li umožnit přístup k několika různým typům disket, musíte zadat několik přípojných bodů. Nastavení pro každý přípojný bod mohou být různá. Například přístup k disketám s oběma typy souborových systémů – MS-DOS i `ext2` – byste umožnili přidáním těchto řádků do souboru `/etc/fstab`:

```
/dev/fd0 /dosfloppy msdos user,noauto 0 0
/dev/fd0 /ext2floppy ext2 user,noauto 0 0
```

U souborových systémů MS-DOS (nejenom na disketách) budete pravděpodobně vyžadovat omezený přístup s využitím systémových parametrů `uid`, `gid` a `umask`. Ty jsou podrobně popsány v manuálové stránce příkazu `mount`. Následkem neopatrnosti při připojování souborového systému MS-DOS může být totiž to, že kterýkoliv uživatel získá oprávnění číst v připojeném systému souborů kterékoliv soubory, což není moc dobré.

Kontrola integrity souborového systému programem **fsck**

Souborové systémy jsou poměrně složité struktury a tím také mají sklony k chybovosti. Správnost a platnost souborového systému se kontroluje příkazem **fsck**. Lze jej nastavit tak, aby při kontrole automatic-

²³ Správné nastavení tohoto příkazu si vyžaduje něco intenzivního přemýšlení. Příkaz **sudo** je možné nastavit tak, aby uživateli umožnil provést jen některé operace. Podrobnosti viz manuálové stránky `sudo(8)`, `sudoers(5)` a `visudo(8)`.

ky opravoval méně závažné chyby a upozorňoval uživatele na výskyt chyb, které nelze odstranit. Naštěstí je kód implementující souborové systémy odladěný velmi dobře, takže problémy vznikají jen zřídka a jsou obvykle zapříčiněny výpadkem napájecího napětí, selháním technického vybavení nebo chybou obsluhy, například nesprávným vypnutím systému.

Většina systémů je nastavena tak, že spouští program **fsck** automaticky při zavádění systému, takže jakékoliv chyby jsou detekovány (a většinou i odstraněny) předtím, než systém přechází do běžného pracovního režimu. Používáním poškozeného systému souborů se totiž jeho stav obvykle ještě více zhoršuje. Jsou-li v nepořádku datové struktury souborového systému, práce se systémem je pravděpodobně poškodí ještě víc, důsledkem čeho mohou být ztráty dat většího rozsahu. Kontrola velkých souborových systémů programem **fsck** chvíli trvá. Když se ale systém vypíná správně, chyby souborových systémů se vyskytují jenom velmi zřídka. Lze pak využít několika triků, díky kterým se lze kontrole (velkých) souborových systémů vyhnout, není-li to nutné. První trik spočívá v tom, že existuje-li soubor `/etc/fastboot`, neprovádí se žádná kontrola. Druhý: souborový systém `ext2` má ve svém superbloku speciální příznak, jehož hodnota je nastavena podle toho, jestli byl souborový systém po předchozím připojení odpojen správně, či nikoliv. Podle tohoto příznaku pozná pak program **e2fsck** (verze příkazu **fsck** pro souborový systém `ext2`), jestli je nutné provádět kontrolu tohoto systému souborů, či nikoliv. V případě, že podle hodnoty příznaku byl daný systém souborů odpojen korektně, kontrola se neprovádí. Předpokládá se, že řádné odpojení systému zároveň znamená, že v souborovém systému nevznikly žádné defekty. To, zda se při proceduře zavádění systému vynechá proces kontroly systému souborů v případě, že soubor `/etc/fastboot` existuje, záleží na nastavení spouštěcích skriptů systému. Trik s příznakem souborového systému `ext2` ale funguje vždy, když systém souborů kontrolujete programem **e2fsck**. Kdybyste totiž chtěli programu **e2fsck** přikázat, aby prověřil i korektně odpojený systém souborů, museli byste tento požadavek explicitně zadat odpovídajícím přepínačem. (Podrobnosti o tom jak, uvádí manuálová stránka programu **e2fsck**.)

Automatické prověřování správnosti souborových systémů se provádí jenom u systémů souborů, které se připojují automaticky při startu operačního systému. Manuálně lze program **fsck** použít pro kontrolu jiných souborových systémů, například na disketách.

Najde-li program **fsck** neodstranitelné chyby, připravte se na to, že budete potřebovat buď hluboké znalosti obecných principů fungování souborových systémů a konkrétního typu poškozeného souborového systému zvlášť, nebo dobré zálohy. Druhou možností lze jednoduše (ačkoli někdy dost pracně) zajistit. Nemáte-li potřebné „know-how“ sami, mohou první alternativu v některých případech zajistit vaši známí, dobrodinci z diskusních skupin o Linuxu na Internetu, popřípadě jiný zdroj technické podpory. Rádi bychom vám poskytli víc informací týkajících se této problematiky, bohužel nám v tom brání nedostatek podrobných znalostí a zkušeností. Jinak užitečný by pro vás mohl být program **debugfs**, jehož autorem je Theodore T'so.

Program **fsck** může běžet pouze na odpojených souborových systémech, v žádném případě ne na připojených (s výjimkou kořenového souborového systému připojeného při zavádění systému pouze pro čtení). To proto, že program přistupuje k „syrovému“ disku, a tak může modifikovat systém souborů bez toho, že by využíval operační systém. Když se vám podaří operační systém tímto způsobem „zmást“, téměř určitě můžete očekávat problémy.

Kontrola chyb na disku programem **badblocks**

Je vhodné pravidelně kontrolovat výskyt vadných bloků na disku. Dělá se to příkazem **badblocks**. Jeho výstupem je seznam čísel všech vadných bloků, na které program narazil. Tímto seznamem pak můžete „nakrmit“ program **fsck**, který podle něj provede záznamy do datových struktur souborového systému. Podle informací těchto účetních struktur se řídí operační systém a když pak

ukládá na disk data, nepokouší se využívat v seznamu uvedené vadné bloky. V následujícím příkladu je naznačen celý postup:

```
$ badblocks /dev/fd0H1440 1440 > bad-blocks
$ fsck -t ext2 -l bad-blocks /dev/fd0H1440
Parallelizing fsck version 0.5a (5-Apr-94)
e2fsck 0.5a, 5-Apr-94 for EXT2 FS 0.5, 94/03/10
Pass 1: Checking inodes, blocks, and sizes
Pass 2: Checking directory structure
Pass 3: Checking directory connectivity
Pass 4: Check reference counts.
Pass 5: Checking group summary information.

/dev/fd0H1440: ***** FILE system WAS MODIFIED *****
/dev/fd0H1440: 11/360 files, 63/1440 blocks
$
```

Je-li v seznamu vadných bloků uveden blok, který je již některým ze souborů využíván, program `e2fsck` se pokusí tento sektor přemístit na jiné místo disku. Když je blok skutečně vadný a nejde jenom o logickou chybu vzniklou při zápisu, bude obsah souboru s největší pravděpodobností poškozený.

Boj s fragmentací

Když se soubor ukládá na disk, nemůže být vždy zapsán do po sobě jdoucích bloků. Soubor, jenž není uložen do souvislé řady za sebou jdoucích bloků, je *fragmentovaný*. Načtení takového souboru pak trvá déle, protože čtecí hlava disku se musí při čtení víc pohybovat. Proto je žádoucí zaměřit fragmentaci souborů, i když pro systémy s velkou vyrovnávací pamětí a dopředným čtením nepředstavuje až tak závažnou komplikaci.

Souborový systém `ext2` se snaží udržet fragmentaci souborů na minimu. I v případě, že všechny bloky jednotlivých souborů nelze uložit do sektorů, jež jdou po sobě, ukládá je tak, aby byly co nejvíce pohromadě. Systém souborů `ext2` navíc vždy efektivně alokuje volné sektory, které jsou nejbližší ke zbylým blokům ukládaného souboru. Používáte-li proto systémy souborů `ext2`, nemusíte se o fragmentaci příliš starat. Přesto existuje program **defrag**, jenž umí defragmentovat tento souborový systém²⁴.

Pro systém `MS-DOS` existuje celá řada defragmentačních programů. Ty přesouvají bloky v souborovém systému tak, aby fragmentaci odstranily. V ostatních souborových systémech se musí defragmentace dělat tak, že se vytvoří záloha souborového systému, který se znovu vytvoří a ze zálohy se obnoví soubory. Doporučení zálohovat souborový systém před jeho defragmentací se týká všech souborových systémů, protože v průběhu procesu defragmentace může dojít k poškození systému souborů i dalším chybám.

Další nástroje pro všechny souborové systémy

Existují i některé další nástroje užitečné pro správu souborových systémů. Program **df** ukazuje volný diskový prostor v jednom či několika souborových systémech. Program **du** ukazuje, kolik diskového prostoru zabírá adresář a všechny soubory v něm uložené. Lze jej s výhodou využít při „honu“ na uživatele, kteří zabírají svými (mnohdy zbytečnými) soubory nejvíce místa na disku.

Program **sync** zapíše všechny neuložené bloky z vyrovnávací paměti (viz část 7.6) na disk. Jen zřídkakdy je potřeba zadávat jej ručně, automaticky to totiž dělá démon **update**. Má to význam

²⁴ <http://www.go.dlr.de/linux/src/defrag-0.73.tar.gz>

především v případě nečekaných událostí, například když je proces **update** nebo jeho pomocný proces **bdflush** nečekaně ukončen, nebo v případě, že musíte *ibned* vypnout napájení a nemůžete čekat, než se opět spustí program **update**. Opět upozorňujeme na manuálové stránky. **man** je v Linuxu váš nejlepší přítel. Užitečný je také jeho bratranec **apropos** pro případ, že byste nevěděli, jaký příkaz použít.

Další nástroje pro souborový systém ext2

Kromě programu, kterým se tento systém souborů vytváří (**mke2fs**), a programu pro kontrolu jeho integrity (**e2fsck**), jež jsou přístupné přímo z příkazové řádky, případně přes koncové programy nezávislé na typu souborového systému, existují pro souborový systém ext2 některé další nástroje, jež mohou být při správě systému užitečné.

Program **tune2fs** umí upravit parametry souborového systému. Uvedeme některé z těch významnějších parametrů:

- Maximální počet připojení, po němž program **e2fsck** provede kontrolu souborového systému bez ohledu na to, že je nastaven příznak korektního odpojení. U systémů, které jsou určeny k vývoji nebo testování, je rozumné tento limit snížit.
- Maximální čas mezi kontrolami integrity. Příkaz **e2fsck** hlídá maximální periodu mezi dvěma kontrolami, a provede opět kontrolu i v případě, že je nastaven příznak korektního vypnutí a souborový systém nebyl připojen vícekrát, než je povoleno. Opakované kontroly lze zakázat.
- Počet bloků vyhrazených pro superuživatele. Souborový systém ext2 rezervuje některé bloky pro superuživatele. Když se pak souborový systém jako celek zaplní, není potřeba nic mazat a systém lze v omezené míře spravovat. Rezervovaný počet bloků je implicitně nastaven na 5 %, což u většiny disků stačí k tomu, aby se zamezilo jejich přeplnění. V případě disket nemá tato rezervace smysl.

Více informací najdete v manuálové stránce programu **tune2fs**.

Program **dumpe2fs** vypisuje informace o souborovém systému typu ext2, většinou z jeho superbloku. Na obrázku 5.5 je příklad výstupu tohoto programu. Některé z těchto informací jsou ryze technické a vyžadují hlubší pochopení problematiky fungování tohoto souborového systému. Většina údajů je ale snadno pochopitelná i pro správce – laiky.

```
dumpe2fs 0.5b, 11-Mar-95 for EXT2 FS 0.5a, 94/10/23
Filesystem magic number: 0xEF53
Filesystem state: clean
Errors behavior: Continue
Inode count: 360
Block count: 1440
Reserved block count: 72
Free blocks: 1133
Free inodes: 326
First block: 1
Block size: 1024
Fragment size: 1024
Blocks per group: 8192
Fragments per group: 8192
Inodes per group: 360
Last mount time: Tue Aug 8 01:52:52 1995
Last write time: Tue Aug 8 01:53:28 1995
```

```

Mount count: 3
Maximum mount count: 20
Last checked: Tue Aug 8 01:06:31 1995
Check interval: 0
Reserved blocks uid: 0 (user root)
Reserved blocks gid: 0 (group root)
Group 0:
Block bitmap at 3, Inode bitmap at 4, Inode table at 5
1133 free blocks, 326 free inodes, 2 directories
Free blocks: 307-1439
Free inodes: 35-360

```

Obrázek 5.5 – Příklad výstupu programu duple2fs

Program **debugfs** je nástroj pro ladění souborového systému. Umožňuje přímý přístup k strukturám dat souborového systému uloženým na disku, a lze jej proto použít při opravách disků poškozených natolik, že to nezvládne program **fsck**. Lze jej též využít k obnově smazaných souborů. Když ale chcete použít program **debugfs**, je velmi důležité, abyste skutečně věděli, co děláte. V případě, že zcela neporozumíte některé jeho funkci, se totiž může stát, že všechna svá data zničíte.

Programy **dump** a **restore** lze použít při zálohování souborového systému ext2. Jsou to specifické verze tradičních nástrojů pro zálohování používaných v systému Unix, určené speciálně pro systém souborů ext2. Více informací o zálohování najdete v kapitole 12.

Disky bez souborových systémů

Ne na všech discích nebo diskových oblastech se vytváří souborové systémy. Například disková odkládací oblast nebude používat žádný souborový systém. Dalším příkladem jsou diskety, jejichž mechaniky se mnohdy používají pro emulaci páskové jednotky. Program **tar** nebo jiný archivační nástroj pak zapisuje přímo na „syrový“ disk bez souborového systému. Zaváděcí diskety systému Linux rovněž nemají souborový systém, pouze holé jádro systému.

To, že se na disku (disketě) nevytvoří souborový systém, má výhodu v tom, že lze využít větší část kapacity disku, protože každý souborový systém má vždy nějakou režii. Navíc lze takto dosáhnout větší kompatibility disků s jinými operačními systémy, například soubor s formátem, jenž používá program **tar**, má stejnou strukturu ve všech operačních systémech, kdežto souborové systémy samotné jsou ve většině operačních systémů různé. Další výhodou je, že disky bez souborových systémů lze v případě potřeby použít velmi rychle (odpadá operace vytváření a validace souborového systému). Zaváděcí diskety Linuxu také nutně nemusí obsahovat souborový systém, ačkoliv to možné je.

Dalším z důvodů proč používat „syrová“ zařízení je možnost vytvořit přesný zrcadlový obraz – kopii disku. Když například disk obsahuje částečně poškozený souborový systém, je vhodné předtím, než se pokusíte chybu opravit, udělat přesnou kopii poškozeného disku. Pak není problém začít znova v případě, že při neúspěšném pokusu opravit chybu poškodíte systém souborů ještě víc. Jedním ze způsobů, jak zrcadlovou kopii disku udělat, je použít program **dd**:

```

$ dd if=/dev/fd0H1440 of=floppy-image
2880+0 records in
2880+0 records out
$ dd if=floppy-image of=/dev/fd0H1440
2880+0 records in

```

```
2880+0 records out
$
```

První příkaz `dd` uloží přesný obraz diskety do souboru `floppy-image`, druhý запиše tento obraz na další disketu. (Samozřejmě se předpokládá, že uživatel před zadáním druhého příkazu diskety v mechanice vyměnil. Jinak by byly tyto příkazy k ničemu.)

Přidělování diskového prostoru

Způsoby rozdělování disku na diskové oblasti

Rozdělit disk na diskové oblasti tím nejlepším možným způsobem není vůbec jednoduché. A co je nejhorší – neexistuje univerzálně správný způsob, jak toho dosáhnout. Celý problém totiž komplikuje příliš mnoho různých faktorů.

„Tradiční“ variantou je mít (relativně) malý kořenový souborový systém, jenž obsahuje adresáře `/bin`, `/etc`, `/dev`, `/lib`, `/tmp` a další programy a konfigurační soubory, které jsou potřeba k tomu, aby se systém spustil a běžel. Vše, co je třeba k tomu, aby mohl být systém uveden do chodu, je právě kořenový souborový systém (na vlastní diskové oblasti nebo na samostatném disku). Důvodem tohoto „tradičního“ schématu je fakt, že když je kořenový svazek malý a méně často používaný, je menší pravděpodobnost, že se v případě havárie systému poškodí. S takovýmto uspořádáním je také jednodušší odstranit případné problémy způsobené havárií systému. V dalším kroku se pak vytvoří samostatné diskové oblasti (nebo použijí další disky) pro stromovou strukturu svazku `/usr`, domovské adresáře uživatelů (nejčastěji pod adresářem `/home`) a pro odkládací prostor. Tím, že se vyčlení vlastní disková oblast (disk) domovským adresářům, v nichž jsou uloženy soubory jednotlivých uživatelů, se zjednoduší zálohování, protože programy, které jsou uloženy v adresáři `/usr`, obvykle není potřeba zálohovat. V sířovém prostředí je navíc možné adresář `/usr` sdílet mezi několika počítači (například využitím NFS) a tím snížit celkovou potřebu diskového prostoru. Ta by jinak dosahovala několika desítek či stovek megabajtů, násobeno počtem stanic v síti.

Problém několika samostatných diskových oblastí je v tom, že rozdělují celkové množství volného diskového prostoru na mnoho malých částí. V současnosti, kdy jsou disky a (snad) i operační systémy spolehlivější, stále více uživatelů preferuje možnost mít jenom jednu oblast, ve které jsou uloženy všechny soubory. Na druhou stranu zálohování (a obnovování) malých diskových oblastí je ale méně pracné.

U malých pevných disků (předpokládá se, že neděláte zrovna něco jako vývoj jádra systému) je obvykle nejlepší mít jenom jednu diskovou oblast. U velkých pevných disků je pro změnu výhodnější rozdělit je na několik větších oblastí, pouze pro případ, že by se stalo něco, s čím jste při instalaci systému nepočítali. (Uvědomte si ale, že pojmy „malý“ a „velký“ se zde používají v relativním smyslu, jediné vaše konkrétní potřeby diskového prostoru rozhodnou o tom, kde bude ležet jejich hranice.)

Máte-li k dispozici několik disků, je vhodné umístit kořenový souborový systém (včetně adresáře `/usr`) na jeden a domovské adresáře uživatelů na druhý disk.

Je dobré připravit se na malé „experimentování“ s různými způsoby rozdělení disku na oblasti – kdykoliv, ne pouze při první instalaci systému. Je s tím sice dost práce, protože nezbytnou podmínkou je opakovaná instalace systému poté, co se některý pokus nezdaří²⁵. Nicméně je to jediný způsob, jak si ověřit správnost rozdělení disku.

²⁵ To už není pravda, protože existují způsoby, jak přesouvat diskové oddíly a připojovací body bez reinstalace systému, nicméně (momentálně) je to mimo záběr této příručky. Pokud máte v této oblasti zkušenosti a znalosti, co kdybyste je sepsali a ušetřili mi práci?

Nároky na diskový prostor

Distribuce Linuxu, kterou budete instalovat, vám obvykle nějakým způsobem sdělí, kolik diskového prostoru je potřeba pro různé konfigurace operačního systému. Programy, které se instalují dodatečně, se budou většinou chovat stejně. Díky tomu si můžete udělat představu o nárocích na diskový prostor a naplánovat si jeho rozdělení. Měli byste se ale připravit i na budoucnost a vyhradit si nějaké místo navíc pro věci, na které si vzpomenete později.

Prostor, který byste měli vyčlenit pro soubory uživatelů systému, závisí na tom, co budou dělat. Většina lidí totiž obvykle spotřebuje tolik diskového prostoru, kolik je jenom možné. Nicméně množství, které jim skutečně stačí, je velmi různé. Někteří uživatelé vystačí s psaním textů a spokojeně přežijí i s několika megabajty. Jiní dělají složitou editaci grafických souborů a budou potřebovat gigabajty volného prostoru.

Mimochodem, když budete při odhadech nároků na diskový prostor srovnávat velikosti souborů v kilobajtech nebo megabajtech a diskový prostor v megabajtech, uvědomte si, že tyto dvě jednotky mohou být různé. Někteří výrobci disků rádi tvrdí, že kilobajt je 1 000 bajtů a megabajt je 1 000 kilobajtů, kdežto zbytek počítačového světa používá pro oba koeficienty číslo 1 024. Proto váš 345MB pevný disk bude mít ve skutečnosti pouze 330 MB.

O přidělování odkládacího prostoru hovoříme v části 7.5.

Příklady rozvržení diskového prostoru

Autor manuálu dříve používal 109MB pevný disk. V současné době má k dispozici pevný disk o velikosti 330 MB. V dalším textu bude vysvětleno, jak a proč byly tyto disky rozděleny na jednotlivé diskové oblasti.

Disk o velikosti 109 MB byl velmi často „přerozdělován“ mnoha různými způsoby podle toho, jak se měnily konkrétní potřeby a používané operační systémy. Popíšeme dva typické scénáře. Při prvním z nich byly na jednom disku instalovány operační systémy MS-DOS a Linux. První disková oblast o velikosti asi 20 MB byla vyhrazena pro systém MS-DOS, některý z kompilátorů jazyka C, textový editor, několik dalších utilit a rozpracovaný program. Několik megabajtů volného diskového prostoru zbylo proto, aby nevznikaly pocity klaustrofobie. Odkládacímu prostoru systému Linux bylo vyhrazeno 10 MB na samostatné diskové oblasti a zbytek, tedy 79 MB, na další diskové oblasti byl vyčleněn pro soubory operačního systému Linux. Rozdělovat takovýto prostor na samostatné oblasti pro kořenový souborový systém, `/usr` a domovské adresáře `/home` nemá praktický význam.

Když pak nebylo třeba systému MS-DOS, změnil jsem rozdělení disku tak, že odkládací prostor používal 12 MB a zbytek byl opět jeden souborový systém.

Disk o velikosti 330 MB lze rozdělit na několik diskových oblastí následujícím způsobem:

5 MB	kořenový souborový systém
10 MB	odkládací oblast
180 MB	systém <code>/usr</code>
120 MB	systém <code>/home</code>
15 MB	nevyužitá oblast

Neobsazenou diskovou oblast lze využívat na různé experimenty, při nichž je potřeba mít samostatný diskový segment, například při testování různých distribucí Linuxu, nebo srovnávání rych-

losti souborových systémů a podobně. Jinak lze neobsazenou diskovou oblast rovněž využít jako odkládací prostor (hlavně v případě, že máte rádi hodně otevřených oken)²⁶.

Zvětšování diskového prostoru pro Linux

Zvětšení diskového prostoru vyhrazeného pro Linux je jednoduché. Především v případě, že se instalují nové pevné disky (popis instalace disků jde ale nad rámec této knihy). Je-li to nutné, je potřeba disky zformátovat. Pak se podle výše uvedeného postupu vytvoří diskové oblasti a souborový systém a přidají se odpovídající řádky do souboru `/etc/fstab` kvůli tomu, aby se nové disky připojovaly automaticky.

Tipy, jak ušetřit místo na disku

Nelepším způsobem, jak ušetřit diskový prostor, je vyvarovat se instalování nepotřebných programů. Většina distribucí Linuxu při instalaci nabízí možnost výběru balíků programů, které se mají instalovat. Podle této nabídky byste měli být schopni analyzovat své potřeby a pak pravděpodobně zjistíte, že většinu z nich nebudete potřebovat. Tím se ušetří hodně místa na disku, protože některé z programů a aplikačních balíků jsou dost objemné. I když zjistíte, že budete některou aplikaci nebo i celý balík programů potřebovat, určitě nebudete muset instalovat všechny jejich součásti. Obvykle není potřeba instalovat například on line dokumentaci, stejně jako některé ze souborů Elisp pro GNU verzi programu Emacs, některé z fontů pro X11 či některé knihovny programovacích jazyků.

V případě, že nemůžete některé balíky programů trvale odinstalovat, můžete využít kompresi. Komprimační programy jako **gzip** nebo **zip** zabalí (a rozbalí) jednotlivé soubory, případně celé skupiny souborů. Program **gzexe** transparentně komprimuje a dekomprimuje programy tak, že to uživatel v běžném provozu nepostřehne (nepoužívané programy se komprimují a rozbalí se, až když jsou potřeba). V současné době se testuje systém Double, který transparentně komprimuje všechny soubory v souborovém systému. (Znáte-li program Stacker pro MS-DOS, princip je podobný.)

²⁶ Tato část je poměrně neaktuální. Většinou se dnes používají disky o velikosti řádově gigabajty. I tak se můžete uvedeným popisem přibližně řídit (vynásobte údaje příslušným koeficientem tak, ať odpovídají vašemu hardwaru). Plánuje se aktualizace textu s ohledem na větší diskové kapacity.

Správa paměti

*Minnet, jag bar tappat mitt minne,
är jag svensk eller finne, kommer inte ihåg²⁷.*
(Bosse Österberg)

V této kapitole jsou popsány hlavní rysy systému správy paměti operačního systému Linux, tedy subsystemy virtuální paměti a diskové vyrovnávací paměti. Kapitola popisuje jejich účel, funkce a další podrobnosti, které správce systému musí mít na paměti.

Co je virtuální paměť?

Operační systém Linux podporuje *virtuální paměť*, to znamená, že používá disk jako rozšíření paměti RAM. Tím se efektivní velikost využitelné paměti odpovídajícím způsobem zvětší. Jádro systému zapisuje obsah právě nevyužívaných paměťových bloků na pevný disk a paměť se tak může využívat pro jiné účely. Když pak přijde požadavek na její původní obsah, bloky z disku se načtou zpět do paměti. To vše probíhá z pohledu uživatele zcela transparentně. Programy běžící pod Linuxem vidí pouze, že je k dispozici hodně paměti a nestarají se o to, že její část je občas uložena na disku. Přirozeně, čtení a zápis na pevný disk je pomalejší (zhruba o tři řády), než využití reálné paměti, takže programy nebudou tak rychle. Část disku, která se využívá jako virtuální paměť, se nazývá *odkládací prostor*.

Linux může použít jako odkládací prostor nejen normální soubor uložený v souborovém systému, ale i diskové oblasti. Předností diskových oblastí je rychlost, výhodou odkládacího souboru je jednodušší možnost změny celkové velikosti odkládacího prostoru. Není přitom totiž potřeba měnit rozdělení celého pevného disku, kdy navíc hrozí nutnost kompletní reinstalace systému. Víte-li, jak velký odkládací prostor budete potřebovat, zvolte odkládací prostor na zvláštní diskovou oblast. Pokud si nároky nejste zcela jisti, zvolte nejdřív odkládací prostor v souboru. Když budete systém nějakou dobu používat, budete schopni odhadnout, kolik odkládacího prostoru skutečně potřebujete. Až budete mít ohledně předpokládané velikosti požadovaného odkládacího prostoru jasno, vytvoříte pro něj zvláštní diskovou oblast.

Měli byste rovněž vědět, že Linux umožňuje využívat současně několik odkládacích oblastí, případně několik odkládacích souborů. Takže když potřebujete pouze příležitostně větší množství odkládacího prostoru, je lepší (místo trvale vyhrazené rezervy) nastavit další soubor navíc.

Poznámka k terminologii používané v oblasti operačních systémů: v odborných kruzích se obvykle rozlišuje mezi odkládáním (anglicky *swapping*), tedy zapsáním celého procesu do odkládacího prostoru na disku, a stránkováním (anglicky *paging*), tedy zapisováním pouhých částí pevné velikosti (obvykle několik kilobajtů) najednou. Stránkování je obecně výkonnější a je to metoda, kterou používá i operační systém Linux. Tradiční terminologie systému Linux ale používá pojem odkládání (*swapping*)²⁸.

²⁷ Švédská píjáčká píseňka, přibližně: „Paměť, ztratil jsem paměť, jsem Švéd nebo Fin, nemůžu si vzpomenout.“

²⁸ Poměrně zbytečně to značně dráždí část počítačových teoretiků.

Vytvoření odkládacího prostoru na disku

Odkládací soubor je běžný soubor a není pro jádro systému ničím zvláštní. Jediná vlastnost, která má pro jádro význam, je, že odkládací soubor nemá díry a že je připraven pro použití programem **mkswap**. Musí být navíc (z důvodů implementace) uložen na lokálním disku, takže nemůže být uložen v souborovém systému, který je připojen pomocí NFS.

Zmínka o dírách je důležitá. Odkládací soubor rezervuje určitý diskový prostor, takže jádro systému pak může rychle odložit stránku paměti bez toho, že by muselo absolvovat celou proceduru alokace diskového prostoru, která se používá pro běžný soubor. Jádro využívá pouze ty sektory, které byly odkládacímu souboru skutečně přiděleny. Protože díra v souboru znamená, že tomuto místu souboru nejsou přiděleny žádné diskové sektory, nemohlo by je jádro dost dobře využít.

Jeden ze způsobů, kterým lze vytvořit odkládací soubor bez prázdných míst, je:

```
$ dd if=/dev/zero of=/extra-swap bs=1024 count=1024
1024+0 records in
1024+0 records out
$
```

kde /extra-swap je jméno odkládacího souboru, jehož velikost je uvedena za parametrem count=. Ideální je zvolit velikost jako násobek 4, protože jádro systému zapisuje do odkládacího prostoru *stránky paměti*, které jsou 4 kilobajty velké. Nebude-li velikost násobkem 4, může být posledních pár kilobajtů nevyužitých.

Samostatná odkládací disková oblast rovněž není ničím neobvyklým. Vytvoří se stejně, jako každá jiná disková oblast. Jediným rozdílem je, že se používá jako holé zařízení, tedy bez souborového systému. Je dobré označit ji jako typ 82 („Linux swap“). I když to jádro systému striktně nevyžaduje, vnese to do seznamu diskových oblastí řád.

Poté, co vytvoříte diskovou oblast pro odkládací prostor nebo odkládací soubor, je potřeba zapsat na jejich začátek signaturu, která obsahuje některé administrativní informace, a s níž jádro pracuje. Provede se to příkazem **mkswap** tímto způsobem:

```
$ mkswap /extra-swap 1024
Setting up swapspace, size = 1044480 bytes
$
```

Odkládací prostor zatím není využitý. Sice existuje, ale jádro systému jej jako virtuální paměť zatím nezná.

Při zadávání příkazu **mkswap** byste měli být velice opatrní, protože program nekontroluje, zda se soubor nebo disková oblast nevyužívá k jiným účelům. *Příkazem mkswap proto můžete lebce přepsat důležité soubory nebo celé diskové oblasti!* Naštěstí budete tento příkaz potřebovat pouze když instalujete operační systém.

Systém správy paměti v Linuxu omezuje velikost swapovacího souboru na přibližně 127 MB (z různých technických příčin je skutečná maximální velikost $(4\ 096-10)*8*4\ 096 = 133\ 890\ 048$ bajtů = 127,6875 MB). Můžete nicméně vytvořit až 8 swapovacích souborů a získat tak celkem 1 GB swapovacího prostoru²⁹.

Toto omezení už momentálně neplatí, tato kapitola je naplánována k předělání Opravdu Brzo (tm). Pro nová jádra a nové verze programu **mkswap** závisí limity na architektuře. U architektury i386 a kompatibilních je limit 2 GB, u jiných architektur je jiný. Podrobnosti viz manuálová stránka **mkswap(8)**.

²⁹ Gigabajt sem, gigabajt tam, za chvíli se začneme bavit o fyzické paměti.

Využívání odkládacího prostoru

Využívání nově vytvořeného odkládacího prostoru lze zahájit příkazem **swapon**. Příkaz sdělí jádru systému, že odkládací prostor, jehož úplná cesta se zadává jako parametr příkazu, lze od této chvíle používat. Takže když budete chtít začít využívat dočasný soubor jako odkládací prostor, zadáte tento příkaz:

```
$ swapon /extra-swap
$
```

Odkládací prostory lze využívat automaticky poté, co budou zapsány v souboru `/etc/fstab`, například:

```
/dev/hda8 none swap sw 0 0
/swapfile none swap sw 0 0
```

Spouštěcí skripty vykonávají příkaz **swapon -a**, jenž zahájí odkládání do všech odkládacích prostorů uvedených v souboru `/etc/fstab`. Takže příkaz **swapon** se obvykle používá jenom když je potřeba použít odkládací prostor navíc.

Příkazem **free** lze monitorovat využívání odkládacích prostorů. Příkaz zobrazí celkové množství odkládacího prostoru, který je v systému využíván:

```
$ free
              total        used         free      shared    buffers
Mem:          15152         14896           256        12404         2528
-/+ buffers:             12368           2784
Swap:         32452          6684        25768
$
```

V prvním řádku výstupu (`Mem:`) se zobrazuje velikost fyzické paměti. Sloupec `total` neukazuje velikost fyzické paměti, kterou využívá jádro systému, ta má obvykle asi jeden megabajt. Ve sloupci `used` je zobrazeno množství využívané paměti (v druhém řádku je vynechána velikost vyrovnávací paměti). Sloupec `free` udává celkové množství nevyužité paměti. Sloupec `shared` ukazuje paměť sdílenou několika procesy – platí čím více, tím lépe. Ve sloupci `buffers` je zobrazena aktuální velikost vyrovnávací paměti.

V posledním řádku (`Swap:`) jsou analogické informace pro odkládací prostor. Když jsou v tomto řádku samé nuly, není odkládací prostor systému aktivovaný.

Stejně informace lze získat příkazem **top**, nebo z údajů v souborovém systému `proc`, přesněji v souboru `/proc/meminfo`. Obvykle je ale dost obtížné získat informace o využití jednoho konkrétního odkládacího prostoru.

Odkládací prostor lze vyřadit z činnosti příkazem **swapoff**. Příkaz pravděpodobně využijete pouze pro vyřazení dočasných odkládacích prostorů. Všechny stránky, které jsou uloženy v odkládacím prostoru, se po zadání příkazu **swapoff** nejdříve načtou do paměti. Když není dostatek fyzické paměti, do které by se načetly, budou uloženy do některého z jiných odkládacích prostorů. Když není ani dostatek virtuální paměti na odložení všech načítaných stránek odkládacího prostoru, jenž má být vyřazen z činnosti, začnou problémy. Po delší době by se operační systém měl zotavit, ale mezitím bude prakticky nepoužitelný. Proto byste měli předtím, než vyřadíte některý odkládací prostor z činnosti, zkontrolovat (například příkazem **free**), jestli máte dostatek volné paměti.

Všechny odkládací prostory, které se aktivují automaticky příkazem `swapon -a`, lze vyřadit z činnosti příkazem `swapoff -a`. Příkaz vyřadí z činnosti odkládací prostory uvedené v souboru `/etc/fstab`. Odkládací prostory přidané ručně zůstanou nadále v činnosti.

Někdy mohou nastat situace, že se využívá příliš mnoho odkládacího prostoru, i když má systém dostatek volné fyzické paměti. Může se to stát například v situaci, kdy jsou v jednom okamžiku velké nároky na virtuální paměť, ale po chvíli je ukončen některý větší proces, který využívá větší část fyzické paměti, a ten paměť uvolní. Odložená data se ale nenačítají do paměti automaticky a zůstanou uložena na disku až do doby, než budou potřeba. Fyzická paměť by tak mohla zůstat dost dlouho volná, nevyužitá. Není potřeba se tím znepokojovat, ale je dobré vědět, co se v systému děje.

Sdílení odkládacího prostoru s jinými operačními systémy

Virtuální paměť používá mnoho operačních systémů. Vzhledem k tomu, že každý ze systémů využívá svůj odkládací prostor jenom když běží (tedy nikdy ne několik systémů současně), odkládací prostory ostatních operačních systémů pouze zabírají místo na disku. Pro operační systémy by bylo efektivnější sdílet jediný odkládací prostor. I to je možné, ale je potřeba si s tím pohrát. V textu *Tips-HOWTO* je uvedeno několik praktických rad, jak implementovat sdílení odkládacího prostoru.

Přidělování odkládacího prostoru

Možná někdy narazíte na radu, že máte přidělovat dvakrát tolik odkládacího prostoru, než máte fyzické paměti. To je ovšem pouhá pověra. Uvádíme proto správný postup:

- Zkuste odhadnout, jaké budete mít nároky na paměť, tedy největší množství paměti, které budete pravděpodobně v jednom okamžiku potřebovat. To je dané součtem paměťových nároků všech programů, které poběží současně.

Když například chcete, aby běželo grafické uživatelské rozhraní X Window, měli byste mu přidělit asi 8 MB paměti. Kompilátor gcc vyžaduje několik megabajtů (kompilace některých souborů by mohla mít neobvykle velké nároky na paměť, jež by mohly dosáhnout až několika desítek megabajtů, ale běžně by měly stačit zhruba čtyři megabajty). Jádro samotné bude využívat asi jeden megabajt paměti, běžné interprety příkazů a jiné menší utility několik stovek kilobajtů (řekněme asi jeden megabajt dohromady). Není potřeba být v odhadech úplně přesný, stačí udělat velmi hrubý odhad, ale ten by měl být spíše pesimistický.

Je důležité si uvědomit, že když bude systém současně používat více uživatelů, budou paměť RAM potřebovat všichni. Avšak budou-li současně ten samý program používat dva uživatelé, celková potřeba paměti obvykle nebude dvojnásobná, protože stránky kódu a sdílené knihovny budou v paměti pouze jednou.

Pro správný odhad nároků na paměť jsou užitečné příkazy `free` a `ps`.

- K odhadu podle předchozího kroku připočítejte nějakou rezervu. To proto, že odhady paměťových nároků programů budou velmi pravděpodobně nedostatečné – je možné, že na některé aplikace, které budete chtít používat, zapomenete. Takto budete mít jistotu, že pro tento případ máte nějaké to místo navíc. Mělo by stačit pár megabajtů. (Je lepší vyčlenit příliš mnoho, než moc málo odkládacího prostoru. Ale není potřeba to přehánět a alokovat celý disk, protože nevyužitý odkládací prostor zbytečně zabírá místo. V dalších částech

této kapitoly bude uvedeno, jak přidat další odkládací prostor.) Vzhledem k tomu, že se lépe počítá s celými čísly, je dobré hodnoty zaokrouhlovat směrem nahoru, řádově na další celé megabajty.

- Na základě těchto výpočtů budete vědět, kolik paměti budete celkem potřebovat. Takže když odečtete velikost fyzické paměti od celkových nároků na paměť, dozvíte se, kolik odkládacího prostoru musíte celkem vyčlenit. (U některých verzí Unixu se musí vyčlenit i paměťový prostor pro obraz fyzické paměti, to znamená, že velikost paměti vypočítaná podle kroku 2 představuje skutečné nároky na odkládací prostor a neodečítá se velikost fyzické paměti.)
- Je-li vypočítaná velikost odkládacího prostoru o hodně větší než dostupná fyzická paměť (více než dvakrát), měli byste raději více investovat do fyzické paměti. Jinak bude výkon systému příliš nízký.

Vždy je dobré mít v systému alespoň nějaký odkládací prostor, i když podle výpočtů žádný nepotřebujete. Linux používá odkládací prostor poněkud agresivněji, snaží se mít tolik volné fyzické paměti, kolik je jenom možné. Linux navíc odkládá paměťové stránky, které se nepoužívají, i když se fyzická paměť zatím nevyužívá. Tím se totiž zamezí čekání na odložení v případě akutní potřeby, data se odkládají dříve, v době, kdy je disk jinak nevyužitý.

Odkládací prostor lze rozdělit mezi několik disků. To může v některých případech zlepšit výkon systému, jenž v tomto směru závisí na relativních rychlostech disků a jejich přístupových modelech. Lze samozřejmě experimentovat s několika variantami, ale mějte vždy na paměti to, že je velmi lehké u takovýchto pokusů pochybit. Neměli byste také věřit tvrzením, že některá z možností je lepší než ostatní, protože to nemusí být vždy pravda.

Vyrovnávací paměť

Čtení z disku³⁰ je ve srovnání s přístupem k fyzické paměti velmi pomalé. Navíc se v běžném provozu velmi často z disku načítají stejná data několikrát během relativně krátkých časových intervalů. Například v případě elektronické pošty se nejdříve musí načíst došlá zpráva; když na ni chcete odpovědět, načte se ten samý dopis do editoru; pak stejná data načte i poštovní program, který je kopíruje do souboru s došlou, případně odeslanou poštou a podobně. Nebo si zkuste představit, jak často se může zadávat příkaz **ls** na systému s mnoha uživateli. Jediným načtením informací z disku a jejich uložením do paměti do doby až je nebude potřeba, lze zrychlit všechny operace čtení z disku s výjimkou prvního čtení. Paměť vyhrazená pro tyto účely, tedy pro ukládání z disku načítaných a na disk zapisovaných dat, se nazývá *vyrovnávací paměť*.

Paměť je naneštěstí omezený a navíc vzácný systémový prostředek, takže vyrovnávací paměť nemůže být obvykle dost velká (nemohou v ní být uložena úplně všechna data, která by chtěl někdo používat). Když se vyrovnávací paměť zaplní, data, jež se nepoužívala nejdéle, se zruší a takto uvolněná vyrovnávací paměť se využije na ukládání nových dat.

Vyrovnávací paměť funguje i při zápisu na disk. Jednak proto, že data, která se zapisují na disk, se velmi často brzo opakovaně načítají (například zdrojový kód nejprve uložíme do souboru a pak jej opět načítá překladač), takže je výhodné uložit data zapisovaná na disk i do vyrovnávací paměti. Druhou výhodou je to, že uložením dat do vyrovnávací paměti (aniž by se okamžitě zapsala na disk) se zlepší odezva programu, jenž data zapisuje. Zápis dat na disk pak může probíhat na pozadí bez toho, že by se tím zpomalovaly ostatní programy.

Diskové vyrovnávací paměti používá většina operačních systémů (i když je možné, že se jim říká nějak jinak). Ne všechny ale pracují podle výše uvedených principů. Některé fungují jako *write-*

³⁰ Samozřejmě s výjimkou ramdisku, ze zjevných důvodů.

through: data se zapisují na disk ihned (ovšem přirozeně zůstanou rovněž uložena ve vyrovnávací paměti). Je-li zápis odložen na pozdější dobu, označují se tyto vyrovnávací paměti jako *write-back*. Tento systém je samozřejmě efektivnější, je ale také o něco více náchylný k chybám. V případě havárie systému, případně výpadku proudu v nevhodném okamžiku, či vytažení diskety z disketové mechaniky předtím, než jsou data čekající ve vyrovnávací paměti na uložení zapsána, se změny uložené ve vyrovnávací paměti obvykle ztratí. Navíc by takováto událost mohla zapříčinit chyby v souborovém systému (je-li na disku či disketě vytvořen), jelikož mezi nezapsanými daty mohou být i důležité změny účetních informací samotného souborového systému.

Proto by se nikdy nemělo vypínat napájení počítače dřív, než správně proběhla procedura zastavení systému (viz kapitola 8). Rovněž by se neměla vytažovat disketa z mechaniky předtím, než byla odpojena příkazem **umount** (byla-li předtím připojena), případně předtím, než program, jenž přistupoval na disketu, signalizuje, že práci s disketovou mechanikou ukončil a než přestane svítit kontrolka mechaniky pružného disku. Příkaz **sync** vyprázdní vyrovnávací paměť, tedy uloží všechna nezapsaná data na disk. Lze jej použít vždy, když chcete obsah vyrovnávací paměti bezpečně uložit na disk. V tradičních systémech Unix existuje program **update**, který běží na pozadí a spouští příkaz **sync** každých 30 sekund. V těchto systémech proto není obvykle potřeba příkaz **sync** používat ručně. V systému Linux běží další démon **bdflush**, jenž dělá něco podobného jako program **sync**, ale častěji a ne v takovém rozsahu. Navíc se tímto způsobem vyhnete náhlému „zamrznutí“ systému, které může někdy příkaz **sync** při větším rozsahu vstupně-výstupních operací způsobit.

V systému Linux se program **bdflush** spouští příkazem **update**. V případě, že je démon **bdflush** z jakéhokoliv důvodu neočekávaně ukončen, jádro systému o tom podá varovné hlášení. Obvykle ale není důvod se ničeho obávat. Proces **bdflush** lze spustit ručně (příkazem **/sbin/update**).

Ve skutečnosti se do vyrovnávací paměti neukládají celé soubory, ale bloky, což jsou nejmenší jednotky při vstupně-výstupních diskových operacích (v Linuxu mají nejčastěji velikost 1 kB). Tímto způsobem se do vyrovnávací paměti ukládají i adresáře, superbloky, další účetní data souborového systému a data z disků bez souborových systémů.

O efektivitě vyrovnávací paměti prvotně rozhoduje její velikost. Malá vyrovnávací paměť je téměř zbytečná. Bude v ní uloženo tak málo dat, že se vyrovnávací paměť vždy vyprázdní předtím, než mohou být data opakovaně použita. Kritická velikost záleží na tom, jaké množství dat se z disků čte a na disky zapisuje a jak často se k těmto údajům opakovaně přistupuje. Jediným způsobem, jak to zjistit, je experimentovat.

Má-li vyrovnávací paměť pevnou velikost, není výhodné ji mít příliš velkou. To by mohlo kriticky zmenšit dostupnou systémovou paměť a zapříčinit časté odkládání (jež je rovněž pomalé). Aby byla reálná paměť využívána co nejefektivněji, Linux automaticky využívá veškerou volnou paměť RAM jako vyrovnávací paměť. Naopak, operační systém vyrovnávací paměť automaticky zmenšuje, když běžící programy požadují víc fyzické paměti.

O vyrovnávací paměť se v Linuxu nemusíte nijak starat, vše probíhá automaticky. Kromě dodržování korektních postupů vypínání počítače a odpojování médií si jí vůbec nemusíte všimnout.

V systému Linux není potřeba dělat nic zvláštního pro to, aby bylo možné vyrovnávací paměť využívat. Systém ji totiž používá zcela automaticky. Kromě správného postupu při zastavení systému a vyjímání disket z mechaniky se prakticky o vyrovnávací paměť vůbec nemusíte starat.

Spouštění a zastavování systému

*Start me up
Ab... you've got to... you've got to
Never, never never stop
Start it up
Ab... start it up, never, never, never
You make a grown man cry,
you make a grown man cry
(Rolling Stones)*

Tato kapitola popisuje, co se děje po tom, co je systém Linux spuštěn, a jak jej správně zastavit. Při nedodržení správných postupů může dojít k poškození nebo ztrátě souborů.

Zavádění a ukončení práce systému – přehled

Zapnutí počítače a následné zavedení operačního systému se označuje jako *bootování*. Ten termín původně vznikl z anglické fráze „pull yourself up by your own bootstraps“, tedy vytáhnout sebe sama za jazyk vlastních bot, což obrazně vystihuje proces, který probíhá při zapnutí počítače – nicméně realita je podstatně méně zábavná.

V průběhu zavádění počítač nejdříve nahraje krátký kód, takzvaný *zavaděč*, jenž pak zavede a spustí samotný operační systém. Zavaděč je obvykle uložen na předem určeném místě pevného disku nebo diskety. Důvodem pro rozdělení procedury zavádění systému do dvou kroků je to, že samotný operační systém je velký a složitý, kdežto samotný zavaděč je velmi krátký (má několik stovek bajtů). Tím se zamezí nežádoucímu komplikování firmwaru.

Různé typy počítačů provádí úvodní sekvence zavádění systému různě. Pokud jde o počítače třídy PC, ty (přesněji jejich systém BIOS) načítají první sektor pevného disku nebo diskety, kterému

se říká *zaváděcí sektor*. Zavaděč je uložen v tomto prvním – zaváděcím sektoru. Zavaděč pak načítá operační systém z jiného místa na disku, případně i z nějakého jiného média.

Poté, co se operační systém Linux zavede, inicializují se technické prostředky počítače a ovladače jednotlivých zařízení. Pak se spustí **Proces init**, který spouští další procesy, umožňující uživatelům přihlásit se do systému a pracovat v něm. O podrobnostech této části zaváděcího procesu se pojednává dále.

Aby bylo možné systém Linux zastavit, je nejdříve nutné požádat všechny procesy, aby ukončily činnost (zavřely všechny otevřené soubory, popřípadě zařídily další důležité věci – obrazně řečeno „uklidily“ po sobě). Potom se odpojí souborové systémy, odkládací prostory a nakonec se na konzole objeví zpráva, že lze počítač vypnout. Jestli se nedodrží správný postup, mohou se stát (a obvykle se stanou) dost nepříjemné věci. Nejzávažnějším problémem je v tomto případě nevyprázdněná vyrovnávací disková paměť souborového systému. Všechna data ve vyrovnávací paměti se totiž ztratí, takže souborový systém na disku bude nekonzistentní a pravděpodobně nepoužitelný.

Zavádění podrobněji

Systém Linux lze zavést buď z disket, z pevného disku nebo z CD. Příslušná kapitola Průvodce instalací uvádí návod, jak systém instalovat všemi výše uvedenými způsoby.

Když počítač PC startuje, systém BIOS provádí různé testy a kontroluje, zda je vše v pořádku³¹. Až pak zahájí skutečné zavádění operačního systému. Vybere zaváděcí diskovou jednotku. Typicky první disketovou mechaniku (je-li v mechanice zasunuta disketa), jinak první pevný disk, pokud je v počítači nainstalován. Pořadí prohledávání lze konfigurovat. Poté se načte první sektor tohoto disku, kterému se říká *zaváděcí sektor*, u pevných disků se označuje jako *hlavní zaváděcí sektor*, protože na pevném disku může být několik diskových oblastí, každá se svým vlastním zaváděcím sektorem.

Zaváděcí sektor obsahuje krátký program (dostatečně krátký na to, aby se vešel do jednoho bloku), jehož úkolem je načíst z disku operační systém a spustit jej. Při zavádění systému z diskety obsahuje její zaváděcí sektor kód, který načte jenom prvních několik stovek bloků (v závislosti na aktuální velikosti jádra) do předem určeného místa v paměti. Na linuxové zaváděcí disketě totiž nebývá vytvořen souborový systém, je na ní uloženo jenom jádro systému v několika po sobě jdoucích sektorech, což proces zavádění systému značně zjednodušuje. Systém lze zavést rovněž z diskety se souborovým systémem, a to pomocí zavaděče systému Linux (anglicky Linux LOader, zkráceně LILO).

Když se systém zavádí z pevného disku, kód obsažený v zaváděcím sektoru disku si prohlédne tabulku diskových oblastí, která je v tomto sektoru také uložena. Pak zaváděcí kód identifikuje aktivní diskovou oblast (oblast, která je označena jako zaváděcí), načte zaváděcí sektor této diskové oblasti a spustí kód v něm uložený. Kód v zaváděcím sektoru diskové oblasti pak dělá v podstatě to samé, co kód obsažený v zaváděcím sektoru diskety. Načte jádro systému ze své diskové oblasti a spustí jej. Avšak v detailech se tyto procedury poněkud liší, protože obecně není výhodné mít zvláštní diskovou oblast čistě pro obraz jádra systému, proto kód v zaváděcím sektoru nemůže jednoduše sekvenčně číst data z disku, jako při zavádění systému z diskety. Existuje několik způsobů řešení tohoto problému. Nejběžnější možností je použít zavaděč operačního systému Linux LILO. (Další detaily tohoto postupu nejsou v této chvíli podstatné. Více informací najdete v dokumentaci zavaděče LILO, která je v tomto směru dokonalejší.)

Když se zavádí operační systém pomocí zavaděče LILO, pokračuje se načtením a spuštěním implicitního jádra. Je také možné nakonfigurovat LILO tak, aby zavedl některý z více obrazů jádra

³¹ Tato procedura se označuje jako *Power On Self Test*, zkráceně POST.

systému, nebo i jiný operační systém než Linux. Uživatel systému si tak při zavádění může vybrat, které jádro, případně operační systém, se implicitně zavede při spuštění počítače. Zavaděč LILO lze nakonfigurovat i tak, že při zmáčknutí kláves <Alt>, <Shift> nebo <Control> v okamžiku zavádění systému (tedy při spuštění LILO) se nebude zavádět systém ihned. Místo toho se zavaděč zeptá, který operační systém se bude zavádět. LILO lze nastavit i tak, že se bude při zavádění systému ptát na požadovaný systém, ale s volitelným časovým prodlením, po kterém se zavede implicitně určené jádro.

Zavaděč LILO rovněž umožňuje předat jádru systému řádkové parametry, které se zadávají za jménem jádra nebo operačního systému, jenž se zavádí.

Zavádění systému z diskety i z pevného disku má své výhody. Obecně je zavádění z disku přímější, uživatel je ušetřen zbytečných nepřijemností v případě, že v disketách „zcela náhodou“ zavládne nepořádek. Kromě toho je zavádění z disku rychlejší. Naopak konfigurace pro zavedení operačního systému z disku může být složitější. Proto mnoho uživatelů dává v první fázi přednost zavádění systému z diskety a až pak, když bude nainstalovaný systém fungovat, doinstalují zavaděč LILO a zavádějí systém z pevného disku.

Jakmile se jádro systému načte do paměti (ať už to znamená cokoliv) a dojde k jeho skutečnému spuštění, stanou se přibližně následující věci:

- Jádro Linuxu se instaluje v komprimovaném tvaru, takže se nejprve samo dekomprimuje. Stará se o to krátký program, jenž je obsažen v začátku obrazu jádra.
- Rozezná-li systém kartu Super VGA, která má nějaké zvláštní textové režimy (jako například 100 sloupců na 40 řádků), zeptá se vás, který z režimů budete používat. V průběhu kompilace jádra systému lze videorežim nastavit – pak se systém při startu nedotazuje. Stejného efektu lze dosáhnout konfigurací zavaděče systému LILO nebo příkazem **rdev**.
- V dalším kroku jádro zkontroluje, jaké další hardwarové komponenty jsou k dispozici (pevné disky, diskety, síťové adaptéry a podobně) a odpovídajícím způsobem nastaví některé ze svých ovladačů zařízení. V průběhu této „inventury“ vypisuje jádro zprávy o tom, která zařízení byla nalezena. Například při zavádění systému, jež používá autor, se vypisují tato hlášení:

```
LILO boot:
Loading linux.
Console: colour EGA+ 80x25, 8 virtual consoles
Serial driver version 3.94 with no serial options enabled
tty00 at 0x03f8 (irq = 4) is a 16450
tty01 at 0x02f8 (irq = 3) is a 16450
lp_init: lpl exists (0), using polling driver
Memory: 7332k/8192k available (300k kernel code, 384k reserved, 176k data)
Floppy drive(s): fd0 is 1.44M, fd1 is 1.2M
Loopback device init
Warning WD8013 board not found at i/o = 280.
Math coprocessor using irq13 error reporting.
Partition check:
    hda: hda1 hda2 hda3
VFS: Mounted root (ext filesystem).
Linux version 0.99.pl9-1 (root@haven) 05/01/93 14:12:20
```

Přesný formát výstupů se na různých systémech liší, a to v závislosti na hardwarové konfiguraci výpočetního systému, verzi operačního systému a jeho konkrétním nastavení.

- Potom se jádro Linuxu pokusí připojit kořenový svazek. Přípojně místo lze nastavit při kompilaci jádra, později pak příkazem **rdev**, případně zavaděčem LILO. Typ souborového systému je detekován automaticky. Jestli připojení souborového systému selže (například proto, že jste při kompilaci jádra systému zapomněli uvést odpovídající ovladač souborového systému), jádro zpanikaří a systém se v tomto kroku zastaví (beztak mu nic jiného ani nezbyvá).

Kořenový svazek se obvykle připojuje pouze pro čtení (to lze nastavit stejným způsobem, jako místo připojení). Díky tomu se může provést kontrola souborového systému při jeho připojování. Není vhodné prověřovat systém souborů, jenž je připojen pro čtení i zápis.

- Poté spustí jádro systému na pozadí **Proces init**, jenž se nachází v adresáři `/sbin`. **Proces init** bude vždy procesem číslo 1 a jeho úkolem jsou různé operace spojené se startem systému. Přesný postup toho, co jádro systému v tomto kroku dělá, závisí na tom, jak je konfigurováno. Více informací uvádí kapitola 9. Jádro systému v této fázi přinejmenším spustí na pozadí některé nezbytné demony.
- **Proces init** pak přepne do víceuživatelského režimu a spustí procesy **getty** pro virtuální konzoly a sériové linky. Proces **getty** je program, který umožňuje uživatelům přihlásit se prostřednictvím virtuální konzoly nebo sériových terminálů do systému. **Proces init** může rovněž spouštět některé další programy, a to podle toho, jak je konfigurován.
- Poté je zavádění systémů ukončeno a systém normálně běží.

Podrobněji o zastavení systému

I při zastavování operačního systému Linux je důležité dodržovat správný postup. Pokud se správná procedura zastavení systému nedodrží, budou souborové systémy pravděpodobně poškozeny a obsah jednotlivých souborů může být promíchán. To proto, že operační systém využívá diskovou vyrovnávací paměť, jež nezapisuje změny na disk ihned, ale v určitých časových intervalech. To sice významně zvyšuje výkon systému, ale následkem toho je, že pokud se z ničeho nic vypne napájení ve chvíli, kdy vyrovnávací paměť obsahuje množství nezapsaných změn, mohou být data na disku nekonzistentní a souborový systém zcela nefunkční, protože se na disk zapsala jenom některá změněná data.

Dalším z argumentů proti tvrdému vypnutí počítače je to, že v systému ve víceuživatelském režimu může běžet hodně programů na pozadí. Vypnutí ze sítě by pak mohlo mít katastrofální důsledky. Tím, že se při zastavení systému dodržuje korektní postup, se zajistí, že všechny procesy běžící na pozadí svá data včas uloží.

Běh systému Linux se správně ukončí příkazem **shutdown**. Zadává se obvykle jedním ze dvou způsobů.

Když jste přihlášení v systému jako jediný uživatel, je potřeba před zadáním příkazu **shutdown** ukončit všechny běžící programy, odhlásit se ze všech virtuálních konzol a přihlásit se na jednu z nich jako superuživatel. Pokud už tak jste přihlášení, je rozumné přepnout se buď do kořenového adresáře nebo do svého domovského adresáře, aby se předešlo problémům při odpojení souborových systémů. Pak můžete zadat příkaz **shutdown -h now**. (Místo parametru `now` můžete zadat symbol plus a nějaké číslo, pak se zastavení systému zpozdí o zadaný počet minut – ve většině případů totiž nejste jediný uživatel systému.)

Druhou alternativou – je-li v systému přihlášeno více uživatelů – je použití příkazu **shutdown -h +time message**, kde *time* je čas v minutách zbývajících do zastavení systému a *message* je stručné sdělení důvodu tohoto opatření.


```
# shutdown -h +10 'Bude instalován nový disk. Systém by  
> měl být opět spuštěn za tři hodiny.'  
#
```

Takto můžete každého uživatele varovat, že systém bude za deset minut zastaven a že bude lepší se odpojit, než ztratit neuložená data. Varování se zobrazí na každém terminálu, na kterém je někdo přihlášený, včetně všech terminálů `xterm` systému X Window:

```
Broadcast message from root (tty0) Wed Aug 2 01:03:25 1995...
```

```
Bude instalován nový disk. Systém by měl být opět spuštěn za tři hodiny.
```

```
The system is going DOWN for system halt in 10 minutes !!
```

Varování se automaticky opakuje několik minut před zastavením systému v kratších a kratších intervalech, až stanovený čas vyprší.

Když se pak po určeném časovém prodlení rozjede procedura skutečného zastavení systému, odpoj se nejdříve všechny souborové systémy (kromě kořenového), uživatelské procesy (je-li někdo stále přihlášen) se ukončí, běžící démoni se zastaví, všechny připojené svazky se odpojí, obrazně řečeno – všechno ustane. Poté `Proces` `init` vypíše zprávu, že lze počítač vypnout. Až pak lze sáhnout na síťový vypínač.

V některých případech (ovšem zřídka u správně nakonfigurovaného systému) není možné zastavit systém korektně. Například když jádro systému zpanikaří, havaruje a nefunguje správně, může být zcela nemožné zadat jakýkoliv další příkaz. Pochopitelně, v takovéto situaci je správné zastavení systému poněkud obtížné. Nezbyvá než doufat, že se neuložené soubory až tak moc nepoškodí a vypnout napájení. Když nejsou potíže až tak vážné (řekněme, že někdo jenom sekerou rozsekl klávesnici vašeho terminálu) a jádro systému i program `update` stále normálně běží, je obvykle dobré pár minut počkat (dát tím programu `update` šanci vyprázdnit vyrovnávací paměti) a potom jednoduše vypnout proud.

Někteří uživatelé rádi používají při zastavení systému příkaz `sync` zadaný třikrát po sobě, pak počkají, než se ukončí diskové vstupně-výstupní operace a vypnou napájení. Neběží-li žádné programy, je tento postup téměř ekvivalentní zadání příkazu `shutdown` s tím rozdílem, že se neodpojí žádný ze souborových systémů, což ale může způsobit problémy s nastavením příznaku odpojení ukončení u souborových systémů `ext2fs`. Proto se metoda trojího zadání příkazu `sync` *nedoporučuje*.

(Pokud vás zajímá, *proč* zrovna třikrát – v raných dobách Unixu se všechny příkazy musely natukat zvlášť, takže než to člověk udělal potřetí, bylo obvykle dost času na to, aby se ukončila většina diskových vstupně-výstupních operací.)

Znovuzavedení systému

Pod znovuzavedením operačního systému se rozumí jeho opakované zavedení, tedy jeho správné zastavení, vypnutí a opětovné zapnutí napájení počítače. Jednodušší cestou je žádost programu **shutdown** o znovuzavedení systému (místo jeho pouhého zastavení), a to použitím parametru **-r**, tedy například zadáním příkazu **shutdown -r now**.

Většina systémů Linux vykonává příkaz **shutdown -r now** i v případě, že se na systémové klávesnici současně zmáčknou klávesy `Ctrl-Alt-Del`. Tato trojkombinace obvykle vyvolá znovuzavedení operačního systému. Reakci na stisk kláves `Ctrl-Alt-Del` lze nastavit, a na víceuživatelském počítači by například bylo lepší před znovuzavedením systému povolit určité časové prodlení. Na-

opak systémy, které jsou fyzicky přístupné komukoliv, by bylo lepší nastavit tak, aby se při zmáčknutí kombinace kláves **Ctrl-Alt-Del** nedělo vůbec nic.

Jednouživatelský režim

Příkaz **shutdown** lze použít k přepnutí systému do jednouživatelského režimu. V něm se do systému nemůže přihlásit nikdo jiný než superuživatel, jenž může používat konzolu systému. Jednouživatelský mód lze s výhodou využít při plnění některých úkolů spojených se správou systému, které nelze dělat, pokud systém běží v normálním (víceuživatelském) režimu.

Záchranné zaváděcí diskety

Občas se stává, že není možné při zapnutí počítače zavést systém z pevného disku. Například tím, že uděláte chybu při nastavování parametrů zaváděče systému LILO, můžete zavinit, že systém Linux nebude možné zavést. V těchto situacích by přišel vhod nějaký jiný způsob zavedení systému, jenž by fungoval vždy (když samozřejmě funguje hardware). Pro počítače PC je takovou alternativou zavádění systému z diskety.

Většina distribucí operačního systému Linux umožňuje vytvořit takzvanou *záchrannou zaváděcí disketu* již při instalaci systému. Doporučujeme to udělat. Avšak některé takovéto záchranné diskety obsahují pouze jádro systému a předpokládá se, že při odstraňování vzniklých problémů budete používat programy uložené na instalačních médiích distribuce systému. Někdy ale tyto programy nestačí. Například v případě, že budete muset obnovit některé soubory ze záloh, jež jste dělali programem, který není na instalačních discích distribuce systému.

Proto by si správce měl vytvořit vlastní zaváděcí diskety, přizpůsobené konkrétním potřebám. Pokyny jak na to jsou obsaženy v příručce *Bootdisk HOWTO* Grahama Chapmana. Musíte mít přirozeně neustále na paměti, abyste měli záchranné zaváděcí diskety stále aktuální.

Disketovou mechaniku, na níž je připojen kořenový souborový systém, nelze použít k ničemu jinému. To může být nevýhodné v případě, že máte jen jedinou mechaniku. Pokud ale máte dostatek paměti, můžete vytvořit disketu tak, aby se kořenový souborový systém vytvořil v ramdisku. Pak budete moci disketovou mechaniku využít k libovolným dalším činnostem.

Disketovou mechaniku, která se využívá pro připojení superuživatelské zaváděcí diskety, nebudete moci použít k ničemu jinému. Tento problém může být obzvláště nepříjemný v případě, že máte jenom jednu disketovou mechaniku. Když ale máte dostatek paměti, můžete nastavit zavádění z diskety tak, aby se obsah tohoto superuživatelského zaváděcího disku načítal do virtuálního ramdisku (je proto nutné zvláště nakonfigurovat jádro systému na zaváděcí disketě). Když se podaří načíst superuživatelskou zaváděcí disketu na ramdisk, lze disketovou mechaniku využít pro připojení jiných disket.

Proces `init`

Uno on numero yksi

Tato kapitola popisuje **Proces `init`**, jenž je vždy prvním uživatelským procesem, který spouští jádro systému. **Proces `init`** má mnoho důležitých povinností. Spouští například program **getty** umožňující uživatelům přihlásit se do systému, implementuje úroveň běhu systému, stará se o osiřelé procesy a podobně. V této kapitole bude vysvětleno, jak se **Proces `init`** konfiguruje a jak se zavádí různé úrovně běhu systému.

Proces `init` přichází první

Proces `init` je jedním z programů, jež jsou sice absolutně nezbytné k tomu, aby operační systém Linux fungoval, ale kterým obvykle nemusíte věnovat přílišnou pozornost. Součástí každé dobré distribuce systému je i předem nastavená konfigurace **Procesu `init`**, která vyhovuje většině systémů. Správce pak už obvykle nemusí kolem **Procesu `init`** nic dělat. O **Proces `init`** se většinou staráte jenom pokud připojujete nové sériové terminály, modemy pro příchozí volání (takzvané *dial-in* modemy, nikoliv tedy modemy, pomocí kterých se budete připojovat do jiných systémů, to jsou *dial-out* modemy) a když potřebujete změnit implicitní úroveň běhu systému.

Když se zavede jádro systému (načte se do paměti, spustí se, inicializuje ovladače zařízení, datové struktury a podobně), ukončí svou roli v proceduře zavádění operačního systému tím, že spustí první program uživatelské úrovně – **Proces `init`**. Takže **Proces `init`** je vždy prvním spuštěným procesem, má tedy vždy číslo procesu 1.

Jádro systému hledá z historických důvodů **Proces `init`** na několika místech. Jeho správné umístění v systému Linux nicméně je `/sbin/init`. Nenažde-li jádro **Proces `init`**, pokusí se spustit program `/bin/sh` a pokud neuspěje, skončí neúspěšně i celá procedura startu systému.

Když **Proces `init`** nastartuje, dokončí proces zavedení systému tím, že se provede několik administrativních úkolů, například kontrola souborových systémů, úklid v adresáři `/tmp`, start různých služeb a spuštění procesu **getty** pro každý terminál nebo virtuální konzolu, prostřednictvím nichž se uživatelé mohou přihlašovat do systému. (Viz kapitola 10.)

Po správném zavedení systému **Proces `init`** po každém odhlášení uživatele restartuje procesy **getty** pro příslušný terminál. Umožní tím další přihlášení jiných uživatelů. **Proces `init`** si také osvojuje všechny osiřelé procesy. Když některý z procesů spustí další proces (svého potomka) a později ukončí svou činnost dřív než potomek, vzniká sirotek, který se ihned stává potomkem **Procesu `init`**. Adopce sirotek má význam především z různých technických důvodů, je ale dobré o ní vědět, protože je pak snadnější pochopit význam položek seznamu procesů a grafů hierarchického stromu běžících procesů³².

³² Samotný proces **init** zaniknout nemůže. Nelze jej zabít ani signálem SIGKILL.

Správce systému má na výběr několik verzí programu **Proces init**. Většina distribucí operačního systému Linux používá program **sysvinit** (autorem programu je Miquel van Smoorenburg), jehož předlohou je **Proces init** pro Unix System V. Unix verze BSD používá odlišný **Proces init**. Primárním rozdílem mezi uvedenými verzemi programů jsou úrovně běhu systému. Unix System V je implementuje, kdežto verze BSD nikoliv (alespoň v klasické verzi). Tento rozdíl není podstatný, a tak se podíváme pouze na program **sysvinit**.

Konfigurace Procesu init pro spouštění programu **getty** – soubor **/etc/inittab**

Když **Proces init** startuje, načítá konfigurační soubor **/etc/inittab**. Když pak systém Linux běží, **Proces init** tento konfigurační soubor opakovaně načítá pokaždé, když přijme signál HUP³³. Tato vlastnost umožňuje měnit konfiguraci programu **Proces init** a zajistit, aby se takováto změna projevila i bez toho, že by bylo nutné znovu zavést systém.

Soubor **/etc/inittab** je trochu složitější. Začneme tedy s jednoduchým příkladem konfigurace programu **getty**. Jednotlivé řádky souboru **/etc/inittab** sestávají ze čtyř polí oddělených dvojtečkou:

```
id:úrovně_běhu:akce:proces
```

Uvedené položky budou popsány níže. Soubor **/etc/inittab** může kromě řádkových záznamů obsahovat i prázdné řádky a řádky začínající znakem **#**. Ty **Proces init** ignoruje.

id První položka identifikuje každý z řádků konfiguračního souboru. U řádků procesů **getty** se tak blíže specifikuje terminál, který daný proces obsluhuje (rozlišuje se číslem následujícím za příslušným názvem speciálního souboru **/dev/tty**). V řádcích pro ostatní procesy nemá toto pole žádný význam (kromě jeho omezení v délce), avšak mělo by být v celém souboru jedinečné.

úrovně_běhu Úroveň běhu systému, které připadají pro daný řádek (proces) v úvahu. Úrovně se zadávají jako číslice bez oddělovače. Jednotlivé úrovně běhu systému budou popsány v následujícím odstavci.

akce Akce, jež se má provést, například **respawn** (opakovaně spustí příkaz, jenž je uveden v dalším poli pokaždé, když je z různých důvodů ukončen), nebo **once** (spustí daný příkaz jenom jednou).

proces Příkaz, který se má spustit.

Chcete-li spustit program **getty** pro první virtuální terminál (**/dev/tty1**) ve všech běžných více-uživatelských úrovních běhu (2–5), vložte do souboru **/etc/inittab** tento řádek:

```
1:2345:respawn:/sbin/getty 9600 tty1
```

První pole identifikuje řádek pro zařízení **/dev/tty1**. Druhá položka určuje, že proces uvedený v posledním poli lze spouštět na úrovni běhu systému číslo 2, 3, 4 a 5. Třetí pole znamená, že tento příkaz by měl být vždy opakovaně spuštěn poté, co se ukončí (aby se po odhlášení uživatele mohl přihlásit kdokoliv jiný). V posledním poli je příkaz, který spouští proces **getty** pro první virtuální terminál³⁴.

Když budete potřebovat přidat do systému další terminály nebo modemové linky pro příchozí volání, měli byste rozšířit soubor **/etc/inittab** o další řádky, vždy jeden pro každý terminál, respektive modemovou linku. Více informací najdete v manuálových stránkách **init**, **inittab** a **getty**.

³³ Například příkazem **kill -HUP 1** jako root.

³⁴ Různé verze programu **getty** se spouštějí různě. Podívejte se na příslušnou manuálovou stránku a ověřte si, že čtete správnou manuálovou stránku.

Nespustí-li se úspěšně příkaz uvedený v souboru `/etc/inittab` a je-li v konfiguraci **Procesu init** nastavený jeho restart (akce `respawn`), bude proces zabírat značnou část systémových zdrojů. **Proces init** totiž požadovaný proces spustí, ten se neprovede úspěšně a ukončí se, **Proces init** jej opakovaně spustí, proces se ukončí, **Proces init** jej spustí, proces se ukončí a tak dál, až donekonečna. Této situaci se předchází tím, že si **Proces init** vede záznamy o tom, jak často se pokoušel určitý příkaz spustit. Je-li frekvence opakovaných pokusů o spuštění procesu příliš vysoká, **Proces init** před dalším pokusem o provedení příkazu vyčká pět minut.

Úrovně běhu systému

Úrovně běhu systému se rozumí určitý stav Procesu `init` i celého systému. Tento stav určuje, které ze služeb se poskytují. Jednotlivé úrovně se rozlišují čísly, uvedenými v tabulce 8.1. Pokud jde o uživatelsky definované úrovně (2 až 5), neexistují obecně platná pravidla pro jejich používání. Někteří správci systémů pomocí těchto úrovní určují, které subsystémy se spustí, zdali například poběží X, jestli bude systém připojený k síti a podobně. Jiní dávají přednost inicializaci všech subsystémů na všech uživatelsky definovaných úrovních, popřípadě některé ze subsystémů spouští a zastavují samostatně bez toho, že by se měnily úrovně běhu systému. To proto, že počet úrovní je poměrně malý a řízení konfigurace takovýchto systémů pomocí jednotlivých uživatelsky definovaných úrovní běhu systému je tedy příliš hrubé. Správce systému se v této otázce musí rozhodnout sám, avšak nejjednodušší bude řídit se způsobem, jenž implementuje distribuce, ze které byl systém Linux instalován.

0	Zastavení systému.
1	Jednoúživatelský režim (pro administraci systému).
2-5	Běžný provoz (definováno uživatelem).
6	Znovuzavedení systému.

Tabulka 8.1 – Čísla úrovní běhu

Úrovně běhu systému se konfigurují v souboru `/etc/inittab` řádkem podobným tomuto:

```
l2:2:wait:/etc/init.d/rc 2
```

V prvním poli je uvedeno libovolné návěští, druhé pole znamená, že tento záznam platí pro úroveň běhu systému číslo 2. Třetí položka (pole `wait`) říká **Procesu init**, aby spustil příkaz uvedený ve čtvrtém poli jenom jednou, a to při startu dané úrovně běhu systému a pak vyčkal, než se příkaz provede. Samotný příkaz `/etc/init.d/rc` pak spustí všechny procesy a příkazy, které jsou potřebné pro spuštění a ukončení služeb, jimiž se implementuje úroveň běhu číslo 2.

Všechnu dřinu spojenou s nastavováním určité úrovně běhu dělá samotný příkaz uvedený ve čtvrtém poli záznamu. Spouští služby, které zatím neběží, a pozastaví ty, které by na nové úrovni běhu již neměly být poskytovány. Záleží na konkrétní distribuci operačního systému Linux, který z příkazů bude v posledním políčku souboru `/etc/inittab` přesně uveden a které úrovně běhu budou v této konfiguraci implementovány.

Když proces `init` startuje, hledá ten řádek v souboru `/etc/inittab`, jenž specifikuje implicitní úroveň běhu systému:

```
id:2:initdefault:
```

`Proces init` lze také požádat o to, aby se spustil v jiné než běžné úrovni běhu, a to tak, že předáte jádru systému řádkový parametr `single` nebo `emergency`. Parametry lze jádru předat například programem `LILO`. Tímto způsobem spustíte systém na úrovni 1.

Když už systém běží, lze změnit aktuální úroveň běhu příkazem `telinit`. V případě, že se úroveň běhu systému mění, `Proces init` spouští ten příkaz v souboru `/etc/inittab`, jenž odpovídá nové úrovni běhu systému.

Zvláštní konfigurace v souboru `/etc/inittab`

Soubor `/etc/inittab` má některé speciální funkce, jež umožňují **Procesu init** reagovat i na některé zvláštní situace. Tyto speciální funkce definují zvláštní klíčová slova ve třetím poli záznamu konfiguračního souboru. Některé příklady:

<code>powerwait</code>	Umožní Procesu init v případě výpadku napájení zastavit systém. Předpokládá se, že systém používá záložní zdroj UPS a software, jenž sleduje UPS a informuje Proces init o případném výpadku napájení.
<code>ctrlaltdel</code>	Nařizuje Procesu init znovu zavést systém, když uživatel současně zmáčkne klávesy <code><Control>-<Alt>-<Delete></code> . Uvědomte si, že správce systému může reakci na tuto kombinaci nastavit tak, že se místo rebootu provede nějaká jiná akce, že se například – zvláště když má k systému přístup širší veřejnost – tato klávesová zkratka ignoruje. (Nebo se spustí program nethack .)
<code>sysinit</code>	Příkaz spouštěný při startu systému. Typicky se takto zajistí například smazání adresáře <code>/tmp</code> .

Výše uvedený seznam klíčových slov není úplný. Další možnosti i podrobnosti týkající se těch, o kterých se zmiňujeme, uvádí manuálová stránka souboru `inittab`.

Zavádění systému v jednouživatelském režimu

Důležitou úrovní běhu systému je takzvaný jednouživatelský režim (úroveň běhu číslo 1), v němž může počítač používat pouze správce systému. V tomto režimu běží jenom minimum systémových služeb (včetně možnosti přihlášení do systému). Jednouživatelský režim je nutný pro některé úlohy spojené s údržbou systému³⁵. Například kontrola konzistence svazku `/usr` programem **fsck** vyžaduje, aby byla disková oblast se souborovým systémem odpojená. Toho ale nelze dosáhnout, pokud nejsou ukončeny téměř všechny systémové služby.

Běžící systém lze přepnout do jednouživatelského režimu příkazem **telinit** a požadavkem na přechod do úrovně běhu 1. Při zavádění systému lze do jednouživatelského režimu přejít zadáním parametru `single` nebo `emergency` na příkazové řádce jádra systému. Jádro předá parametry příkazové řádce **Procesu init**. **Proces init** podle tohoto parametru pozná, že nemá použít implicitní úroveň běhu. (Způsob, kterým se zadává parametr příkazové řádky jádra systému, je podmíněn způsobem, jakým se zavádí operační systém.)

Někdy je potřeba zavést systém v jednouživatelském režimu například proto, aby bylo možné ručně spustit program **fsck** dřív, než se systém pokusí připojit poškozený systém souborů `/usr`, nebo se s ním pokusí jiným způsobem manipulovat. Jakékoliv aktivity na defektním svazku jej s největší pravděpodobností poškodí ještě více, proto by se měla kontrola programem **fsck** udělat co nejdříve.

³⁵ Rozhodně neslouží ke hraní **nethack**.

Zaváděcí skripty, které spouští **Proces init**, automaticky přechází do jednouživatelského režimu pokaždé, když automatická kontrola programu **fsck** při zavádění systému neproběhne úspěšně. Pokouší se tak zabránit systému použít souborový systém, jenž je poškozený natolik, že jej nelze automaticky opravit zmiňovaným programem **fsck**. Takovéto poškození svazku je relativně málo frekventované a jeho příčinou bude pravděpodobně mechanické poškození pevného disku, případně nějaká chyba v experimentální verzi jádra systému. Bude ale lepší, když budete jako správci systému připraveni i na tuto situaci.

Správně nakonfigurovaný systém se před spuštěním příkazového interpretu v jednouživatelském režimu zeptá na přístupové heslo superuživatele. Je to důležité bezpečnostní opatření, protože jinak by bylo možné jednoduše zadat vhodný parametr příkazové řádky zaváděcího systému LILO a dostat se tak k systému s oprávněním superuživatele. (Takto nastavený systém se samozřejmě nezavede, když bude důsledkem defektů na systémovém svazku soubor `/etc/passwd` poškozený. Pro tento případ je dobré mít někde po ruce zaváděcí diskety.)

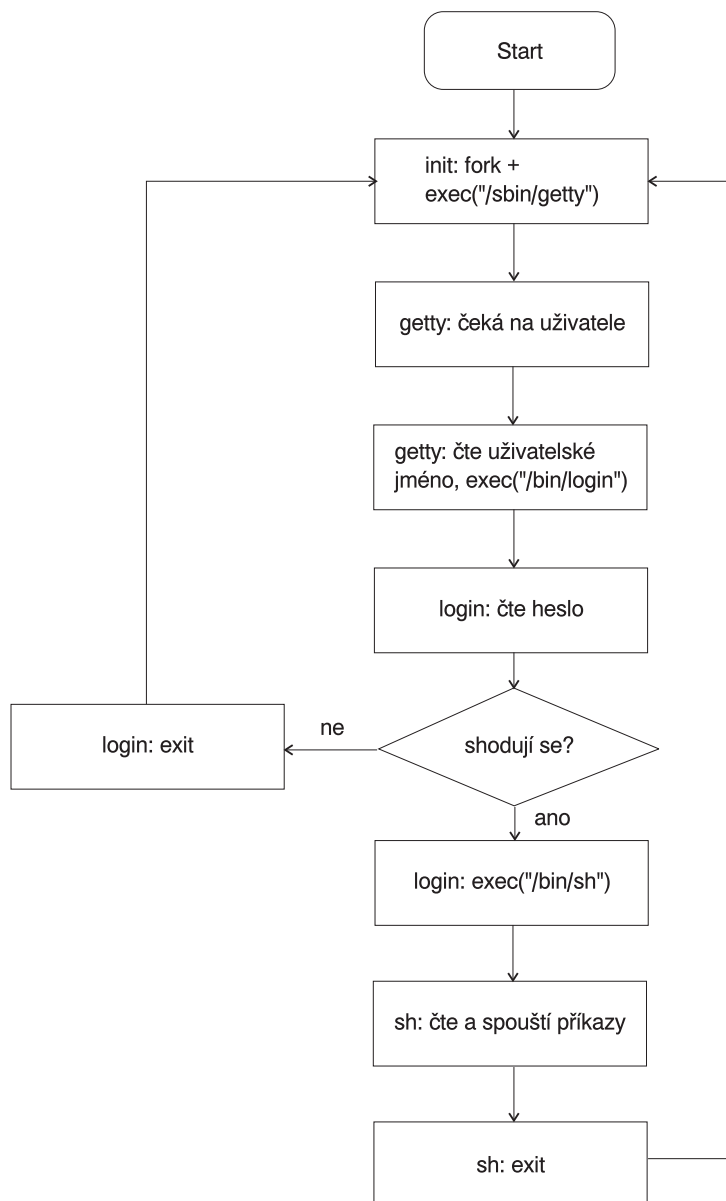
Přihlašování a odhlašování

*Nestojím o to být členem klubu,
který přijímá lidi jako jsem já.
(Groucho Marx)*

Tato část knihy popisuje, co se v systému děje poté, když se uživatel přihlásí nebo odhlásí. Dále budou detailněji popsány různé interakce některých procesů běžících na pozadí, při zahajování a ukončování sezení používané logovací soubory, konfigurační soubory a další.

Přihlašování přes terminály

Na obrázku 9.1 je graficky zobrazen algoritmus přihlášení uživatele do systému přes terminál. V prvním kroku si **Proces init** ověří, zda běží program **getty** pro dané terminálové spojení (nebo konzolu). Program **getty** sleduje terminál a čeká na uživatele, jenž by mu sdělil, že se chce přihlásit do systému (obvykle tím, že stiskne některou klávesu na klávesnici terminálu). Když proces **getty** zjistí, že uživatel něco napsal na klávesnici, vypíše na obrazovku uvítací zprávu. Ta je uložena v souboru `/etc/issue`. Pak vyzve uživatele, aby zadal své uživatelské jméno a nakonec spustí program **login**. Program **login** dostane zadané uživatelské jméno jako parametr a následně vyzve uživatele, aby zadal přístupové heslo. Je-li heslo zadáno správně, program **login** spustí příkazový interpret vybraný podle nastavení konfigurace pro přihlášeného uživatele. V opačném případě se program **login** jednoduše ukončí, a tím se ukončí i celý proces přihlašování (většinou až poté, co uživatel dostane další možnost zadat správné uživatelské jméno a přístupové heslo). **Proces init** rozpozná, že byla procedura přihlašování ukončena a spustí pro daný terminál novou instanci programu **getty**.

Obrázek 9.1 – Přihlášení přes terminál. Interakce programu **Proces init**, **getty**, **login** a shellu

Je důležité si uvědomit, že jediným novým procesem je ten, jenž vytvoří **Proces init** (použitím systémového volání `fork`). Procesy **getty** a **login** nahrazují právě tento nový proces (systémovým voláním `exec`).

V případě přihlašování po sériových linkách se pro sledování aktivity uživatelů používá zvláštní program proto, že někdy může být (a tradičně bývá) poměrně složité zjistit, kdy je terminál po ne-

činnosti opět aktivní. Program **getty** se rovněž přizpůsobuje přenosové rychlosti a dalším nastavením konkrétního spojení. Takovéto změny parametrů připojení jsou obzvlášť důležité v případě, že systém odpovídá na přichozí modemové žádosti o připojení, kdy se přenosové parametry běžně mění případ od případu.

V současnosti se používá několik různých verzí programů **getty** a **Proces initt**. Mají samozřejmě své výhody i nevýhody. Je dobré si přečíst dokumentaci k verzím, které jsou součástí vašeho systému, ale rozhodně neuškodí ani informace o jiných verzích. Další dostupné verze programu lze vyhledat pomocí „Mapy programového vybavení pro Linux“ (The Linux Software Map). V případě, že nemusíte obsluhovat přichozí volání se žádostmi o přihlášení, nebudete se pravděpodobně muset programem **getty** zabývat, avšak podrobnější informace o programu **Proces initt** pro vás budou i nadále důležité.

Přihlášení prostřednictvím sítě

Dva počítače, které jsou zapojeny v jedné síti, jsou obvykle propojeny jediným fyzickým kabelem. Když spolu stanice prostřednictvím sítě komunikují, programy, které běží na každé z nich a podílejí se na vzájemné komunikaci, jsou propojeny *virtuálními spojeními*, tedy jakousi sadou imaginárních kabelů. Když spolu aplikace na obou koncích virtuálního spojení komunikují, mají pro sebe vyhrazenou vlastní „linku“. Protože tato linka není skutečná, pouze imaginární, mohou operační systémy na obou počítačích vytvořit i několik virtuálních spojení sdílejících tutéž fyzickou linku. Takto spolu může s využitím jediného kabelu komunikovat několik programů bez toho, že by o ostatních spojeních věděly, nebo se o ně nějakým jiným způsobem staraly. Stejně fyzické médium může být sdíleno i několika počítači. Když pak existuje virtuální spojení mezi dvěma stanicemi, další počítače, které se komunikace neúčastní a sdílí tutéž fyzickou linku, toto spojení ignorují.

Toto byl komplikovaný a možná až příliš odtažitý popis reality. Měl by ale stačit k pochopení důležitého rozdílu mezi přihlášením prostřednictvím sítě a normálním přihlášením přes terminál. Virtuální spojení se vytvoří v případě, že existují dva programy na různých stanicích a přejí si spolu komunikovat. Vzhledem k tomu, že je principiálně možné připojit se z kteréhokoliv počítače v síti na kterýkoliv jiný, existuje velké množství potenciálních virtuálních spojení. Díky tomu není praktické spouštět proces **getty** pro každé potenciální síťové přihlášení do systému.

Proto také existuje jediný proces **inetd** (odpovídající procesu **getty**), který obsluhuje *všechna* síťová připojení. V případě, že proces **inetd** zaregistruje žádost o připojení ze sítě (tedy zaregistruje navázání nového virtuálního spojení s některým jiným počítačem zapojeným v síti), spustí nový proces obsluhující toto jediné přihlášení. Původní proces je nadále aktivní a dále čeká na nové požadavky o připojení.

Aby to nebylo až tak jednoduché, existuje pro připojení ze sítě víc komunikačních protokolů. Dva nejvýznamnější jsou **telnet** a **rlogin**. Kromě připojení do systému existuje i mnoho dalších druhů virtuálních spojení, která lze mezi počítači v síti navázat (síťové služby FTP, Gopher, HTTP a další). Bylo by neefektivní mít zvláštní proces, jenž by sledoval žádosti o navázání spojení pro každý typ připojení (službu). Místo toho existuje jediný proces, který umí rozeznat typ spojení a spustit správný program, jenž pak poskytuje odpovídající službu. Tímto procesem je právě proces **inetd**. Podrobnější informace uvádí *Příručka správce sítě*.

Co dělá program login

Program **login** se stará o autentizaci uživatele (kontroluje, zda bylo zadáno správné uživatelské jméno a přístupové heslo) a počáteční nastavení uživatelského prostředí nastavením oprávnění pro sériovou linku a spuštěním interpretu příkazů.

Částí procedury úvodního nastavení uživatelského prostředí je i vypsání obsahu souboru `/etc/motd` (zkratka pro „message of the day“ – zprávu pro tento den) a kontrola nově příchozí elektronické pošty. Tyto kroky lze zakázat vytvořením souboru nazvaného `.hushlogin` v domovském adresáři uživatele.

Existuje-li soubor `/etc/nologin`, jsou přihlášení do systému zakázána. Tento soubor je typicky vytvářen příkazem **shutdown** nebo příbuznými programy. Program **login** kontroluje, jestli tento soubor existuje, a v případě, že je tomu tak, odmítne akceptovat přihlášení a předtím, než se definitivně ukončí, vypíše obsah tohoto souboru na terminál.

Program **login** rovněž zapisuje všechny neúspěšné pokusy o přihlášení do systémového logu (pomocí programu **syslog**). Rovněž zaznamenává úspěšné i neúspěšné pokusy o přihlášení superuživatelů. Oba druhy záznamů jsou užitečné při pátrání po případných „vetřelcích“.

Momentálně přihlášení uživatelé jsou zapsáni v seznamu `/var/run/utmp`. Tento soubor je platný jenom do dalšího znovuzavedení nebo zastavení systému, protože v průběhu zavádění systému se jeho obsah vymaže. Jinak jsou v souboru `/var/run/utmp` kromě seznamu všech přihlášených uživatelů a používaných terminálů (nebo síťových spojení) uvedeny i další užitečné informace. Příkazy **who**, **w** a další podobné se dívají právě do souboru `/var/run/utmp` a zjišťují, kdo je k systému připojený.

Všechna úspěšná přihlášení jsou zaznamenána do souboru `/var/log/wtmp`. Tento soubor se může bez omezení zvětšovat, proto je potřeba jej pravidelně mazat (například po týdnu) zadáním úkolu démonu **cron**³⁶. Soubor `wtmp` lze procházet příkazem **last**.

Oba soubory `utmp` i `wtmp` mají binární formát (viz manuálová stránka **utmp**), takže je nelze prohlížet bez speciálních programů.

X a xdm

X implementují přihlášení prostřednictvím procesu **xdm**; viz též **xterm -ls**.

Řízení přístupu

Databáze uživatelů je tradičně uložena v souboru `/etc/passwd`. Některé systémy používají takzvaná *stínová hesla*. Přesouvají uživatelská přístupová hesla ze souboru `/etc/passwd` do souboru `/etc/shadow`. Síť s velkým počtem počítačů, ve kterých se informace o uživatelských účtech sdílí pomocí systému NIS nebo nějakou jinou metodou, mohou databázi uživatelů automaticky kopírovat z jediného centrálního počítače na všechny ostatní stanice.

Databáze uživatelů obsahuje nejenom hesla, ale i některé další informace o uživateli, například jejich skutečná jména, domovské adresáře a interprety příkazů, jež se implicitně spouští po přihlášení. Je potřeba, aby byly tyto informace o uživateli v systému obecně dostupné a aby si je mohl každý přečíst. Kvůli tomu se heslo ukládá v zakódovaném tvaru. Má to ale jeden háček. Kdokoliv, kdo má přístup k databázi uživatelů, může s pomocí různých kryptografických metod zkusit hesla uhodnout i bez toho, že by se musel přihlásit k hostitelskému počítači. Systém stínových hesel se snaží zamezit možnosti prolomení přístupových hesel tím, že se přesouvají do jiného sou-

³⁶ Dobré distribuce to dělají samy.

boru, jenž je přístupný pouze superuživateli (hesla se i tak ukládají v zakódovaném tvaru). Avšak s pozdější instalací systému stínových hesel na systému, který jej nepodporuje, mohou vznikat různé potíže.

Ať tak nebo onak, z bezpečnostních důvodů je důležité pravidelně ověřovat, jestli jsou všechna v systému používaná přístupová hesla netriviální, tedy taková, aby nebylo lehké je uhodnout. Lze použít například program **crack**, jenž zkouší hesla v `/etc/passwd` dekodovat. Heslo, které se mu podaří uhodnout, nelze podle výše uvedeného považovat za spolehlivé. Program **crack** mohou samozřejmě zneužít i případní vetřelci, ale správci systému může jeho pravidelné používání pomoci preventivně omezit výběr nevhodných přístupových hesel. K volbě netriviálního přístupového hesla lze uživatele donutit i programem **passwd**. To je metoda, která je efektivnější především z hlediska zatížení procesoru, protože zpětná analýza zašifrovaných hesel programem **crack** je výpočetně o hodně náročnější.

Databáze skupin uživatelů je uložena v souboru `/etc/group`, u systémů se stínovými hesly případně v souboru `/etc/gshadow`.

Uživatel `root` se obvykle nemůže přihlásit z kteréhokoliv terminálu nebo počítače v síti, pouze z terminálu uvedeného v seznamu `/etc/securetty`. Pak je nutné mít k některému z těchto terminálů fyzický přístup. Avšak takovéto bezpečnostní opatření nelze považovat za dostatečné, protože je možné přihlásit se z kteréhokoliv jiného terminálu jako běžný uživatel a pro změnu uživatelských oprávnění použít příkaz **su**.

Spouštění interpretu příkazů

Při startu každý příkazový interpret automaticky spouští jeden či více předem určených souborů. Různé interprety spouští různé konfigurační soubory. Podrobnější informace najdete v dokumentaci k jednotlivým typům interpretů.

Většina příkazových interpretů nejdříve spustí některý globální soubor, například interpret Bourne shell (`/bin/sh`) a jeho klony spouští soubor `/etc/profile`, až poté spustí soubor `.profile`, jenž je uložen v uživatelské domovské adresáři. Soubor `/etc/profile` umožňuje správci systému nastavit běžné, implicitní uživatelské prostředí, například nastavením proměnné `PATH`, tak, aby zahrnovalo kromě obvyklých i lokální adresáře s příkazy. Soubor `.profile` zase umožňuje každému z uživatelů upravit si předem nastavené běžné prostředí podle svého vlastního vkusu.

Správa uživatelských účtů

*Jaký je rozdíl mezi správcem systému a překupníkem drog?
Žádný, oba měří své prostředky v kilech a oba mají své klienty.
(Starý a otrělý počítačový vtip)*

Tato kapitola popisuje způsob vytváření nových uživatelských účtů, změny vlastností těchto účtů a způsoby jejich odstraňování. Různé distribuce systému Linux používají pro tyto úkoly různé nástroje.

Co je to účet?

Používá-li počítač více lidí, je obvykle nutné mezi jednotlivými uživateli rozlišovat. Například proto, aby jejich osobní soubory a data byly osobními v pravém smyslu slova. Identifikace uživatele je ale důležitá i v případě, že systém využívá v jednom okamžiku pouze jedna osoba, což se týká převážné většiny mikropočítačů³⁷. Proto má každý uživatel systému přiděleno jednoznačné uživatelské jméno, které zadává při každém přihlášení.

Avšak pojem „účet“ je poněkud širší a zahrnuje – kromě uživatelského jména – i některé další informace o uživateli. Pojmem *uživatelský účet* se označují všechny soubory, zdroje a informace, jež se vztahují k danému uživateli. Běžně se termín „účet“ spojuje s bankovním sektorem. V komerčním systému se kolem každého účtu skutečně točí nějaké peníze. Ty mohou z účtu mizet různou rychlostí, podle toho, jak moc uživatel systém zatěžuje. Tak například diskový prostor lze ohodnotit cenou za megabajt uložených dat a den, čas procesoru může mít určitou cenu za sekundu využití a podobně.

Vytváření uživatelských účtů

Samotné jádro systému Linux považuje uživatele systému za pouhé číslo. Každého uživatele lze totiž identifikovat podle jednoznačného celého čísla, takzvaného *identifikačního čísla uživatele* (anglicky *user ID*, zkráceně *UID*). Je tomu tak proto, že počítač umí zpracovat čísla rychleji a jednodušeji než jména v textové formě. Jména v textové podobě (*uživatelská jména*) se udržují ve zvláštní databázi mimo vlastní jádro. Tato databáze obsahuje též další informace o uživateli systému.

³⁷ Bylo by docela hloupé, kdyby si má sestra četla mé milostné dopisy.

Když potřebujete vytvořit nový uživatelský účet, musíte přidat informace o novém uživateli do této uživatelské databáze a vytvořit pro něj vlastní domovský adresář. Kromě toho by měl každý nový uživatel absolvovat školení. Je též vhodné nastavit pro nové uživatele přiměřené počáteční nastavení prostředí.

Většina distribucí systému Linux se dodává s programy pro vytváření uživatelských účtů. Správce má dokonce k dispozici hned několik takovýchto programů. Dvě varianty, jejichž uživatelským rozhraním je příkazová řádka, jsou programy **adduser** a **useradd**. Existují i nástroje s grafickým uživatelským rozhraním. Ať už se jako správce systému rozhodnete pro kterýkoliv z programů, oceníte jejich hlavní přínos, tedy to, že omezují manuální práci s nastavováním na minimum, či dokonce úplně. I když na vás při administraci uživatelských účtů čeká mnoho dost spletitých detailů, díky těmto nástrojům vypadá jednoduše. Postup při „ručním“ zakládání nových uživatelských účtů uvádí odstavec *Manuální vytváření účtů*.

Soubor `/etc/passwd` a další informační soubory

Základní databází uživatelů v systému Unix je textový soubor `/etc/passwd` (označovaný jako *password file*), v němž jsou uvedena platná uživatelská jména a další k nim přidružené informace. Každému uživateli odpovídá v souboru jeden záznam – řádek, který je rozdělen na sedm polí, jejichž oddělovačem je dvojtečka. Význam jednotlivých položek je následující:

- Uživatelské jméno.
- Heslo v zakódované podobě.
- Identifikační číslo uživatele.
- Identifikační číslo skupiny.
- Skutečné jméno uživatele, případně popis účtu.
- Domovský adresář.
- Příkazový interpret (nebo program), který se spustí po přihlášení.

Formát jednotlivých políček je podrobněji popsán v manuálové stránce souboru `passwd`.

Každý uživatel systému má k souboru `/etc/passwd` přístup (může jej číst). Může tedy například zjistit přihlašovací jména ostatních uživatelů. To ale znamená, že jsou všem přístupná i hesla ostatních uživatelů (druhé pole každého záznamu). Hesla uložená v souboru `/etc/passwd` jsou zakódovaná, takže teoreticky nevzniká žádný problém. Avšak použitý kódovací algoritmus lze prolomit, zvlášť je-li zvolené heslo jednoduché (například krátké slovo, jež lze najít v nějakém slovníku, jméno nebo příjmení uživatele a podobně). Proto z hlediska bezpečnosti není dobré mít hesla uložená přímo v souboru `/etc/passwd`.

Řada systémů Linux používá systém takzvaných *stínových hesel*. Jde o alternativní způsob uložení uživatelských přístupových hesel, jež se zašifrovaná ukládají do jiného souboru (`/etc/shadow`), který může číst pouze superuživatel. Soubor `/etc/passwd` pak obsahuje v druhém poli pouze speciální znak. Programy, které si potřebují ověřit totožnost uživatele a mají propůjčená přístupová práva vlastníka souboru (pomocí volání jádra `setuid`), mohou soubor `/etc/shadow` číst. Běžné programy, které používají pouze některé z dalších položek souboru `/etc/passwd`, přístup k heslům uživatelů systému nemají³⁸.

Výběr čísel uživatelského ID a ID skupiny

Ve většině systémů nezáleží na tom, jaké jsou hodnoty UID a GID. Když ale používáte síťový souborový systém NFS, musíte mít stejná UID a GID na všech systémech v síti. To proto, že i systém

³⁸ Ano, znamená to tedy, že soubor hesel obsahuje kdeco, kromě hesel. Půvab pokroku...

NFS identifikuje uživatele podle hodnoty UID. Jestliže systém NFS nepoužíváte, můžete vybírat identifikační čísla uživatele a skupiny podle automatického návrhu některého z nástrojů pro správu uživatelských účtů.

Když v síti využíváte NFS, budete si muset zvolit některý z mechanismů synchronizace informací o uživatelských účtech. Jednou z možností je systém NIS – Network Information Service.

Měli byste se také vyvarovat opakovaného přidělování stejných uživatelských čísel (i textových uživatelských jmen), protože nový vlastník UID (případně uživatelského jména) by tak mohl mít přístup k souborům bývalého vlastníka, k jeho elektronické poště a dalším informacím.

Nastavení uživatelského prostředí: adresář /etc/skel

Když jste již pro nového uživatele vytvořili vlastní domovský adresář, můžete nastavit vlastnosti uživatelského prostředí tak, že do domovského adresáře nového uživatele nakopírujete některé soubory z adresáře /etc/skel. Správce systému totiž může v adresáři /etc/skel vytvořit konfigurační soubory, jež novým uživatelům vytvoří příjemné základní uživatelské prostředí. Administrátor může například vytvořit soubor /etc/skel/.profile, v němž lze nastavením proměnné prostředí EDITOR vybrat některý z textových editorů, jenž by měl pro méně zkušené uživatele přátelské ovládání.

Avšak obvykle se doporučuje mít v adresáři /etc/skel co nejméně souborů, protože by jinak bylo téměř nemožné upravit na větších víceuživatelských systémech při každé změně konfigurační soubory v již existujících uživatelských adresářích. Když se například změní název onoho uživatelsky příjemného editoru, všichni současní uživatelé si musí upravit svůj vlastní soubor .profile. Správce systému by se to mohl pokusit udělat automaticky, například pomocí skriptu, ale takovéto akce téměř pravidelně končí tak, že se nechtěně přepíše či poškodí nějaký jiný soubor.

Vždy když to situace dovolí, je lepší nastavovat globální konfigurace v globálních souborech, jako je /etc/profile. Pak lze nastavení pohodlně upravovat bez toho, že by se muselo měnit vlastní nastavení jednotlivých uživatelů systému.

Manuální vytváření účtů

Nový uživatelský účet lze vytvořit ručně tímto postupem:

- Upravte soubor /etc/passwd příkazem **vipw** tak, že do souboru hesel přidáte nový řádek pro nový uživatelský účet. Je nutné dodržovat správnou syntaxi. *Není vhodné upravovat tento soubor přímo běžným editorem!* Program **vipw** soubor /etc/passwd uzamkne, takže jej ostatní programy nemohou změnit. Do pole pro heslo vložte znak *, takže zatím nebude možné se prostřednictvím tohoto účtu do systému přihlásit.
- Je-li třeba vytvořit i novou pracovní skupinu, upravte soubor /etc/group rovněž programem **vipw**.
- Příkazem **mkdir** pro nového uživatele vytvoříte domovský adresář.
- Do nově vytvořeného domovského adresáře nakopírujte konfigurační soubory z adresáře /etc/skel.
- Příkazy **chown** a **chmod** upravte jejich vlastníka a přístupová práva. Užitečný je v tomto případě jejich parametr **-R**. Správná přístupová práva se mohou trochu lišit, a to podle typického využití toho kterého systému, nicméně příkazy v níže uvedeném příkladu obvykle vyhovují většině případů:

```
cd /home/newusername
chown -R username.group .
```

```
chmod -R go=u,go-w .
chmod go= .
```

- Zadejte heslo programem **passwd**.

Poté, co bylo v posledním kroku nastaveno heslo, bude nový účet přístupný. Heslo by se skutečně mělo nastavovat až v posledním kroku, jinak by se mohl uživatel nepozorovaně přihlásit do systému například v době, kdy kopírujete konfigurační soubory.

Někdy je potřeba vytvořit „falešný“ účet, který se nebude používat pro přihlašování běžných uživatelů. Například při konfigurování anonymního serveru FTP je výhodné vytvořit účet s uživatelským jménem ftp. Pak si ze serveru může stahovat soubory kdokoli a pro budoucí (anonymní) klienty se nemusí zřizovat vlastní uživatelské účty. V takovýchto případech obvykle není třeba nastavovat heslo (vynechá se poslední krok výše uvedeného postupu). Je lepší zřizovat takovéto anonymní účty bez nastaveného hesla. Pak k nim má totiž přístup pouze superuživatel.

Změny vlastností uživatelských účtů

Je několik příkazů, kterými lze měnit různé vlastnosti uživatelských účtů (tedy příslušných položek v souboru `/etc/passwd`):

chfn Mění pole, ve kterém je uloženo skutečné jméno uživatele.

chsh Mění nastavený příkazový interpret.

passwd Mění přístupové heslo.

Superuživatel může pomocí těchto programů změnit vlastnosti kteréhokoliv účtu. Ostatní neprilegovaní uživatelé mohou měnit pouze vlastnosti svého vlastního účtu. V některých případech je vhodnější běžným uživatelům zakázat možnost používat uvedené příkazy (programem **chmod**), například v případě, že systém používá větší počet méně zkušených začátečníků.

Ostatní změny položek souboru `/etc/passwd` se musí dělat ručně. Když například potřebujete změnit uživatelské jméno, musíte přímo upravit databázi uživatelů `/etc/passwd` (připomínáme, že pouze příkazem **vipw**). Analogicky, když potřebujete přidat či odebrat uživatele z nebo do některé z pracovních skupin, musíte upravit soubor `/etc/group` (příkazem **vigr**). Avšak takovéto úkoly se dělají zřídka a musí se dělat opatrně, protože když například změníte některému z uživatelů jeho uživatelské jméno, nebude mu docházet elektronická pošta a musíte pro něj vytvořit poštovní alias³⁹.

Zrušení uživatelského účtu

Potřebujete-li zrušit uživatelský účet, smažte nejdříve všechny soubory, které patří uživateli rušeného účtu, včetně poštovní schránky, aliasů pro elektronickou poštu, tiskových úloh, úkolů spouštěných demony **cron** a **at** a všechny další odkazy na tohoto uživatele. Pak odstraňte odpovídající řádek v souborech `/etc/passwd` a `/etc/group` (nezapomeňte odstranit uživatelské jméno i ze všech skupin, do nichž byl uživatel zařazen). Předtím, než začnete mazat vše ostatní, je lepší zakázat přístup k rušenému účtu (viz níže). Uživatel tak nebude mít možnost se připojit do systému v době, kdy je jeho účet odstraňován.

Nezapomeňte, že uživatelé systému mohou mít některé soubory uloženy i mimo svůj domovský adresář. Najdete je pomocí příkazu **find**:

```
find / -user username
```

³⁹ Uživatelské jméno se může změnit například v důsledku sňatku.

Pamatujte na to, že když má váš systém velké disky, poběží výše uvedený příkaz dost dlouho. V případě, že máte v souborovém systému připojeny síťové disky, musíte dávat pozor, abyste tím nezpůsobili problémy s odezvou v síti nebo na serveru.

Součástí některých distribucí systému Linux jsou i zvláštní příkazy, které lze použít při rušení uživatelských účtů. Zkuste na vašem systému vyhledat programy **deluser** či **userdel**. Každopádně není zase tak složité to udělat ručně, navíc tyto programy nemusí najít a odstranit všechny souvislosti.

Dočasné zablokování uživatelského účtu

Občas je potřeba dočasně zablokovat přístup k některému z účtů bez toho, že by bylo nutné jej smazat. Například když uživatel nezaplatil poplatky za využívání systému, nebo když má správce systému podezření, že neznámý útočník prolomil přístupové heslo uživatele některého účtu.

Nejvhodnějším způsobem, jak zamezit přístup k podezřelému účtu, je zaměnit nastavený příkazový interpret na zvláštní program, který na terminál pouze vypíše nějaké hlášení. Když se pak kdokoliv pokusí přihlásit do systému přes zablokovaný účet, neuspěje a dozví se proč. Zprávou lze sdělit uživateli, že se má spojit se správcem systému a domluvit se s ním na řešení vzniklého problému.

Alternativou je změna uživatelského jména, případně hesla. Uživatel se tak ale nedozví, co se vlastně děje. A zmatení uživatelé znamenají i více práce pro správce systému⁴⁰.

Nejjednodušší způsob, jak vytvořit program, který by blokoval přístup k účtu, je napsat skript pro program **tail**:

```
#!/usr/bin/tail +2
```

Tento účet byl z důvodů porušení bezpečnostních opatření zablokován.

Volejte, prosím, číslo 555-1234 a vyčkejte příjezdu mužů v černém.

Podle prvních dvou znaků (#!) pozná jádro systému, že zbytek řádku je příkaz, který je třeba spustit, aby se skript provedl. V tomto případě je to příkaz **tail**, jenž vypíše vše kromě prvního řádku na standardní výstup.

Je-li uživatel **billg** podezřelý, že porušuje bezpečnostní opatření, může správce systému udělat něco jako:

```
# chsh -s /usr/local/lib/no-login/security billg  
# su - billg
```

Tento účet byl z důvodů porušení bezpečnostních opatření zablokován.

Volejte, prosím, číslo 555-1234 a vyčkejte příjezdu mužů v černém.

```
#
```

Pomocí příkazu **su** ve výše uvedeném příkladu se pochopitelně pouze testuje, zda je změna původně nastaveného interpretu funkční.

Takovéto skripty by měly být uloženy ve zvláštním adresáři, aby jejich jména nekolidovala s příkazy jednotlivých uživatelů.

⁴⁰ Pokud jste ale BOFH, může s nimi být *spousta* legrace. (Pozn. překladatele: viz <http://www.bofh.net>)

Zálohování

*Hardware je nedeterministicky spolehlivý.
Software je deterministicky nespolehlivý.
Lidé jsou nedeterministicky nespolehliví.
Příroda je deterministicky spolehlivá.*

Tato kapitola vysvětluje proč, jak a kdy zálohovat a jak ze záloh obnovit data.

Jak je důležité mít zálohy

Vaše data mají určitou cenu. Jejich cena je daná hodnotou vašeho času a cenou úsilí potřebného pro nové vytvoření dat v případě jejich ztráty. To vše lze vyjádřit v penězích, nebo přinejmenším vyvážit zámutkem a slzami. Někdy již totiž ztracené informace nelze obnovit, například když data pocházejí z nějakých neopakovatelných experimentů. Vzhledem k tomu, že informace a data jsou v jistém slova smyslu investicí, měli byste tuto investici chránit a učinit kroky, jež by zabránily jejímu znehodnocení.

V zásadě existují čtyři důvody, jež by mohly vést ke ztrátě dat: závady hardwaru, chyby v programech, jednání lidí nebo přírodní katastrofy⁴¹. I když je v současnosti hardware relativně spolehlivý, ještě stále se může v podstatě bez příčiny porouchat. Pokud jde o ukládání dat, je nejkritičtější součástí výpočetního systému pevný disk. Ve světě plném elektromagnetického šumu se bláhově spoléhá na to, že miniaturní magnetická políčka na povrchu disku, ve kterých jsou cenné informace uloženy, zůstanou v neporušeném stavu. U programů o spolehlivosti prakticky nelze mluvit, robustní a spolehlivý software je spíše výjimkou, než pravidlem. I lidé jsou dost nespolehliví. Budto udělají nějakou chybu, nebo jsou zlomyslní a zničí data úmyslně. Přírodu obecně bychom neměli považovat za zlo, ale i když je na nás hodná, může způsobit zkázu. Takže je malým zázrakem, když všechno funguje, jak má.

Řekli jsme, že zálohování je způsobem ochrany investic do dat a informací. Máte-li několik kopií dat, nestane se zase až tak moc, když se některá z verzí zničí (cenou za takovou ztrátu je pouze to, že data musíte obnovit ze zálohy).

Je důležité zálohovat správně. Jako všechno ostatní v reálném světě, dříve nebo později selžou i zálohy. Součástí správného zálohování je i to, že se kontroluje, jestli vůbec funguje. Jistě byste si nechtěli jednoho dne „všimnout“, že se zálohy nedělaly správně⁴². Neštěstí v neštěstí – může se stát, že dojde k nějaké vážné havárii právě v okamžiku, kdy zálohujete a máte pouze jediné zálohovací médium. To se může rovněž poškodit a z úmorné práce zbude (někdy doslova) hromádka popela⁴³. Může se také stát, že si v momentě, kdy se pokoušíte obnovit data ze záloh, uvědo-

⁴¹ Pátý důvod pak je „něco jiného“.

⁴² Nesmějte se, už se to nejednou stalo.

⁴³ Já tam byl, já to viděl...

míte, že jste zapomněli zálohovat něco důležitého, například databázi uživatelů systému, která může mít třeba 15 000 položek. To „nejlepší“ nakonec – všechny zálohy mohou fungovat bezchybně, ale v poslední známé páskové jednotce, jež ještě umí přečíst typ pásky, který používáte, je vědro vody.

Když totiž dojde na zálohy, je paranoia v popisu práce.

Výběr média pro zálohování

Co se týče zálohování, je nejdůležitějším rozhodnutím výběr médií. Musíte zvážit náklady, spolehlivost, rychlost, dostupnost a použitelnost.

Cena je poměrně důležitá, protože byste měli mít několikrát větší kapacitu zálohovacích médií, než je velikost zálohovaných dat. Levné médium je obvykle nezbytnost.

Extremně důležitá je spolehlivost, protože poškozená záloha by rozbřečela i dospělého. Data uložená na zálohovacích médiích musí vydržet bez poškození i několik let. I způsob, kterým médiem používáte, má vliv na jeho spolehlivost. Například pevný disk je typicky velmi spolehlivé médium, ovšem z hlediska zálohování je to k ničemu, pokud jej máte ve stejném počítači, ze kterého zálohuje.

Rychlost většinou není příliš důležitá, pokud zálohování může probíhat automaticky. Když nemůžete na zálohování dohlížet, pak nevádí, že trvá dejme tomu dvě hodiny. Ale naopak, nelze-li provést zálohování v době, ve které je počítač jinak nevyužitý (například v průběhu noci), pak může být i rychlost problémem.

Dostupnost je zjevně důležitá, protože nemůžete používat zálohovací médium, které není k dostání. Méně zjevný je důležitý požadavek, aby bylo zálohovací médium dostupné i v budoucnu a případně i pro jiné počítače než ty, které používáte dnes. Jinak se může stát, že nebudete schopni zálohy po nečekané události obnovit.

Použitelnost je nejvíce závislá na tom, jak často se zálohování provádí. Čím jednodušší je zálohování, tím lépe. Zálohování na zvolené médium nesmí být složité, pracné nebo otravné.

Typickými alternativami jsou diskety a pásky. Diskety jsou velmi levné, celkem spolehlivé, ne příliš rychlé, velmi dostupné, ale ne příliš použitelné v případě velkého množství dat. Magnetické pásky jsou levné i drahé, celkem spolehlivé, celkem rychlé, dost dostupné a – podle toho, jaká je jejich kapacita – z hlediska použitelnosti i docela pohodlné.

Existují i jiné možnosti. Obvykle nejsou nejlepší, pokud jde o jejich dostupnost, ale vznikne-li problém, oceníte je více než ostatní možnosti. Řeč je o magneto-optických discích, jež kombinují dobré vlastnosti disket (jejich náhodný, nesequenční přístup k souborům, možnost rychlého obnovování jednotlivých souborů) a magnetických páskových médií (zálohování velkého objemu dat).

Výběr nástroje pro zálohování

Existuje bezpočet nástrojů, jichž lze při zálohování využít. Mezi ty tradiční, používané při zálohování v systémech Unix, patří programy **tar**, **cpio** a **dump**. Kromě toho lze sáhnout i po velkém množství balíků programů třetích výrobců (šířených zdarma jako freeware i komerčně). Výběr médií pro zálohování má často vliv i na výběr nástroje.

Programy **tar** a **cpio** jsou podobné a z hlediska zálohování prakticky stejné. Oba programy umí ukládat soubory na pásky a obnovovat je, oba jsou schopné využívat téměř všechna média, protože díky ovladačům jádra systému, které mají na starost obsluhu nízkourovňových zařízení, se takováto zařízení chovají vůči programům na uživatelské úrovni stejně. Některé unixové verze programů **tar** a **cpio** mo-

hou mít problémy s neobvyklými soubory (symbolickými odkazy, speciálními soubory, soubory s velmi dlouhou cestou a podobně), avšak verze pro operační systém Linux by měly pracovat se všemi soubory korektně.

Program **dump** se liší v tom, že přistupuje k souborovému systému přímo a ne prostřednictvím jeho služeb. Navíc byl napsán speciálně pro zálohování, kdežto programy **tar** a **cpio** jsou primárně určeny pro archivaci souborů, i když je lze s úspěchem použít i jako zálohovací nástroje.

Přímý přístup k souborovému systému má několik výhod. Umožňuje zálohovat soubory bez toho, že by to mělo vliv na jejich časové značky. U programů **tar** a **cpio** byste museli nejdřív připojit souborový systém pouze pro čtení. Přímé čtení dat ze souborového systému je také efektivnější v případech, kdy je potřeba zálohovat všechna data na disku, protože v tomto případě proběhne zálohování s výrazně menším pohybem čtecích hlav. Největší nevýhodou přímého přístupu je, že zálohovací program, který jej používá, je specifický pro každý typ souborového systému. Program **dump** pro Linux rozumí pouze souborovému systému ext2.

Program **dump** má navíc zabudovanou podporu úrovní zálohování, o kterých bude řeč později. U programů **tar** a **cpio** musí být implementovány pomocí jiných nástrojů.

Srovnávání zálohovacích nástrojů třetích výrobců jde nad rámec této knihy. „Mapa programů pro Linux“ (The Linux Software Map) uvádí výčet těch, které jsou jako freeware šířeny zdarma.

Jednoduché zálohování

Při proceduře jednoduchého zálohování se v prvním kroku vytvoří zálohy všech dat a v dalších krocích se pak zálohuje jenom to, co se od posledního zálohování změnilo. Prvnímu kroku se říká *úplné zálohování*, v dalších krocích se tvoří *inkrementální zálohy*. Úplné zálohování je obvykle pracnější než inkrementální, protože se na médium zapisuje víc dat, a proto se úplná záloha nemusí vždy vejít na jednu pásku (nebo disketu). Naopak, obnovování dat z inkrementálních záloh bývá pochopitelně mnohokrát pracnější, než obnovování z úplných záloh. Nicméně inkrementální zálohování lze optimalizovat tak, že se vždy zálohují všechny změny od poslední úplné zálohy. Takto je sice o něco pracnější proces zálohování, ale pak by nemělo být nikdy potřeba obnovovat víc než jednu úplnou a jednu inkrementální zálohu.

Uvedme příklad, kdy chcete data zálohovat každý den a máte k dispozici šest páskových kazet, můžete první z nich použít (řekněme v pátek) pro uložení první úplné zálohy a pásky 2 až 5 pro inkrementální zálohování (od pondělí do čtvrtka). Pak vytvoříte novou úplnou zálohu na pásku číslo 6 (druhý pátek) a začnete znovu s inkrementálním zálohováním na pásky 2 až 5. Nepřepisujte pásku číslo jedna do doby, než se ukončí nové úplné zálohování – v jeho průběhu by se totiž mohlo stát něco neočekávaného. Poté, co vytvoříte novou úplnou zálohu na páse číslo 6, měli byste uschovat pásku 1 někam jinam pro případ, že by se ostatní zálohovací pásky zničily – například při požáru. Takto vám v případě neočekávané události zůstane alespoň něco. Když pak potřebujete vytvořit další úplnou zálohu, dojdete pro pásku číslo 1 a pásku číslo 6 necháte na jejím místě.

Máte-li víc než šest kazet, můžete ukládat na ty, jež jsou navíc, další úplné zálohy. Pokaždé, když budete dělat úplnou zálohu, použijete tu nejstarší pásku. Takto budete mít úplné zálohy z několika předchozích týdnů, což je dobré, když potřebujete obnovit například některý starší, omylem smazaný, soubor, případně starší verzi nějakého souboru.

Zálohování programem tar

Pomocí programu **tar** lze jednoduše vytvořit úplnou zálohu tímto způsobem:

```
# tar -create -file /dev/ftape /usr/src
tar: Removing leading / from absolute path names in the archive
#
```

Ve výše uvedeném příkladu byla použita syntaxe programu **tar** verze GNU s dlouhými tvary přepínačů. Tradiční verze programu **tar** rozumí pouze jednopísmenným volbám. Verze GNU ale umí pracovat i se zálohami, které se nevejdou na jednu pásku nebo disketu, a s velmi dlouhými cestami k zálohovaným souborům. Ne všechny klasické verze programu **tar** tyto věci zvládají. (Operační systém Linux používá výhradně program **tar** ve verzi GNU.)

Jestli se záloha nevejde na jednu pásku, je potřeba zadat přepínač `-multi-volume (-M)`:

```
# tar -cMf /dev/fd0H1440 /usr/src
tar: Removing leading / from absolute path names in the archive
Prepare volume #2 for /dev/fd0H1440 and hit return:
#
```

Nezapomeňte, že před zálohováním je potřeba diskety zformátovat. Stačí, když to uděláte v jiném okně, případně na jiném virtuálním terminálu ve chvíli, kdy program **tar** čeká na vložení další diskety.

Pokaždé, když ukončíte zálohování, měli byste zkontrolovat, zda proběhlo správně. Zadejte příkaz **tar** s parametrem `-compare (-d)`:

```
# tar -compare -verbose -f /dev/ftape
usr/src/
usr/src/linux
usr/src/linux-1.2.10-includes/
....
#
```

Chyba v záloze znamená, že nic nepoznáte až do okamžiku, než budete potřebovat data ze zálohy obnovit.

Je-li kontrola záloh neúspěšná, nebudete moci v případě potřeby původní data z takovýchto záloh obnovit.

Inkrementální zálohování dělá program **tar** s parametrem `-newer (-N)`:

```
# tar -create -newer '8 Sep 1995' -file /dev/ftape /usr/src -verbose
tar: Removing leading / from absolute path names in the archive
usr/src/
usr/src/linux-1.2.10-includes/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/modules/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/asm-generic/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/asm-i386/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/asm-mips/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/asm-alpha/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/asm-m68k/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/asm-sparc/
usr/src/patch-1.2.11.gz
#
```

Bohužel, program **tar** neumí zjistit změny informací v inode souboru, například změny bitu vyhrazeného pro přístupová práva nebo změny jména souboru. Lze to obejít pomocí programu **find** a srovnávat stav dat uložených v souborovém systému se seznamem souborů, které byly posled-

ně zálohovány. Skripty a programy, které implementují tento způsob zálohování, najdete na různých linuxových FTP serverech.

Obnovování souborů programem tar

Zálohované soubory lze obnovit příkazem **tar** s parametrem `-extract (-x)`:

```
# tar -extract -same-permissions -verbose -file /dev/fd0H1440
usr/src/
usr/src/linux
usr/src/linux-1.2.10-includes/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/hdreg.h
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/kernel.h
...
#
```

Můžete rovněž obnovovat jenom vybrané soubory či adresáře (a všechny soubory a podadresáře, které jsou v nich uloženy) tak, že je uvedete v příkazové řádce:

```
# tar xpvf /dev/fd0H1440 usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/hdreg.h
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/hdreg.h
#
```

Když vás zajímá jenom to, které soubory záloha obsahuje, zadejte příkaz **tar** s parametrem `--list (-t)`:

```
# tar -list -file /dev/fd0H1440
usr/src/
usr/src/linux
usr/src/linux-1.2.10-includes/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/hdreg.h
usr/src/linux-1.2.10-includes/include/linux/kernel.h
...
#
```

Uvědomte si, že program **tar** čte zálohu vždy sekvenčně, takže je při práci s většími objemy dat dost pomalý. Ale jestli používáte páskové jednotky nebo jiná média se sekvenčním přístupem, stejně nemůžete využít různé techniky, jež využívají náhodný přístup.

Program **tar** neumí správně zacházet se smazanými soubory. Potřebujete-li obnovit souborový systém z úplné a inkrementální zálohy a mezi těmito zálohami jste některý ze souborů smazali, po obnovení dat ze záloh bude smazaný soubor znovu existovat. To může být dost závažný problém například v případě, že soubor obsahuje citlivá data, která by již neměla být k dispozici.

Víceúrovňové zálohování

Metoda jednoduchého zálohování, jež byla načrtnuta v předchozím odstavci, je vhodná pro osobní potřebu nebo systémy s malým počtem uživatelů. Pro náročnější podmínky je vhodnější víceúrovňové zálohování.

Páska	Úroveň	Zálohuje se (dny)	Obnova z pásek
1	0	-	1
2	3	1	1, 2
3	2	2	1, 3
4	5	1	1, 2, 4
5	4	2	1, 2, 5
6	7	1	1, 2, 5, 6
7	6	2	1, 2, 5, 7
8	9	1	1, 2, 5, 7, 8
9	8	2	1, 2, 3, 7, 9
10	9	1	1, 2, 5, 7, 9, 10
11	9	1	1, 2, 5, 7, 9, 10, 11
...	9	1	1, 2, 5, 7, 9, 10, 11, ...

Tabulka 11.1 – Efektivní zálohovací schéma při více úrovních

Tyto sofistikované postupy zálohování obvykle redukuje pracnost, ale na druhou stranu je víc věcí, které jako správce systému musíte uhlídat. Sami se musíte rozhodnout, jestli se vám to vyplatí.

Co zálohovat

Je pochopitelné, že budete chtít zálohovat vše, co se vám na zálohovací média vejde. Výjimkou je software, jež lze snadno obnovit z instalačních médií⁴⁴. Ale aplikace mohou používat mnoho různých konfiguračních souborů a ty je lepší zálohovat, protože si tím ušetříte nelehkou práci, kterou zabere jejich opakované nastavování. Další významnou výjimkou je souborový systém `/proc`. Obsahuje pouze data, která jádro vytváří automaticky, a proto nemá žádný smysl je zálohovat. Zvláště nežádoucí je zálohovat soubor `/proc/kcore`, protože je to pouze aktuální obraz fyzické paměti, takže je dost velký.

Nerozhodné jsou zprávy news, poštovní schránky, logovací soubory a mnoho dalších dat uložených v adresáři `/var`. Sami se musíte rozhodnout, co pokládáte za důležité.

Typickým příkladem toho, co se musí zálohovat, jsou uživatelské soubory (adresář `/home`) a systémové konfigurační soubory (adresář `/etc` a další konfigurační údaje, které jsou často rozeseté po celém souborovém systému).

Komprimované zálohy

Zálohy zabírají hodně místa na disku, což může stát dost peněz. Nároky na diskový prostor lze minimalizovat komprimováním záloh. Existuje několik způsobů, jak to udělat. Některé programy přímo podporují kompresi, například po zadání parametru `-gzip (-z)` programu **tar** verze GNU se jeho výstup spojí pomocí roury s kompresním programem **gzip**. Záloha se pak komprimuje před tím, než se zapíše na zálohovací médium.

Bohužel, komprimované zálohy mohou způsobit vážné komplikace. Z povahy toho, jak komprimace funguje, vyplývá, že když se zapíše jediný bit špatně, bude nepoužitelný i celý zbytek komprimovaných dat. Některé zálohovací programy sice používají zabudované opravné algoritmy, ale žádná z těchto metod si neumí poradit s větším počtem chyb. Je-li tedy záloha komprimovaná

⁴⁴ Sami si rozhodněte, co je to „snadno“ – někdo označuje za snadnou instalaci z dvaceti disket.

způsobem, jakým to dělá program **tar** verze GNU, který svůj výstup komprimuje jako celek, může jediná chyba způsobit poškození celé zálohy. Stěžejním rysem zálohování musí být spolehlivost, takže tato metoda komprese není příliš dobrá.

Alternativou je komprimace jednotlivých záloh (souborů). Když se pak stane, že bude některý z nich poškozen, můžete použít jinou zálohu. Pravděpodobnost, že data, která tím ztratíte, se mohou poškodit i jiným způsobem, je stejná, takže na tom nebudete o moc hůř, než kdyby se nezálagovalo vůbec. Metodu komprimace jednotlivých souborů využívá například program **afio** (varianta programu **cpio**).

Komprese nějakou dobu trvá, takže zálohovací program nemusí být schopen data dostatečně rychle zapisovat na pásku. Tento problém lze řešit využitím vyrovnávacích pamětí pro výstup zálohovacích programů (buď interních, je-li zálohovací program natolik chytrý, nebo pomocí jiných programů). Ale i tak by se mohlo stát, že zálohování nebude fungovat správně. S tímto problémem byste se měli setkat jen u velmi pomalých počítačů.

Časové údaje

*Čas je iluze. Čas oběda dvojnásob.
(Douglas Adams)*

V této kapitole bude vysvětleno, jakým způsobem systém Linux udržuje správný čas a co je potřeba dělat, abyste potížím s nesprávným systémovým časem předešli. Obvykle nebudete muset dělat se systémovým časem nic, ale je užitečné chápat, oč jde.

Časové zóny

Měření času je založeno na převážně pravidelných přírodních jevech jako je střídání světla a tmy, jehož příčinou je rotace planety. Celkový čas mezi dvěma po sobě následujícími periodami je stejný, ale délka denní a noční doby se mění. Jedinou konstantou je poledne.

Poledne je denní doba, ve které se Slunce nachází na své nejvyšší pozici. Vzhledem k tomu, že Země je kulatá⁴⁵, je poledne na různých místech zeměkoule v jinou dobu. Z toho vychází představa *místního času*. Lidstvo měří čas v různých jednotkách, jichž většina je rovněž svázána s přírodními jevy, jako je ona kulminace Slunce v poledne. Pokud se nacházíte stále na stejném místě, nezáleží na tom, že je lokální čas na jiných místech jiný.

Když ale potřebujete komunikovat se vzdálenějšími místy, uvědomíte si zároveň, že potřebujete jakýsi společný čas. V dnešní moderní době potřebuje hodně míst komunikovat s různými jinými místy na celé planetě. Proto byl zaveden společný standard měření času. Tomuto společnému času se říká *univerzální čas* (anglicky *universal time*, zkráceně UT nebo UTC), dříve označovaný jako greenwický čas (Greenwich Mean Time nebo GMT), protože je místním časem v Greenwichi v Anglii. Když spolu potřebují komunikovat lidé, kteří mají různý lokální čas, mohou používat společný univerzální čas. Nevzniká tak zmatek kolem toho, kdy se která věc stala nebo měla stát.

Místním časům se říká časové zóny. I když se z pohledu geografie zdá logické, aby byla místa, která mají poledne ve stejnou dobu, začleněna do stejného časového pásma, neumožňují to hlediska politická. Mnoho zemí z různých důvodů zavádí *letní čas* (anglicky *daylight savings time*, zkráceně DST). Posouvají ručičky hodinek tak, aby měly více denního světla v době, kdy se pracuje, pak je v zimě zase přetáčí zpět. Jiné státy to tak pro změnu nedělají. No a ty, které tak činí, nejsou zajedno v tom, kdy má být čas posunut a mění pravidla z roku na rok. To je důvod, proč jsou konverze časů mezi pásmy poměrně netriviální.

Časová pásma je nejlepší určovat podle polohy nebo podle rozdílu mezi místním a univerzálním časem. Ve Spojených státech a některých dalších zemích mají místní časové zóny své jméno a odpovídající třípísmennou zkratku. Ale tato zkratka není jedinečná a neměla by se používat bez současného označení země. Je lepší mluvit o lokálním čase například v Helsinkách, než o východo-

⁴⁵ Podle posledních výzkumů.

evropském čase (zkratka EET, East European Time), protože ne všechny státy východní Evropy leží ve stejném pásmu a nemusí mít stejná pravidla přechodu na letní čas.

Linux má balík programů pro práci s časovými pásmy. Tento software zná všechny existující časové zóny, a navíc jej lze jednoduše přizpůsobit v případě, že se změní pravidla určování času. Takže jediné, co musí správce systému udělat, je vybrat správné časové pásmo. Také každý z uživatelů si může nastavit své vlastní časové pásmo – to je důležité proto, že mnoho z nich používá prostřednictvím sítě Internet počítače v různých zemích. Když se ve vašem místním časovém pásmu změní pravidla přechodu na letní čas, budete muset aktualizovat tomu odpovídající část subsystému pro určování času. Stačí obvykle nastavit časové pásmo systému a upravit datové soubory zvoleného pásma, zbytek už nestojí za řeč.

Hardwarové a softwarové hodiny

Osobní počítač má hardwarové systémové hodiny napájené z baterií. Díky těmto bateriím hodiny fungují, i když je zbytek počítače bez proudu. Hardwarové systémové hodiny lze nastavovat pomocí programu setup v BIOSu, nebo přímo z operačního systému.

Jádro systému Linux udržuje vlastní čas nezávisle na hardwarových hodinách. Při zavádění operačního systému Linux nastaví své vlastní softwarové hodiny na stejný čas, jaký je v tom momentě na systémových hardwarových hodinách. Pak běží oboje hodiny nezávisle. Systém Linux udržuje vlastní čas pomocí softwarových hodin proto, že využívání systémových hardwarových hodin je dost pomalé a složité.

Hodiny jádra systému ukazují vždy univerzální čas. Proto jádro nemusí vůbec nic vědět o časových zónách – jednoduchost přispívá k vyšší spolehlivosti a ulehčuje možnost změny informací o vybraném časovém pásmu. Každý proces si převádí časová pásma sám (pomocí standardních nástrojů, jež jsou součástí balíku pro konverze časových zón).

Hardwarové systémové hodiny mohou být nastaveny na místní či univerzální čas. Je obvykle lepší mít je nastaveny na univerzální čas, protože pak není potřeba měnit nastavení hardwarových systémových hodin na začátku a konci období letního času (univerzální čas je totiž „pořád zimní“). Bohužel některé operační systémy pro PC – včetně systémů MS-DOS, Windows, OS/2 – počítají s tím, že hardwarové hodiny ukazují lokální čas. Systém Linux si umí poradit s oběma způsoby nastavení, ale v případě, že hardwarové hodiny ukazují místní čas, bude potřeba měnit jejich nastavení při přechodu z a na letní čas (jinak by totiž neukazovaly místní čas).

Zobrazení a nastavování času

V systému Debian je systémové časové pásmo určeno symbolickým odkazem `/etc/localtime`. Tento odkaz odkazuje na datový soubor pro dané časové pásmo, popisující místní časovou zónu. Jednotlivé datové soubory pro časová pásma jsou uloženy v adresáři `/usr/lib/zoneinfo`. Jiné distribuce Linuxu mohou parametry pro časová pásma nastavovat odlišně.

Uživatel může změnit své vlastní časové pásmo nastavením proměnné prostředí TZ. Není-li hodnota TZ nastavena, předpokládá se, že uživatel používá nastavení časového pásma systému. Syntaxe nastavení hodnoty proměnné TZ je popsána v manuálové stránce příkazu `tzset`.

Příkaz **date** ukáže aktuální datum a čas⁴⁶. Například:

```
$ date
Sun Jul 14 21:53:41 EET DST 1996
$
```

⁴⁶ Neplést si s příkazem **time**, který *neukáže* aktuální čas.

Znamená to, že je neděle 14. července 1996, asi za deset minut deset večer, to všechno v časovém pásmu označeném „EET DST“, což by mohlo v angličtině znamenat „East European Daylight Savings Time“, tedy východoevropský letní čas. Příkazem **date\$ date -u**

```
Sun Jul 14 18:53:42 UTC 1996
$
```

Příkazem **date** se také nastavují softwarové hodiny jádra systému:

```
# date 07142157
Sun Jul 14 21:57:00 EET DST 1996
# date
Sun Jul 14 21:57:02 EET DST 1996
#
```

Více podrobností hledejte v manuálové stránce příkazu **date** – syntaxe příkazu je tak trochu tajemná. Čas může nastavovat pouze superuživatel. I když může mít každý z uživatelů nastaveno své vlastní časové pásmo, systémový čas je pro všechny stejný.

Příkaz **date** ukazuje nebo nastavuje jenom softwarové hodiny. Příkaz **clock** synchronizuje systémové hardwarové a softwarové hodiny. Spouští se při zavádění systému, kdy se zjišťuje nastavení hardwarových systémových hodin. Podle nich se pak nastavují hodiny softwarové. Potřebujete-li nastavit oboje, nastavte nejprve softwarové hodiny příkazem **date**, následně hardwarové příkazem **clock -w**.

Parametrem **-u** sdělíte programu **clock**, že hardwarové hodiny ukazují univerzální čas. Přepínač **-u** je potřeba používat správně. V opačném případě bude mít váš systém mírný zmatek v tom, jaký je vlastně přesný čas.

Nastavení hodin se musí dělat opatrně. Mnoho částí operačního systému Unix spoléhá na to, že hodiny fungují správně. Například démon **cron** spouští pravidelně různé příkazy. Změníte-li nastavení hodin, může se stát, že nebude vědět, zda je potřeba některý z programů spustit, či nikoliv. Když na některém starším unixovém systému někdo nastavil hodiny o dvacet let dopředu, démon **cron** se snažil spustit všechny periodicky vykonávané příkazy za celých dvacet let naráz. Aktuální verze programu **cron** si s tímto problémem umí poradit. Přesto byste měli být při změnách času opatrní. Velké časové skoky a skoky vzad jsou nebezpečnější než menší změny a posuny dopředu.

Když jdou hodiny špatně

Softwarové hodiny systému Linux nejdou vždy přesně. V chodu je udržují pravidelná *přerušování časovače* generovaná hardwarem PC. Běží-li v systému příliš mnoho procesů, může trvat obsluha přerušování časovače příliš dlouho a softwarové hodiny se začnou zpoždovat. Hardwarové systémové hodiny běží nezávisle na operačním systému a jsou obvykle přesnější. Jestliže často vypínáte a zapínáte počítač (to je případ většiny systémů, které neslouží jako servery), budete mít obvykle i přesnější systémový čas.

Potřebujete-li upravit nastavení hardwarových hodin, je obvyčejně nejjednodušší restartovat systém, spustit setup BIOSu a udělat to tam. Tak lze předejít všem potížím, které by mohly být zapříčiněny změnou systémového času za běhu systému. Nemáte-li možnost upravit čas v nastaveních systému BIOS, nastavte jej příkazy **date** a **clock** (v tomto pořadí), ale připravte se na to, že se možná některé části systému budou chovat podivně, takže budete muset systém opět restartovat.

Počítač připojený k síti (i když jenom pomocí modemu) může automaticky kontrolovat správnost nastavení vlastních hodin tak, že je bude srovnávat s nastavením hodin nějakého jiného počítače.

Jestli se o tomto jiném počítači ví, že jeho hodiny jdou velmi přesně, budou pak mít po připojení přesný čas oba systémy. Systémové časy dvou systémů lze seřídít příkazy **rdate** a **netdate**. Oba uvedené programy kontrolují čas na vzdáleném počítači (příkaz **netdate** i na několika vzdálených stanicích) a podle toho nastaví místní čas lokálního počítače. Počítač, na kterém se bude pravidelně spouštět některý z těchto příkazů, bude mít tak přesný čas, jak přesné budou hodiny vzdáleného počítače. *Pozn. korektora: Další možností je protokol NTP a program **ntupdate**.

Slovníček

*Knihovnik Neviditelné univerzity se rozhodl sám napomoci obecnému porozumění tak, že napíše orangutansko-lidský slovník. Pracoval na něm celé tři měsíce. Nebylo to lehké. Zatím se dostal jenom ke slůvku „oook“.
(Terry Pratchett, Muži ve zbraní)*

Zde je stručný seznam slovních definicí pojmů spojovaných s operačním systémem Linux, zvláště pak se správou systému.

account

Viz účet

aplikační program

Software, který dělá něco užitečného. Výsledek používání aplikačního programu je v podstatě důvodem zakoupení počítače. Viz také systémový program, operační systém.

bad block

Viz vadný blok

bad sector

Viz vadný sektor

boot sektor

Typicky první sektor diskového oddílu. Obsahuje velmi krátký program (řádově stovky bajtů), který zajistí nahrání a spuštění operačního systému.

bootování

Cokoliv, co se děje od okamžiku zapnutí počítače po okamžik, kdy je počítač plně připraven k práci.

bootstrap loader

Velmi krátký program (umístěný typicky v paměti RAM), který přečte určitou oblast disku a předá jí řízení. Data v této oblasti uložená jsou obvykle trochu delší a složitější a dokáží zavést a spustit operační systém.

CMOS RAM

CMOS znamená „Complementary Metal Oxide Semiconductor“. Jde o složitou technologii, výsledkem je ale tranzistor, který si svůj stav pamatuje i po odpojení napájení, takže vzniká určitý typ statické paměti RAM. Tato paměť neztratí svůj obsah po vypnutí počítače.

cylindr

Skupina stop na vícepovrchovém disku, k nimž je možné přistupovat bez přesunu hlaviček. Umístěním dat, k nimž se typicky přistupuje současně, na jednom cylindru zrychluje přístup k disku, protože pohyb hlaviček je pomalejší v porovnání s rychlostí rotace disku.

daylight saving time

Letní čas.

démon

Proces číhající v pozadí – obvykle nenápadně – až do chvíle, než jej něco „rozjede“. Například démon **update** se probudí každých třicet sekund (nebo tak nějak) a vyprázdní buffer vyrovnávací paměti, démon **sendmail** se probere pokaždé, když někdo odesílá poštu.

emergency boot floppy

Viz záchranná disketa

formátování

Přísně vzato rozdělení povrchu disku na stopy, sektory a cylindry. Někdy se (nesprávně) za součást formátování považuje i operace vytvoření souborového systému na naformátovaném médiu.

fragmentace

Situace, kdy soubor není na disku zapsán v za sebou jdoucích blocích. Pokud na disku není dostatek souvislého místa k zapsání celého souboru, může být soubor zapsán ve více celcích. Tento jev se označuje jako fragmentace a vede ke zpomalenému přístupu k souboru.

geometrie (disku)

Kolik má disk povrchů, cylindrů a sektorů.

inkrementální záloha

Zálohovací metoda, při níž se na zálohovací médium zapiší pouze data změněná od poslední úplné zálohy.

inode

Datová struktura obsahující informace o souboru. Každý soubor má svůj inode, soubor je jednoznačně identifikován svým souborovým systémem a číslem svého inode. Každý inode obsahuje následující informace: zařízení, na němž se inode nachází, informace o zamykání, mód a typ souboru, počet odkazů na soubor, identifikátory vlastníka a skupiny souboru, délku souboru, časy přístupu a modifikace, čas modifikace inode a adresy bloků, v nichž je soubor uložen. Asociaci mezi soubory a čísly inode zajišťují adresáře. Inode souboru lze získat přepínačem **-i** příkazu **ls**.

jádro systému

Část operačního systému, která implementuje interakce s technickými prostředky výpočetního systému a sdílení zdrojů. Viz také systémový program.

kořenový souborový systém

Rodič všech souborových systémů v souborovém stromu Unixu. Pokud se nepodaří tento systém připojit, jádro zpanikaří a systém se nezavede.

logický diskový oddíl

Diskový oddíl vytvořený na rozšířeném oddílu, neexistuje fyzicky, pouze v logických softwarových strukturách.

lokální čas

Čas v dané lokalitě, odpovídající otáčení Země kolem osy.

MBR – Master Boot Record

První sektor na disku, kde BIOS hledá zavaděč operačního systému.

MTA – Mail Transfer Agent

Program zodpovídající za doručování e-mailových zpráv. Po přijetí zprávy od MTU nebo jiného MTA ji dočasně uloží, analyzuje adresáta a buď zajistí její lokální doručení, nebo ji předá jinému MTA.

MUA – Mail User Agent

Program umožňující uživateli vytvářet a číst zprávy elektronické pošty. Představuje rozhraní mezi uživatelem a mezi MTA.

NFS – Network File System

Protokol vyvinutý společností Sun, popsáný v RFC 1094, který umožňuje přístup k souborům přes síť stejně, jako by byly uloženy lokálně.

operační systém

Software, jenž umožňuje sdílení zdrojů počítačového systému (procesor, paměť, diskový prostor, síť a tak dále) mezi uživateli a aplikačními programy, které uživatelé spouští. Nabízí zabezpečení systému řízením přístupu k němu. Viz také jádro systému, systémový program, aplikační program.

POST – Power On Self-Test

Série diagnostických testů prováděná po zapnutí počítače. Zahnuje testy paměti, testy hardwaru, testy zapsané konfigurace a podobně.

řadič disku

Hardwarové zařízení, překládající příkazy operačního systému přímo elektronice disku. Představuje abstrakční vrstvu, díky níž operační systém nemusí umět pracovat se všemi možnými typy disků, ale pouze s omezenou množinou řadičů. Typické řadiče jsou IDE a SCSI.

souborový systém

Metody a datové struktury používané operačním systémem k udržování přehledu o souborech na disku nebo oddílu, též způsob organizace disku.

účet

V Unixu mají uživatelé své *účty*. Ty představují jméno a heslo, jimiž se hlásí do systému, domovský adresář pro ukládání souborů, přístupová práva k hardwaru a softwaru – vše dohromady to tvoří účet.

úplná záloha

Zkopírování celého obsahu zálohovaného média na zálohovací médium.

souborový systém

Metody a datové struktury, které používá operační systém pro ukládání záznamů souborů na disk či diskovou oblast; způsob, kterým jsou soubory na disku organizovány. Pojem se používá též pro označení diskové oblasti či disku, kam se soubory ukládají, případně pro určení typu souborového systému.

systémový program

Programy, které implementují vyšší úroveň funkcionality operačního systému, tedy ty vlastnosti systému, které nejsou přímo závislé na hardwaru. Někdy mohou vyžadovat ke spuštění zvláštní oprávnění (například doručování elektronické pošty), ale velmi často jsou považovány za běžnou součást systému (například překladač). Viz také aplikační program, jádro systému, operační systém.

tisková fronta

Soubor nebo soubory, do nichž tiskový démon ukládá úlohy, které se mají vytisknout.

vadný blok

Blok disku (obvykle sektor), na němž nelze spolehlivě uložit data.

vadný sektor

Prakticky totéž jako vadný blok, pouze o něco přesnější určení v případě, že velikost sektoru a bloku jsou různé.

volání systému

Služby, které poskytuje aplikačním programům jádro systému, a způsob, jímž jsou volány. Viz sekci 2 manuálových stránek.

záchranná disketa

Disketa, z níž je systém možné spustit i v případě poškození disku. Většina distribucí umožňuje vytvořit tuto disketu při instalaci, což vřele doporučujeme.

